

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

A TARTALOMBÓL:

Csaba László:
Újra itt a nagy válság?

Franz Schausberger:
Regionale Stärken nutzen

Botos Katalin:
Mi a baj a világgal?

Kondorosi Ferenc:
Járványok, betegségek és a nemzetközi biztonság

Szintay István:
Innovatív szervezetek és a változási dimenzió

2009/1

Gazdaság & Társadalom

Journal of Economy & Society

Megjelenik évente négy alkalommal

Főszerkesztő / Editor: Prof. Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes / Deputy Editor: Prof. Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság / Associate Editors:

Dr. Székely Csaba DSc • Dr. Fábián Attila PhD • Dr. Joób Márk PhD • Dr. Kulcsár László Csc • Dr. Juhász Zita PhD • Dr. Obádovics Csilla PhD • Törné Dr. Dunai Anna PhD

Tördel-szerkeszt / *Technical Editor:* Takács Eszter

Nemzetközi tanácsadó testület / International Advisory Board:

Prof. David L. Brown PhD (Cornell University, USA) • Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest) • Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Gyr) • Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK)
• Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA)
• Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest)
• Dr. Irena Zavrl, Ph.D (FH Burgerland, University of Applied Sciences)

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts:

Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem őrünk meg, s nem küldünk vissza!
A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően **lásd a folyóirat hátsó belső borítóját.** / We accept APA style only.

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk:
/ Send manuscripts and letters by e-mail only to: **zjuhasz@ktk.nyme.hu**
A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll.
/ Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.

A kéziratokat két független anonim bíráló értékeli. / Articles are refereed by anonym reviewers before publication.

Ismertetésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / Send books for review to:

Prof. Kulcsár László
Nyugat -magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar
Sopron Erzsébet. u. 9. 9400 Hungary

Web oldal / web page: <http://gt.nyme.hu>

Előfizetés:

Intézményeknek: 2800 Ft/év
Egyéni előfizetés: 1700 Ft/év
Példányonkénti ár: 700 Ft/dupla szám: 1400 Ft.

ISSN 0865 7823

Copyright © 2015 Nyugat – magyarországi Egyetem Kiadó

Gazdaság & Társadalom

1. ÉVFOLYAM

2009. OKTÓBER

1. SZÁM

TARTALOM

Table of Contents and Abstracts in English: See page

Köszöntő	<i>Székely Csaba</i>	3
Tanulmányok		
Újra itt a nagy válság?	<i>Csaba László</i>	5
Mi a baj a világgal? A pénzügyi rendszer és az idősödés: kölcsönösen összefüggő kihívások	<i>Botos Katalin</i>	18
Járványok, betegségek és a nemzetközi biztonság	<i>Kondorosí Ferenc</i>	29
Regionale Stärken nutzen. Am Beispiel des Komitats Győr-Moson-Sopron und des Landes Salzburg	<i>Franz Schausberger</i>	38
A vállalkozások hatékonysági tartalékai a menedzsment területén	<i>Székely Csaba – Andriska Pál</i>	62
Innovatív szervezetek és a változás dimenziói	<i>Szintay István</i>	80
Teleházak: Remények és eredmények a vidékfejlesztésben	<i>Kulcsár László – Hohl Ferenc – Obádovics Csilla</i>	97
Társadalmi – gazdasági fejlettség és agrárfoglalkoztatottsági válság Magyarországon	<i>Ritter Krisztián</i>	112
Az alapító főszerkesztő emlékére: Búcsú Gidai Erzsébettől	<i>Andrássy Adél – Herczeg János</i>	141
Könyvismertetés		
Az állam, a társadalom és a „poszt- szocialista” gazdasági viszonyok [John Pickles (ed.): State and Society in Post – Socialist Economies. Palgrave, MacMillan 2008. 262.p. New York. ISBN: 978-0-230-52214-5]	<i>Kulcsár László</i>	147
Gazdasági fejlődés és környezeti fenntarthatóság [Ramon Lopez – Michael A. Toman: Economic Development & Environmental Sustainability Oxford University Press, 2006. 505 p. ISBN 0-19-929799-1 978-0-19-929799-3]	<i>Kincses Zsolt</i>	153
Table Of Contents/Abstracts		159

Köszöntő

Prof. Dr. Székely Csaba Dsc

Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Sopron

A csaknem 20 éves múlttal rendelkező *Gazdaság és Társadalom* című folyóirat újjászületik. A hányatott sorsú periodika a szerkesztőbizottság elnökének és felelős kiadójának, Gidai Erzsébetnek a halála után ismét Sopronba, a Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó gondozásába került. Gidai Erzsébet elévülhetetlen érdemeket szerzett nemcsak a folyóirat kiadásában és szerkesztésében, de az Egyetem Közgazdaságtudományi Karának létrehozásában és vezetésében is. Az egykori szerkesztőbizottsági elnökről egykori munkatársai emlékeznek meg a megújult folyóiratban.

A folyóiratot a Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete adta ki 1990-ben. A kéthavonta megjelenő kiadvány többször cserélt gazdát, bár a szerkesztőbizottság elnöke és a felelős kiadó Gidai Erzsébet maradt. A korábbi kiadó neve 1992-ben Társadalomkutató Intézetre, majd 1995-től Társadalomkutató és Előrejelző Intézetre változott. 2001-től a Prognózis 2000 Alapítvány vette át a kiadói feladatokat, a pénzügyi háttérrel pedig a Soproni Felsőoktatásért Alapítvány biztosította. Ettől az időtől kezdve a Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának oktatói alkották a szerkesztő bizottságot, a kar dékánja pedig a szerkesztőbizottság elnöke lett. 2006-tól 3 éves időtartamra a győri Egészséges nemzedékért Alapítványhoz került, amely 2009-ben a Nyugat-magyarországi Egyetem javára lemondott a kiadói jogosultságokról.

Az új szerkesztőbizottság az Egyetem Közgazdaságtudományi Karának és a társadalomtudományi súlyponttal is rendelkező Benedek Elek Pedagógiai Karának oktatóiból, kutatóiból alakult. A szerkesztőbizottság tartalmában és formájában is megújuló kiadványt kíván az olvasó kezébe adni. Magyarország társadalmának és gazdaságának nagy szüksége van arra, hogy szakértő és kritikus szerzők elemezzék napjaink folyamatait, és a múlt eredményeivel, valamint a kívánatos jövőképpel összehasonlítva véleményt formáljanak a sikerhez, vagy az esetleges kudarchoz vezető gyakorlatokról. Csak a kiegyensúlyozott és jó szándékú kritika veheti rá az ország irányítóit arra, hogy a veszélyes irányba tartó folyamatokat újra gondolják, és új irányokat szabjanak meg.

A társadalom és a gazdaság folyamatai ma már nemzetközi keretek között zajlanak. Ez szükségessé teszi, hogy tágabb, nemzetközi kitekintéssel ítéljük meg mindennapjaink történéseit. A folyóirat tanácsadó bizottságába ezért a hazai gazdaság- és társadalomtudományi terület elismert képviselői mellett kiváló és elkötelezett tudósokat kértünk fel a szomszédos Ausztriából és Szerbiából,

Európa távolabbi országaiból, így Németországból és az Egyesült Királyságból, továbbá az Amerikai Egyesült Államokból. Reméljük, hogy a nemzetközi tanácsadó testület támogatásával sikerül elkerülni a rövidlátást, a provinciális megközelítéseket, és gazdag tartalmú, érdekes cikkeket tudunk az érdeklődő olvasók elé tárni. A folyóirat nemzetköziségét azzal is ki szeretnénk fejteni, hogy a magyar mellett lehetővé tesszük az angol és a német nyelven fogalmazott eredeti szerzői cikkek közreadását. A magyar nyelvű cikkeket – miként a német nyelvűeket is – természetesen angol nyelvű absztrakttal látjuk el.

A globális és a hazai gazdasági-társadalmi problémák mellett különös figyelmet kívánunk szentelni a nyugat-magyarországi régió sajátos helyzetének. A sokáig határvidéknek, az ötvenes években „határsávnak” tartott Nyugat-Magyarország ma már összekötő híd szerepet tölt be Európa fontos országaival, gazdasági partnereinkkel. Különböző népek, egymástól élesen különböző kultúrák élnek itt egymás mellett, így szinte laboratóriumi körülmények között kísérletezhető ki a legkülönbözőbb gazdaságszervezési, fejlesztési és a kulturális közeledést elősegítő eljárások. Zavartalanul működhet a tudástranszfer, az itt kialakított modellek esetleg eredményesen alkalmazhatók tágabb földrajzi térségekben is.

A folyóirat szerkezetét a mindenkor rendelkezésre álló cikkanyag alapján rugalmasan kívánjuk meghatározni azzal, hogy mindenkor törekszünk a gazdasági és társadalmi tartalmak arányos közreadására, és emellett vitacikkek és könyvismertetések, valamint aktuális konferencia előadások publikálására is. A tapasztalt kutatók mellett fiatalok, esetenként PhD hallgatók számára is szélesre szeretnénk tárni az ajtót, a színvonal követelményeinek mindenkori szem előtt tartásával. A leendő szerzők számára minden kötetben tájékoztatást adunk a tartalmi, formai és terjedelmi előírásokról. Reméljük, hogy folyóirat egyes számaiban egészséges arányt tudunk kialakítani a hazai és külföldi, a makro- és mikro-gazdasági, a társadalmi problémák különböző szegmensei, továbbá a fiatalabb és idősebb korosztályhoz tartozó szerzők között. De elsősorban arra törekszünk, hogy olyan fórumot teremtsünk szerzőink és olvasóink számára, amely szűkebb politikai érdekkörökön túlnyúló, hosszú távon is vállalható, a közösség érdekeit szem előtt tartó értékeket képes közvetíteni.

Sopron, 2009. szeptember

Újra itt a nagy válság?¹

Prof. Dr. Csaba László akadémikus, egyetemi tanár
Közép-Európai Egyetem (CEU, DE, BCE).

ABSZTRAKT A cikk az első részében a világ pénzügyi rendszerének 2007–2009 közti megrázkódtatásából a reálgazdaságra adódó hatások közül a legfontosabbakat elemzi. A második részben Magyarország gondjait taglalva mutat rá azok hosszú távú és szerkezeti voltára. A kiutat pedig a bizalom visszaszerzésében, nem a pénz gazdaságba pumpálásában látja. Ebben a közelítésben a foglalkoztatás, a munka alapú társadalom, a növekedés feltételeire összpontosító gazdasági kormányzás jelentik a sarokpontokat. Az államháztartás kiegyensúlyozása – fenntartható módon –, az árstabilitás, a jogállamiság és a szavahihetőség pedig egyfajta kézen fekvő keretfeltétel-rendszert jelentenek, nem pedig öncélt.

KULCSSZAVAK Gazdasági válság, állami beavatkozás, gazdaságpolitika, bizalom

Bevezetés

2009 tavaszán, amikor e sorokat írtam, minden korábbinál borúlátóbb elemzések láttak napvilágot a globális gazdaság és benne Magyarország helyzetéről és még inkább kilátástalanságáról. Hétről hétre kedvezőtlenebb számok kerültek napvilágra és a fellendülés esélye egyre távolabbra tolódott. Miközben jól ismert dolog az, hogy a borúlátó jóslatok különösen erőteljesen hajlamosak arra, hogy önmagukat beteljesítsék, nem kétséges az sem, hogy a pénzügyi rendszer 10–12 évente megfigyelhető összezuhanásáról – amit udvariasan korrekciónak neveznek az elemzők – sosem tudható, pontosan mikor jön, és meddig tart. Csak egyvalamit tudunk róla biztosan: véget ér.² Ez még az Egyesült Államok legnagyobb megrázkódtatását jelentő 1929–33-as válságra is igaz. Sosem fordult elő, hogy beteljesült volna a marxi prófécia, és a piacgazdaság önmagát számolta volna föl, miután minden korábbi vívmányát fölszámolta volna, s a szünni nem akaró visszaesés az államosítások sorozatával tartósan és visszafordíthatatlanul kiszabadította volna a palackból a kommunizmus kísértetét. A következőkben két fő kérdésre keressük a választ, természetesen a teljesség

---

¹ E tanulmány különféle előzetes változatait előadtam az Ybl Klub, a Magyar Külkereskedelmi Bank, a Budapesti Értéktőzsde és a Politikatudományi Társaság és a Magyar Menedzser Szövetség egymást követő rendezvényein, és sokat okultam az ott elhangzott kritikái észrevételekből.

² A G20 előkészítő dokumentuma szerint akár 2010-re. (In: *Financial Times*, 2009. március 28/29.)

igénye nélkül. Egyfelől: megismétlődik-e a történelem, és a piacok meg az állami beavatkozás szerencsétlen elegye pusztító reálgazdasági depresszióba taszítja-e a világot? A másik kérdés pedig az, hogy miféle új világ vár reánk a válság elmúltával?

Mit tudunk a válságról? Elméleti alapok

A piacgazdaságot kialakulása óta jellemzi a gazdasági tevékenység hullámozása. A közgazdaságtudomány kialakulása óta fontos tárgya a cikluselmélet, hasonlóképpen a pénzügyi visszaesések elemzése is. Talán nem egészen véletlen, hogy e kérdésekhez érdemben nem a kockázatokat elvileg nullára szorító pénzügyi közgazdászok és a nyugati elméleti főáram jelentős részben efféle kérdéseket elemző nagyjai tudnak és kívánnak hozzászólni (ők mostanság inkább hallgatnak vagy magyarázkodnak). Sokkal inkább a gazdaságtörténészek és a történeti-intézményi kérdések iránt még érdeklődő közgazdák vették át a terepet.

A téma meghatározó irodalmának számít az eredetileg 1979-ben (és legutóbb 2005-ben) megjelent kötet Charles Kindleberger tollából, aki a válság lélektani tényezőit emeli ki. Tanulságos, hogy a főképp a 19. századra összpontosító elemzés nem a tankönyvekben szokásos módon, a gazdasági fundamentumokkal, a pénzteremtés sajátosságaival, a visszaélésekkel és a szabályozók hibáztatásával érvel, hanem a piacok szereplőinek önbeteljesítő várakozását emeli ki.

Hasonlóképp gazdaságtörténész Barry Eichengreen (2003), aki a megelőző, 1997–99-es válság hatására és arra kifuttatva mutatja be a pénzügyi válságokat. Az ő elemzésében az információfeldolgozás tökéletlensége, az utóbbit ellensúlyozni kívánó szabályok és szabályozók erőtlensége tűnik meghatározónak. De ez az elemzés sem a piac természetére vezet vissza a kilengéseket.

Végül, de korántsem utolsó sorban Lámfalussy Sándor nemrég magyarul is kiadott kötete (2008) emelhető ki, aki a piaci szereplők tanulóképességének hiányát, a történelmi emlékezet hiányát, és ebből adódóan a rendre újjászülető piaci mítoszok – nem elméletek! – szerepét húzza alá. Értelmezésében a válság eltakarítja a felelősöket, mind a pénzintézetek, mind a szabályozó hatóságok éléről. Az újak viszont újszülöttként maguknak tulajdonítják a piac önkorrekciójaként kialakult javulást. Hamarosan erőt vesz rajtuk a növekedési ösztön, és végtelennek tekintik az expanziós lehetőségeket. Nem törődnek azzal, hogy egyetlen piac se bővíthet szakadatlanul, ezért rendre növekményi érdekeltséget vezetnek be. És amikor kiderül, hogy a piac mégse nő oly gyorsan, mint kellene, elkezdődik a könyvek szépítése. Bizony nagy a különbség aközött, hogy valakinek nincs kétes követelése, vagy csak a könyvében nincs. Utóbbi tudatában a szereplők elbátortalanodnak, eladási hullám és pánik tör ki, az árfolyamok összeomlanak, majd kezdődik előlről.

Ha valaki nem tudná, hogy az elmúlt három évtizedben minden visszapillantó stúdiumot – így a gazdaság- és az elméletitörténetet is – margóra szorítottak a

gazdasági és üzleti felsőoktatásban, akkor talán meg is lepődhet azon, hogy az ily egyszerűen tudható dolgokat hogy-hogy nem tudják azok, akikre tartozik, s hogy lépnek másodszer is ugyanabba a folyóba. És akkor még nem szóltunk arról, amit Hayek (1974/1995) a tudás látszatának nevezett. Azt, hogy a kockázat kezelésére és a gazdasági folyamatok előrejelzésére szolgáló modellek, ha fenntartás nélkül hisznek bennük, s nem körültekintően alkalmazzák (eszköz helyett céllá válnak), akkor maguk is hozzásegítenek a gazdasági döntések ciklust erősítő voltához. Lord Eatwell (2007) az egyik legtekintélyesebb angol közgazda a válság kitörése előtt évekkkel felhívta erre a figyelmet, de intése süket fülekre talált. Hitelt adtak annak a városi legendának, hogy az Egyesült Államok mérete miatt nincs is egységes ingatlanpiaca, vagyis nem képzelhető el ingatlanbuborék létrejötte az egész országban egyidejűleg. Elhitték, hogy a kockázat kiszámítható és ügyes technikákkal/trükkökkel a világ egészére szétteríthető, következmények nélkül. Elhitték, hogy csak napsütéses idő lehet a világ-gazdaságban, eső, hófúvás immár soha többé. S lehet azon élcélődni, hogy efféléket a 20-as, 60-as és 90-es években is hittek, e hitek bizony sokkal inkább mozgatták a piaci szereplők tényleges döntéseit, mint a kemény tények és a gazdasági alapok.

Ma már részletes és alapos elemzések olvashatók arról, hogy miként tört ki és terjedt el a másodlagos jelzálogpiacról indult, majd a globális pénzrendszerre szétterjedt válság (Swan 2009, Shin 2008, Gyórfy 2009). Ezért e helyütt csak a legfontosabb megállapításokat összegzem. Mindenek előtt azt, hogy szó sincs arról, amit naponta hallunk és olvasunk, hogy itt egy tökéletesen szabályozatlan szabadpiac szabadult volna el, s dühöngésének következményeit nyögi ma az egész világ, míg a kormányok felvilágosultsága ki nem segít a bajból mindnyájunkat. A G20 és az EU 2009 eleji kezdeményezései, a bankállamosítások és a világméretű szabályozó hivatal sűrű német megnyilatkozások mind ebbe az irányba mutatnak.

Ugyanakkor az idézett – és az azóta megjelent – elemzések rendre kiemelik, hogy a pénzügyi szféra – mindnyájunk tapasztalatával egybevégtően – bizony nem maradt szabályozatlan, hanem erőteljesen szabályozott volt és maradt. A szabályalkotók pedig egyfelől valóban passzívok voltak, amennyiben nem éltek az amerikai törvényhozás által az *Enron* botrányt követően megszigorított törvények adta lehetőségekkel, másfelől viszont fölöttébb tevékenyeknek bizonyultak. Ugyanis ők hozták azokat az intézkedéseket – például a lakáshitelezés kvázi államosítását, a hitelkihelyezések „politikai korrektségének” vizsgálatát, a nincstelenek lakáshoz juttatásának szorgalmazását – az „együtt érző konzervatívizmus” jegyében, vagy éppen a kockázatterítő „pénzügyi újítások” elterjedésének eltűrésével, valamint a hitelezési túlfutás engedélyezésével és az esetleges

viisszaesés elleni biztos FED fellépés kilátásba helyezésével³ – vagyis sokféle kézzel fogható *intézkedéssel és tettel maguk járultak hozzá* a kisiklásokhoz. Ez bizony nem a szabadjára engedett piac, hanem a közgazdaságtanban *kormányzati kudarcként* megismert eset.

Mit mutatnak a tények?

Miközben a válság jelentős részben, mint láttuk tudati, lélektani tényezőkből adódik és azokon keresztül hat, egyáltalán nem közömbös, hogy a statisztikában mérhető számok mit mutatnak. Hisz közismert, hogy hőérzetünk a lázat esetleg egyáltalán nem éri, máskor túlreagálja, ezért ha lehet, mérni kell a tüneteket. Az Európai Központi Bank statisztikája a múlt eseményeit tényszerűen mutatja, ezért érdemes támaszkodni rá, míg az előrejelzések közmondásos bizonytalanságára ismételten föl kell hívni a figyelmet. Ahogy a piaci elemzők 2008 tavaszán a forint erősödését ellenállhatatlannak és tartósnak vélték, 2009 tavaszán az ellenkező vélekedés többségivé válása még nem jelent tényszerűséget. Azt is érdemes megemlíteni, hogy a gazdaság valós teljesítményét általában 12–15 hó késéssel ismerjük csak meg szerte a világon, és az előzetes adatoknak néha az előjele is megfordulhat.

Mai ismereteink szerint 2007 után 2008-ban is a világgazdaság teljesítménye pozitív volt, ha a lassulás irányzata nem is kérdéses. Az Egyesült Államok GDP-je a 4. negyedévben 3,8%-kal csökkent, ezzel az éves adat pozitív tartományban maradt. 1,1% visszaesés alakult ki Japánban, viszont pozitív érték, +0,9% volt a GDP növekedése az EU esetében. Igaz, az IMF e tanulmány lezárásakor kiadott előrejelzése 2009-re 1 százalékot el nem érő – konkrétan 0,9%-nyi – csökkenést vár, 2010-re azonban ismét pozitív adatokra számít⁴, hozzá hasonlóan az ECB-től a Világbankig a legtöbb előrejelző. Ha ezek a számok nagyjából helytállóak, akkor biztosan csak azt tudjuk, hogy *az utolsó igazi nagy és mély, a világgazdaság egészét hosszabb időn át megrázó válság három évtizede, a második olajárrobbanást követően ment végbe*. Az áremelkedések éves üteme az ECB februári havi szemléje szerint az euró-övezetben 3,3, az Egyesült Államokban 3,8 és Japánban 1,4% volt, vagyis deflációról beszélni nem érdemes. Mivel a depresszió sok éven át megfigyelhető, legalább évi 4–5%-os általános visszaesést jelent, erről sem érdemes beszélni. Az európai munkanélküliség 2009 februári 8,4%-os, az amerikai 6,1%-os, a japán 4,1%-os

³ Ennek egy része a verbális intervenció, másik része a Greenspan által 1987, 1992, 1996, 2001 és 2006 idején alkalmazott gyakorlat, ami konkrétan azt sugallta, hogy semmilyen lufi kipukkadását nem néznék tétlenül, vagyis a piac öntisztulását gátolták és az egészséges félelmet kiiktatták, mi több ezt még vívmányként is méltatták (a pénzügyi sajtóban).

⁴ Forrás: *IMF Survey*, 19 March, 2009, elérhető: www.imf.org, letöltve aznap.

mértéket ért el. Ez rosszabb, mint az évtized átlaga, de jobb, mint a 90-es éveké volt. Vagyis egyelőre még a makro-mutatók nem jeleznek páratlan mértékű, a rendszer egészét megrázó, az időnként szokásos visszaesésnél nagyobb megrázkódtatást. Igaz, az utóbbi kialakulhat, nem vagyunk bebiztosítva semmi ellen, de ez egyelőre a jövő zenéje. S miközben rengeteget olvashatunk a globális pénzügyi rendszer kártékony voltáról, a számok arra utalnak, hogy a világméretű viszontbiztosítások rendszere, főleg a fedezeti alapok és a származékos és ellenügyletek révén a reálgazdaság azonnali és önerősítő összeroppanását 2007–2008 során/még/ sikerült elkerülni. Ez bizony nem az 1929–33-as időszakot idéző fejlemény, és az összképet érinti!

Miről olvashatunk akkor nap mint nap a híradásokban? Kézenfekvő, hogy a pénzügyi megrázkódtatás első sorban magukat a pénzügyi intézeteket érinti, sok tízezres elbocsátásokkal, leépítésekkel, átszervezésekkel. Érinti nyilván a hitelből lakást vásárlókat, térségünkben a devizában eladósodottakat, és persze a reálgazdaság egyes ágazatait. Mindenki ismeri, hogy az előzőekhez kötődően az építőipar, azután a „nélkülözhető” tételeket gyártó autóipar, az idegenforgalom és vendéglátás, így a közlekedés is és persze a kiskereskedelem megérzi a visszaesést, nem is kevésé. Ha a befektetési bank, mint ágazat nagyjából felszámolódott, ugyanezt azért a felsorolt többi ágról, a hírközlésről, az oktatásról vagy épp az egészségügyről aligha mondhatjuk el. Az Egyesült Államokban gondok forrása lesz, hogy a nyugdíjrendszerben a vállalati magánalapok – ezen belül a saját cégbe fektetések – előnybe hozása érvényesült az elmúlt években. Most ezek az opciók alig érnek valamit, a biztonságos öregkort nem alapozzák meg. Igaz, nem muszáj mindenkinek ma vagy néhány hónapon belül nyugállományba vonulnia. Ha az előzőekben vázoltakból a derülátó forgatókönyv valósul meg, akkor három vagy öt év múlva – a történelmi trendek meghosszabbítása esetén – a jelenleg elveszettnek tűnt vagyon jelentős többlettel térül meg, és fiatalíthatóvá válik majd. Ugyanakkor Európa nagyjából köztulajdonú nyugdíjrendszereit a pénzpiac válsága csak áttételesen és kevésé érinti. Az öregedő földrész számára ez a fejlemény korántsem közömbös.

Állításunk szerint a legvalószínűbb az, hogy a pénzügyek mellett néhány, ezáltal közvetlenül érintett ágazat, nem pedig a világgazdaság egészének visszaeséséről van szó. S miközben nem sugallnánk azt, hogy a piacgazdaság idegrendszerének jelentősége azonos lenne mondjuk a gyógyvíz kitermelésével, a tény azért tény marad. A közgazdaságtanban a *szektorális visszaesés* még nem ad alapot a nemzetgazdaságok összességének, a *világgazdaság válságának* megállapításához.

Merre keressük a kiutat?

Mint az egyén esetében, úgy a világgazdaságnál is a diagnózist megelőző terápia bizonyára veszélyes, de jobb esetben haszontalan. Ha a jelenlegi megrázkódta-tás-sorozatot nem a piac magára hagyása okozta, továbbá a visszahúzódás oka a bizalom, és nem a pénz(források) hiánya, akkor tévúton járnak a még oly nagy-nevű elemzők és döntéshozók is, akik az összkereslet élénkítésével, egyfajta vi-lágméretű antidepresszáns felszolgálásával (Krugman 1998) próbálkoznának. Szerkezeti gondokat ugyanis nem lehet keresletélénkítéssel, pénzbe-pumpálással enyhíteni. Az egyik esetben a Robert Lucas (1976) Nobel díjas által feltárt össze-függés érvényes, ami szerint a mai költségek látva az emberek holnapi inflációt várnak, és megtakarítanak, pont fordítva tehát, mint Keynes vélte. Ez magyaráz-a Japán elvesztegetett 90-es évtizedét. A rosszabbik esetben – mint Nyugat-Eu-rópában a 70-es években – elköltik a pénzt, főleg állami programokra, a munka-helyek védelmére. Ekkor azonban nem a termelés nő meg, hanem az infláció – ez a most már tankönyvekben sem ismeretlen *stagfláció* esete.

Miközben a pénzhez jutás (likviditás) közvetett eszközökkel való bővítésére világszerte és itthon is számos intézkedés történt már, ez csak tüneti kezelés. A bizalom visszatértét aligha lehet állami költségekkel, vagy épp a kamatok le-nyomásával elérni. Épp ezért veszélyes precedenst teremtett az amerikai jegy-bank, amikor a szinte nulla kamatlábbal kiadta a kezéből a gazdasági folyama-tok monetáris eszközökkel való befolyásolásának lehetőségét. Mivel az ameri-kai költségvetés már a Bush korszakban is költséges volt, ennek további erőltetésével aligha lehet a gazdasági szereplőket meghatni. Jól látható, hogy az amerikai és a nemzetközi tőzsdék 2008 4. negyedéve óta már hetes távlatban egyáltalán nem reagálnak a kamatlépésekre és a kormányzati költségek-re sem. Egy-egy cég vártnál jobb eredménye, vagy az immár – olcsósága okán – átvételi célponttá vált jó hozamú cégek vétele, a tartósan alacsony olaj- és nyersanyag-árszint, a kiszámítható gazdasági környezet, a továbbra is zajló innovációk, a kisvállalkozások egy körének életképessége és kezdeményezése, a szerkezeti változások sora az, aminek révén előbb átmeneti, majd tartósabb tőzsdei majd reálgazdasági élénkülés alakulhat ki. Ennek időpontját nem tudjuk, de *bizonyára nem fél évtizednyi vagy évtizednyi távlatról van szó*, mint mondjuk az EU pro-jektek, a környezetvédelem, a felsőoktatás vagy épp az ország területi berendez-kedésének átszabása kapcsán ez a szokásos és értelmes lépték.

Ekkor ismét időszerűvé válhat az a felismerés, amit Navratil Ákos (1944/ /2008) fogalmazott meg a világgazdasági válság és a hadigazdálkodás tapasztala-tait összegző előadásában. Ő arra hívta fel a figyelmet, hogy az állami beavatko-zás elharapózása egyfelől lelassítja a piac öntisztító hatását- ezért is húzódott el Amerikában a visszaesés egész 1936-ig. Másfelől az állami intervencionizmus állandósulása kioltja a gazdasági alkalmazkodás mikro ösztönzőit, a magántulaj-dont jellemző növekedési hajlamot is, és a tartós pangás réme valósággá válhat.

Ebben az összefüggésben veszélyes és az elmélet által sokszorosan kárhoz-tatott, ügyintéző gazdaságpolitika (németül *punktualistische Wirtschaftspolitik*) megnyilvánulása és egyben a kiutat megalapozó stratégiai és egyberendezett gondolkodás hiányára vall, ha az egyes kormányok konkrét érdekcsoportok nyomásának engedve kapkodnak, mint Bernát a ménkű után. A konkrét ügyek száma végtelen, a kormányzóképeség meg az egyik legszűkösebb erőforrás. Magyarország a példája annak, hogy ha egy kormány mindent magára próbál vállalni, semmit se ér el, és a legszűkebb állami feladatok, mint a köz- és jogbiztonság, az árstabilitás, az államháztartás kiegyensúlyozása sem láthatók el. Az érdekcsoportok uszályába kerülő kormányzás, mint Mancur Olson (1987) negyedszázada írt és magyarul is megjelent kötetéből tudjuk, a lemaradó nemzetek sajátja.

Ha a válság természetéről szóló diagnózisunk legalább részben helyes, akkor a kiút semmiképp se lehet a „válságellenes politikának” elkeresztelt, ódivatú és számos ok miatt eleve kudarcra ítélt kormányzati sürgés-forgás. A kormányzatnak – globális együttműködésben – a kiszámíthatóság megőrzésével célszerű a bizalom visszatértét előmozdítani. Nem maga kelti a bizalmat, még kevésbé az ennek hatására meginduló beruházást és növekedést, hanem a feltételeinek létrejöttéhez járul hozzá. A rossz példaként említett FED ellenében ezt teszi az EKB, amikor nem fut a piaci hangulat után, viszont nem is folytat doktriner kamatpolitikát. Nem reagál az euró árfolyamának alakulására, de figyel a munkanélküliség szerkezeti elemeinek erősödésére a nagy országokban. A növekedésnek ugyanis az egyik legfontosabb feltétele – és a bizalom visszaszerzésének záloga – az árstabilitás⁵, ami a hosszabb megtérülésű befektetéseket is kiszámíthatóvá teszi, a jogbiztonság, a hosszabb időre kiszámítható, egyszerű, átlátható, nem önkényes alkalmazásoktól szenvedő közteher-rendszer (nemcsak az adó, a társadalombiztosítás és a többi pénzügyi szabály egész rendszere stabil).

Számos elemzés – köztük a 2009 februári, a lisszaboni célkitűzéseket elemző bizottsági – mutatott rá arra, hogy az európai földrész viszonylag gyenge növekedési teljesítményének nem konjunkturális okai vannak, amelyeket egy kis pénz bepumpálásával egykettőre orvosolhatnánk. Szerkezeti gondok vannak, alacsony a K+F és így az innováció, nem elég kiterjedt a kisvállalkozások köre, nem elég széles körű a foglalkoztatás, túl sokakat fizetnek azért, hogy meg se jelenjenek a munkapiacra, rövid a munkában töltött idő stb. E mozzanatok egyike sem a világ pénzpiacához kötődő gyengeség, így attól független, távlatos orvoslásra van szükség. Például a foglalkoztatás ügyét az oktatás, a deregulálás és a köztehercsökkentés együttese is csak középtávon képes elérni.

⁵ Ez az EKB értelmezésében évi 2, a közgazdasági konvenció szerint legfőljebb évi 3 százalékos áremelkedést jelent. Idéztük a számokat, amihez hozzátehetjük a 2000–2007 közti évi átlag 2,2%-s euro övezeti inflációt. Vagyis szó sincs, átmenetileg se depresszióról, se a növekedést állítólag gúzsba kötő pénzügyi merevségről.

Merre tovább, Magyarország?

Az előadottakból már két előzetes megjegyzés adódik. Egyfelől: bizonyára nem követhetjük ama felhívásokat, amelyek a „múltat végképp eltörölni” kívánják, és egy eddig sosem látott irányban konstruálnák át a mai világot, s benne hazánkat. A 20. század szörnyűségei után a kísérletezést célszerű abbahagyni, inkább a mai világban még működő elemek megőrzésére és javítására kell összpontosítani. Másfelől nyilván az sem járható út, hogy a fennálló viszonyokat önértéknek és eleve védelmezendőnek tekintsük, és minden módosítást eleve népnépszerűségnek, a szegények kizsebelésének minősítsünk, anélkül hogy elő- és utókalkuláción alapuló hatásvizsgálatokat végeznénk az egyes konkrét ügyekben.

A magyar gazdaság fejlődését hosszabb távon vizsgáló elemzések (Muraközy szerk.2009, Sajó 2008, Csaba 2009, Mihályi 2008, Bod 2008) egyaránt arra utalnak – eltérő hangsúlyaik mellett is – hogy az ország szekere nem 2008 októberére, még kevésbé a nemzetközi szervezetekkel megkötött megállapodás hatására jutott kátyúba. A növekedés lelassulása 2003 óta figyelhető meg, és a megszorításokon és az átrendezéseken túlmutató nagy átszabásokra, rendszerreformokra 1997, a nyugdíjreform óta nem került sor. Különösen szélessé nyílt az olló a „költészet és valóság” közt 2002, de még inkább 2004 augusztusa óta, amikor a nagy változásokat hetente módosuló, beavatatlanok számára nagy ívűnek tetsző programok sorát népszerűsítő szöveghalmaz és néhány kis jelentőségű gyakorlati kísérlet ellenére sem figyelhettünk meg⁶. A reformtalanság okai komplexek és elemzésük túlmutat e tanulmány keretein, de a következmény kétségtelenül a teljesítmény csökkenése és a nemzetközi versenyképességi rangsorok mindegyikében kimutatható erőteljes lemaradás. A pénzügyi sebezhetőség nyilvánvalóvá és közvetlenné válása csak tetézte a korábban is meglévő és irányzatában előre látható nehézségek halmazát.

Ha pedig megállapítottuk, hogy a fejfájás oka bizonyára nem agydaganat, akkor bizony nem a koponya felnyitására vonatkozó ismeretek elsajátítása, még inkább gyakorlati kipróbálása jelenti a sürgős, még kevésbé a fontos feladatot. Teljesen jogos ugyanis rámutatni arra, hogy a két fogalom egymást nem fedi át,

---

⁶ Csak a rend kedvéért: a vízidíj bevezetése egy totálisan államosított rendszerbe elvileg se reform, hasonlóképp a tandíj sem az a tonnatervekre épülő felsőoktatásban, ahol a diák- és az óraszám mellett semmiféle minőséget és teljesítményt értékelő mutató szám sincs. Angliától eltérően például az egyetemeken finanszírozását a 2008 márciusi, állítólag mindent kisiklatott népszavazás előtt sem határozza meg az oktatói kar publikációs teljesítménye, vagyis itt sem volt reform. A hivatali állások kiszervezése jobban fizető külső cégekre ugyancsak nem reform, a szakigazgatás szétkergetése és amatőrökkel való feltöltése hasonlóképp, a vállalati személyzeti megoldások kormányzatba ültetése sem. Ha a magyar nyelv találékonyságával élünk, helyes mindeme közkedvelt mozzanatokat a Darányi kormány alatt meghonosodott *racizás* kifejezéssel illetnünk. Ennek tartalma: az államot a „kevesebből- többet” NDK-s elven működtetjük, ami a működési mód átszabásától kb. oly messze van, mint Makó Jeruzsálemtől.

s különösen egy szociális robbanás fenyegetésének árnyékában óvatosan kellene bánni a bizonytalan kimenetelű és hosszú átfutású tervezeteknek minden feltétel nélküli erőltetésével, bármely ideológia – beleértve az ideológiamentesség reformszövetségi és bokrosi ideológiája – hangoztatása mellett is (Soós 2009). Minden reform lényege ugyanis a felülről kezdeményezett, egyberendezett, több év alatt végbevitt és nem utolsó sorban – legalábbis polgári demokráciákban – *a társadalom többségének támogatását bíró*, vagyis egyáltalán nem a törvényhozás pillanatnyi 50% plusz 1 szavazatára építő módosításokat jelenti. Nyilván igaz, hogy nincs változás érdeksérelem nélkül, de például az a Margaret Thatcher által bevezetett megoldás, amikor a munkavállalók mindegyikét – nemcsak a szabad szakszervezet vezetőségét – meg kell szavaztatni ahhoz, hogy a reprezentatív többség véleménye alapján indulhasson csak sztrájk, sok mai bolhacirkusznak elejét vehetné. Hasonlóképpen a kormányzás egészének távlatossága, tartalmi vonásainak ismertsége mellett nem állíthatja senki, hogy az uniós agrárkifizetések mérséklődése „meglepetésként érte” mondjuk a 2014 utáni időszakban.

Mi tehát a teendő? Az előadottak alapján nem osztjuk azt az Amerikából terjedő tévhitet, ami ismét a kormányzati szabályozás feladatában megbukott közszereplők kezébe tenne mértéktelen és ellenőrizetlen hatalmat, például a pénzügyi szervezetek államosításának és a szerződések visszamenőleges módosításának megengedésével (*Wall Street Journal* 2009. március 29.: Geithner pénzügyminiszter terveiről). Egészében véve is, miközben elismerjük a válsághíttő napi intézkedések szükségességét, óvnánk attól, hogy a máról-holnapra élés a kormányzás tartalmává magasztosuljon. Hasonlóképp óvnánk attól, hogy a nagy bizonytalanságú előrejelzések vitája elvegye a figyelmet a távlatos, bizalomerősítésére alkalmas intézkedések meghirdetése és megvalósítása elől. A távlat szavahihető képviselője a visszaesésből kivezető legbiztosabb út lehet.

Magyarország esetében a valódi kérdés nem az, hogy szükség van-e újabb pénzügyi kiigazításra. Inkább az a valódi kérdés, hogy *mi célból, minek érdekében, milyen technikával és távon és kinek a hasznára* történjenek e lépések. Hisz más az, ha az első, s más ha az utolsó száz nap gazdasági programját készítjük. Más az, ha a „cél a küzdés maga”, s más, ha a cél mondjuk az euró bevezetése, a foglalkoztatás erősítése, a közpénzügyek átláthatóságának megvalósítása, *a tartós és érzékelhető növekedési pályára való ráállás*.

A nemzetközi tapasztalatok szerint nagy jelentősége van annak, hogy a társadalom hitelt ad-e bizonyos személyeknek és programoknak, hajlandó-e bizonyos célokat magáénak tekinteni, a szereplők mellett a folyamat belátható jó kimenetelében bízni, avagy sem. A sikeres reformok minden esetben erre az önerősítő körre épülnek. Nem az a kérdés például, hogy egyetlen adónem módosításának a költségvetési hatása mekkora, hanem az, hogy kialakul-e a közterhek felhasználásával, célszerű költési szerkezetével összefüggő közbizalom? Megvalósítható-e az egyszerű és mindenkire kiterjedő közteherviselés, a közterhek

valóságos behajtásával? Látható-e, mire megy el a pénz? A gyorsan növekvő országokban bizony működött az a pozitív visszacsatolás, ami az átláthatóbb gazdálkodás – jobb adófejelem – alacsonyabb kulcsok vonalán haladva, nem napok, de nem is évtizedek alatt növekedési tényezővé vált. És ez a válságtól függetlenül, azon túlmutatóan is bizonyára így van. S miközben nem az a kérdés, hogy előbb rosszabbnak kell-e lennie, mielőtt jobb lesz, az azért egyértelmű, hogy áldozatot csak belátható célok érdekében, bizalmi légkörben hoznak milliós számra a gazdaság szereplői. Ehhez nyilván szükséges, de nem elégséges feladat a pénzügyi összeomlás, köztük az árfolyam mélyrepülésének megakadályozása.

A kilábalást tehát a rövid- a közép- és a hosszú távra szóló tervek szerves egymásra épüléséből adódó többteleterőforrások és az ezek táplálta önerősítő, jó körök alapozzák meg. Például az euró bevezetése olyan középtávú cél lehet, ami a gazdaságpolitika egészének fazont ad. Vagy a szabálykövető költségvetés politika, az áttekinthető, egyszerű és széles bázisú adózás, az állam nem közhasznú feladatainak – mint a köz- és jogbiztonság, vagy épp a környezetvédelem – visszametszése biztosan a kilábalás lépései közé sorolandó. Nem kétséges, hogy a gazdaságélénkítés eszközei közt minden kormány, a szocialista spanyol épp úgy, mint a konzervatív francia él a köztehermérséklés eszközével. Utóbbiról tudjuk, hogy nem csodaszere, önmagában nem teremt munkahelyet mondjuk képzetlen és a segély kultúrájában felnőtt emberek számára. Mégis, e lépés egy konkrét üzenet mindazoknak, akik munkájukból kívánnak megélni, hogy ha többet keresnek, több marad a zsebükben. Hasonlóképp tudjuk, hogy az oktatás társadalmi- nevelő- szerepének visszaállítása nélkül a munka becsülete és a munkára foghatóságához nélkülözhetetlen társas készségek elsajátítása széles rétegek számára nem fog „magától” menni, utóbbiak foglalkoztatását pedig az állami segélyek aligha oldják meg.⁷

Ha a válság oka nem a pénzhány, hanem a bizalmatlanság, akkor a legfőbb feladat éppenséggel a hosszabb távon is hathatós szerkezeti átalakítások elsőségeinek biztosítása, az oda vezető középtávú intézkedések megalapozása – mondjuk a jól előkészített és több évre érvényes, egymásba fonódó költségvetési- és adólépések⁸ – valamint a tűzoltó intézkedések által vélhetőleg elkerülhetetlenül okozott kár minimalizálása. Ennek érdekében lehetséges és szükséges is a

⁷ Például azért, mert a munkaadó inkább kifizeti az érintettnek, csak ne rontsa a levegőt a cég kapuin belül.

⁸ Nyilván semmi értelme annak, ha az elmúlt évek- és a 80-as évek- gyakorlata szerint olyan adóátrendezésekkel próbálkozunk, amelyek „nem érintik a költségvetési egyenleget”, illetve olyan költségvetési lépésekbe bonyolódunk, amelyeknek „nincs közvetlen adó és járulékvonzata”, mert mindezek csak a bizonytalanságot erősítik. Igaz, tudjuk (Sajó, 2008, Mihályi, 2008) hogy e butaságnak tűnő kétértelműségek és homályos, végrehajthatatlan szabályok a közigazgatás és a vele egybefonódott politikai és vállalkozói érdekcsoportok szempontjait szolgálják.

könnyen ellenőrizhető, egyben konkrét hatású lépések megtétele, a mikro- és kisvállalkozásokat ellehetetlenítő szabályörvény felszámolása, a hihető és betartható pénzügyi tervezés és az ezen alapuló adóbehajtás mindennapos tétele. A jó hír e tekintetben az, hogy a legnehezebb feladatokat, mint épp az államadósság GDP-hez mért arányának és a deficitnek a csökkentését egy sor ország megoldotta. Ha ugyanis növekszik a gazdaság, és nem csinálunk új adósságot, ez önmagában is kitörést jelent az ördögi körből. Ha nő a teljesítmény, önerősítő jó körök jönnek létre.

Néhány következtetés

Ebben az esszében megkíséreltük, hogy a világ pénzügyi rendszerének 2007–2009 közti megrázkódtatásából a reálgazdaságra adódó hatások közül a legfontosabbakat bemutassuk. Mivel a közgazdaságtan az arányok művészete és feladatai közé tartozik mind a diagnózis, mind a terápia megfogalmazása, az írás elején azt a közkeletű kérdést vizsgáltuk meg, hogy újra eljött-e a Nagy Válság, és erre tagadó választ adtunk. A második részben Magyarország gondjait taglalva rámutattunk azok hosszú távú és szerkezeti voltára. Mivel ezek nem a világ pénzügyi rendszeréből származtak, ezért a gazdaságpolitika akkor lesz hathatós és társadalmilag felelős, ha e hosszú távú nyavalyák megoldását nem rendeli alá a világ pénzügyi piacain megjelent pánikra való reakcióknak. Miközben a nemzetközi környezet romlásához konjunktúra-politikailag is alkalmazkodni kell, a kiutat *a bizalom visszaszerzése, nem a pénz gazdaságba pumpálása* jelenti⁹. Utóbbi távlatos, felelős, hiteles és a korábbi évekkel szembe forduló, vagyis szakszerű gazdaságpolitikával oldható meg. Ennek lényege az, hogy van irányítúje, hosszabb távú célrendszere, egyértelmű és a világ működő részét jellemző értékválasztása és ehhez kötődő, abba az irányba vivő középtávú stratégiája. Utóbbi nem a népgazdasági, hanem az üzleti terv értelmében és tartalmával fogalmazható meg, vagyis az egyes intézkedésekhez mértékeket, pénzeket és felelősöket (!) is rendelve. Jellemzője ennek, hogy előzetes és – a folyamatban rendszeresen különféle távra – utólagos *hatásvizsgálatok* születnek. Ilyenre a jogalkotástól az adóbehajtásig, az egészségügytől az agrártámogatásig terjedő körben szükség lenne, bár a gyakorlatban sosem volt erős, az elmúlt évtizedben meg végleg feledésbe merült. Ettől még akár meg is lehetne próbálni, hiszen ekképp a döntéshozók folyamatos visszajelzéseket kapnának arról, nincs-e kátyú a kijelölt úton.

⁹ A bizalom alapozza meg a megtakarítást, főleg a háztartások körében, ami nélkül a beruházásoknak nincs fedezete. A bizalom teszi hitelessé a hosszú távú – nyugdíj- és egészségbiztosítási és más előtakarékosági – takarékoskodási formákat támogató adókedvezményeket, illetve az ezekben történő tömeges befektetést is.

Ebben a közelítésben a foglalkoztatás, a munka alapú társadalom, a növekedés feltételeire összpontosító gazdasági kormányzás jelentik a sarokpontokat. Az államháztartás kiegyensúlyozása – fenntartható módon –, az árstabilitás, a jogállamiság és a szavahihetőség pedig egyfajta kézen fekvő keretfeltétel-rendszerként jelentenek, nem pedig öncélt. A változások címzettje és haszonélvezője pedig az egész társadalom lesz, mint a sikeres államokban tapasztalhattuk a korábbi válságok elmúltával, akár évtizedes távlatban.

Irodalom

- Bod Péter Ákos (2008): Reform? Magyar Szemle, 17. évf. 4–5.
- Csaba László (2009): Hungary: a Janus-faced success story. In: Fosu, A. (szerk): Country Role Models for Economic Success. New York: UNU Press (megjelenés alatt, előzetes változata olvasható a WIDER intézet honlapján: www.wider.org)
- Eatwell, J.(2007): Risk assessment and systemic risk. In: Estrin, S. – Kolodko, G.W. – Uvalic, M.(eds): Transition and Beyond. New York Palgrave.
- Eichengerren, B. (2001/2003): Nemzetközi pénzügyi válságok – mit tehetünk ellenük? Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest.
- Gyórfy Dóra (2009): Szép új világ Amerikában: az állam álmai és a válság valósága. Pénzügyi Szemle, 54. évf. 2.
- Hayek, F. A (1974/1995): A tudás látszata. In: Hayek, F. A: Piac és szabadság. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kindlerberger, Ch. (1978/2005): Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises. 5. Kiadás. New York: Wiley.
- Krugman, P. (1998): Depression economics returns. Foreign Affairs, Nov-Dec.
- Lámfalussy Sándor (2000/2008): Pénzügyi válságok a fejlődő országokban. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lucas, R. A. (1976): Econometric policy evaluation: A critique. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, vol.1.no.1.pp 19–46.
- Mihályi Péter (2008): Miért beteg a magyar gazdaság? Budapest HVG Kiadó.
- Muraközy László (szerk) (2009): A jelen a jövő múltja. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Navratil Ákos (1942/2008): Irányító szempontok a közgazdaságtanban. In: Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban (Szerk. és bev. Hild Márta). Budapest. Aula Kiadó, 303–329. old.
- Olson, M. (1982/1987): Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Budapest Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Sajó András (2008): Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. Közgazdasági Szemle, 55. évf. 7–8. szám
- Shin, H.–S. (2009): Reflections on Northern Rock: The bank run that heralded global financial crisis. Journal of Economic Perspectives, vol. 23.1.101–119.p.

Soós Károly Attila (2009): Mind Gyurcsány, mind a Reformszövetség javaslatai derresztőek. Varga F.I. interjúja. Menedzsment Fórum, márc. 9. elérhető: www.mfor.hu

Swan, P.(2009): The political economy of the subprime crisis: Why subprime was so attractive to its creators? *European Journal of Political Economy*, vol. 25.1.124–132.p.

Mi a baj a világgal? A pénzügyi rendszer és az időződés: kölcsönösen összefüggő kihívások

Prof. Dr. Botos Katalin Dsc
Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar

ABSZTRAKT A cikk korunk három óriási kihívásából: a pénzügyi rendszer, az időződés és az ökológiai kérdések közül az első kettő összefüggésének fontosságára hívja fel a figyelmet. Európa, és ezen belül Magyarország számára is létkérdés, hogy egyhosszú távon fenntartható pénzügyi rendszer mielőbb létrejöjjön a világban. Mindhárom mögött az emberi magatartás morális mozzanatrugói húzódnak meg. Úgy tűnik, elkerülhetetlenül vissza kell térni azokhoz az erkölcsfilozófiai alapokhoz, amelyekből – és amelyekre alapozva – Adam Smith idején megszületett a közgazdaságtudomány.

KULCSSZAVAK Pénzügyi rendszer, gazdasági válság, időződés, hitel

Bevezetés

Mitől van a jelenkori válság? A globalizmustól? Vagy éppen attól, hogy csak félig globalizált a világ: a tőke szabadon mozog, a munkaerő migrációja előtt azonban teljesen nyilvánvalóan hatalmas korlátok emelkednek? Az államok beavatkozásától, vagy annak éppen a hiányától? Attól, hogy Kína igenis tudatosan manipulálja árfolyamát, az USA is tudatosan él vissza kulcsvaluta szerepével? Vagy attól, hogy az államok nem szabályozzák közvetlenül a kockázatos befektetési alapokat, s ezek magukkal rántják a bankrendszert? Vagy éppen séggel attól, hogy csendesesen tűrik az off-shore centrumok létezését, amelyekben mindenféle ellenőrzést kizárnak? Vagy a válság gyökere ennél is mélyebb? Maga az emberi természet a maga rosszra hajlásával, mohóságával, önzésével vezetett el idáig?

2009-re egyes jósök szerint a világgazdaság az összeomlás szélére kerül. Talán nem. Majd meglátjuk. Azt azonban pusztán logikai alapon is meg lehet ítélni, hogy a modern kapitalizmus hol vetette el a súlyköt.

A modern kapitalizmus pénze

A modern kapitalizmus pénze: hitelpénz. Nemzeti szabályozás-adta keretek között teremődik. Erre az euró az egyetlen kivétel, amely nemzetek feletti pénz. Kétféle módon keletkezik: *hitelnyújtással, vagy deviza-vásárlással*. Közvetetten

ez utóbbi esetben is valahol hitelnyújtásból keletkezett, hiszen egy másik ország azért bocsáthat ki nemzeti valutát a megvásárolt deviza fejében, mert – elméletileg – feltételezi, hogy ezt a devizát a forgalom igényelni fogja, s vásárlási céllal visszakerül a kibocsátó országba – ahol valójában megteremtődött. S ahol valaki éppen ennek a vásárlásnak köszönhetően, visszafizeti a hitelét, így a pénz megsemmisül. A hitelpénz hitellel születik, és megszűnik a hitel visszafizetésével. A növekvő gazdasághoz növekvő pénzmenyiség kell. Ennek valahol be kell kerülnie a forgalomba. Így tanítják a tankönyvek.

Ez a logika teljes mértékben igaz a termeléshez, új érték teremtéshez nyújtott hitelpénz esetén. A tisztas kamat is elfogadható az ilyen pénzteremtésnél, hiszen az új érték teremtésével mindenki jól járt: részesedjék hát belőle az új érték létrejöttét *helyesen allokáló* pénzintézmény is.

Nézzük azonban meg, valóban *csak erre* nyújtanak a pénzközvetítő intézmények, a bankok hitelt? És *valóban jól allokálják a pénzt?*

Dehogyan is!

A modern bankrendszer messze nem csupán termelést vagy szolgáltatásbővítést finanszíroz. Többlet-fogyasztást is, továbbá a vagyonok újra-elosztását is finanszírozza. A vállalatok jelentős része azért vett fel hitelt, hogy egy másik vállalatot megvásároljon. Ezen pénzekkel csak az értékpapír-világ áll szemben. Az ügylet lebonyolítása során valaki viszont megkapja a pénzt, s ez akármire fordítható. Éppúgy megjelenhet az áruk piacán, mint a folyó termelés kapcsán keletkezett jövedelemmel. Hogy a hitelfelvevő pontosan miből is fog törleszteni, az kérdés marad. Aki például vállalatfelvásárlásra vett fel hitelt, talán a méretgazdaságosság alapján elérhető nagyobb haszonból tud törleszteni- vagy emeli a szolgáltatások árát, hogy legyen elég jövedelme. De nem is csak a vállalatok jelentkeznek hiteligénylőként. Adós a lakosság és az állam is. A lakosság ugyancsak vásárolhat hitelből értékpapírt, vehet hitelből ingatlant-nem csak újonnan építettet, de használ lakást is, ami nyilván már addig is valakinek a tulajdona volt. Ezekkel a hitelnyújtásokkal sem jött létre új érték. A hitelt ez esetekben is jövőbeni jövedelméből fizeti majd vissza az adós, azaz, leterheli vele (a jövőbeni érték-teremtő tevékenységéből származó) jövedelmét. Akkor tehetné ezt jövőbeni személyes fogyasztására nézve következmény-mentesen, ha jövedelme a törlesztő részletekkel arányosan emelkedne. Ez nyilván mértékek kérdése. Aligha garantálható. Nagyon valószínű, hogy a hitel hitelt szül majd a jövőben is, ha szokott fogyasztási színvonalát az adós fenn akarja tartani.

Ma a lakosság nettó megtakarítása Amerikában nagyjából nulla. A lakossági hitelállomány meglehetősen magas, a rendelkezésre álló jövedelem több mint 90%-a. (Ezzel szemben ugyanakkor jelentős aktívái vannak). Vagyis, *a lakosság olyan életszínvonalon él, amit csak majd két évnyi jövedelme tenne megengedhetővé*. Miből finanszírozza ezt? Az első válaszunk: A vállalkozások profitjából. A tőkés nem tudja profitját a termelés további bővítésére költeni, hiszen már a megtermelt volument is csak akkor tudja eladni, ha meghitelezi. Eladhat-

ná esetleg a termék-többletet külföldön, onnan szippantva el jövedelmeket, ha ott versenyképes lenne. De nem az, a termékek egy jelentős hányadában, hiszen a felzárkózó Ázsia olcsóbban termeli, ugyanazt a termékkört.

Ezek szerint az USA termelő kapacitásai által lehetővé tett termelés nem exportra, hanem „belső exportra” fordítódik. Ezen azt értem, hogy a teljes termék-mennyiséget, azt is, ami az éves lakossági jövedelmeken felül a fogyasztási cikkek termelése terén jelentkezik, *magának a lakosságnak* adják el. Bizonyos értelemben tehát *túltermelés van, amit a lakossági hitelállomány növekedése vezet le*. Ez akadályozta meg a növekedés ütemcsökkenésének – eddigi – elkerülését. Valóságos exportra e jószág-tömeg többnyire nem alkalmas, mert vagy helyi szolgáltatás – hiszen a lakossági fogyasztás jelentős része ma már szolgáltatás –, vagy a kínált termék túlságosan drága a nemzetközi piac áraihoz képest. Ezt tehát a belső fogyasztás köti le.

De nem csak „frissen” termelt javakról és szolgáltatásokról van szó. A lakosság jövőbeni jövedelmét lakásvásárlásra is leköti. Jelenthet ez új lakást, ebben az esetben új, felhalmozási jellegű érték létre is jön. Ha meglévő ingatlant vásárol meg, akkor nem a most termelt javakkal áll szemben a hitel, hanem tulajdon-újraelosztást finanszíroz. Az értékesítő mindenképpen többlet-pénzhez jut a hitel révén.

E hitelek *finanszírozási forrása* többnyire mégsem a vállalkozói profitjövedelem, hanem *a külföld*, a fizetési mérleg. Hiszen a lakosság mellett az állam is eladósodott, s a vállalati szektor finanszírozó képessége is igen változó. Voltak évek, amikor ez is nulla volt az USA-ban Több szereplő pedig nincs. Utóbbi esetben egyértelmű, hogy a túlköltekezést a külföld finanszírozta. Finanszírozza, hiszen ország szinten nem vállalt nagy kockázatot a hitelező: Az Egyesült Államok külföldi vagyona óriási. Az USA túl-finanszírozásának bőven megvan a fedezete. Vagyona külföldön jóval nagyobb, mint külső adósságai. Ámbár az igaz, hogy a tartozások és követelések struktúrája jelentősen eltérő. Az állam az óriási hitelfeltevő, a külföldi vagyon tulajdonosai pedig a vállalatok, a polgárok. Ez még okozhat némi csavart.

A modern kapitalizmus pénze – bebizonyosodott – nem tökéletes horgony. Nehéz megítélni, mi van mögötte. A rövid távú profitkilátások eltorzítják a polgárok ítélőképességét. Ezt a jelen pénzügyi válság világosan megmutatta.. Az ember alapvetően naiv, szívesen elhiszi, hogy pillanatnyilag előnyös helyzete örökké úgy marad. Bizonyos értelemben mindig rövid távon létezőnk Ez pedig sokszor a hosszú távon kívánattal ellentétes döntésekre vezethet.

Gazdaságtörténeti tanulságok

A Nagy Válság okai körül a mai napig vita van. A *szabad versenyes kapitalizmus* a múlt század első harmadában *túltermelési válságot okozott, vagy csak a piaci folyamatokkal nem összhangban lévő monetáris politika a felelős?* Az embereknek nem volt elég jövedelmük, hogy megvásárolják a hatalmas termékínálatot, amelyet a termelékenységek emelkedése lehetővé tett. A tőke mohósága ugyanis a minimumra szorította le a béreket. A termék- tömeget az export sem igazán tudta levezetni, lévén a világ más területein is, más okokból kialakult válság. Európán nem defláció, hanem hatalmas infláció söpört végig, a háború okozta veszteségek eredményeképpen. Az amerikai profitot nem volt mibe beruházni. Ezt Milton Friedman – Anna Schwarz: Az amerikai pénzügyi rendszer rövid története c. munkájukban világosan leírták. A húszas évek pénzébősége az *eszközárak felfújódásához* vezetett, mert a szabad pénzeszközök az eszközökre zúdultak. Felhajtották az értékpapír-árfolyamokat, tőzsdei boom-ot okozva. Amiben persze szerepet játszott a kereskedelmi bankok spekulációt megfinanszírozó hitelexpanziója is. A luftballon kidurranása – amiben viszont a válságjeleket helytelenül kezelő monetáris politika is hibás volt – nem csak a papiros profitokat tüntette el, de a reálgazdaságban is óriási termelés-visszaesést, munkanélküliséget, s így még súlyosabb gazdasági válságot eredményezett. (Botos 1987)

50 év múlva, az 1980-as évek elején újabb recesszió tanúi lehettünk, amelyet sokan már-már az 1929–33-as válsághoz hasonlítottak. A visszaesés mértéke azonban messze nem volt akkora, mint annak idején. Ezúttal a *túlköltekezés* volt a válság kiváltó oka, ami egyfajta *túlfogyasztást eredményezett*, elsősorban a közösségi felhasználás révén. (Botos 1986). Ha megnézzük az USA költségvetésének alakulását, látható, hogy a hetvenes évek közepétől kezdve majd minden évben hiányos, s egyre nő az államadósság. (Megjegyzendő, a kínálatorientált gazdaságpolitika adócsökkentései is nagyban hozzájárultak a deficithez, mert a kiadási oldal – Reagan csillagháborús költekezései miatt – elszaladt. Az adóbevételek várt növekedése pedig – amire az adócsökkentések gazdaságélénkítő hatása következtében számítottak – nem következett be. Később az adócsökkentéseket – szép csendben – vissza is vonták.) Mivel úgy vélték, hogy a túl-kereslet kialakulását, amely inflációt okozna, ezért meg kell akadályozni, a magas kamatokkal visszafogták a hitel- és így a pénz teremtését. No, meg vonzóvá is kellett tenni a külföldön lévő dollároknak a hazatérést, hiszen a fizetési mérleg hiánnyal küzdött.

Az alkalmazott „gyógymód” alaposan visszavetette a gazdaságot, de az viszonylag hamar regenerálódott. Ez a furcsa „policy mix”-nek volt köszönhető. A költségvetési deficit ugyanis továbbra is fennmaradt, s ennek révén *mégis csak jelentős pénzmenyiség jutott a gazdaságba*. A deficit tehát nem szorította ki a magántőkét, mivel az állami adósság finanszírozási forrása zömében a külföld volt. Időközben ugyanis, bár a nemzetközi pénzügyek játékszabályai megváltoztak, s az árfolyamok elvileg szabadon ingadozhattak, számos ország még-

sem hagyta valutáját tisztán lebegni. Szükség volt a gazdaság érdekében a valutaárfolyam túlzott felértékelődésének megakadályozására. Jegybankjaik beavatkoztak a pénzpiacokon. (Mindenképpen végbement természetesen egy jelentős árfolyam-korrekció a dollár és a többi vezető valuta között, de ez fokozatos, megegyezésen alapuló volt.) A külföldre került amerikai fizetőeszközök egy részét viszont felszívták a jegybanki tartalékok. Ezeket a dollárokat a jegybankok többnyire amerikai állampapírokba fektették, hiszen nincs más ilyen hatalmas és viszonylag likvid tőkepiac, ahonnan méreteinél fogva – különösebb veszteség nélkül ki – és be lehet áramoltatni eszközöket, azaz, a szerény hozam és a likviditás is biztosítható. Ezért az amerikai gazdaságnak nem okozott komolyabb problémát a deficit külföldről történő finanszírozása.

A dollár árfolyama mint említettük, azért fokozatosan és elég jelentősen csökkent. A magas amerikai termelékenység következtében előállott termék-többlet egy része így versenyképessé vált az exportpiacon, ezzel szemben az import kissé drágult. Mindez a nemzetközi egyensúlytalanságok kiigazítása irányába hatott. (Azon külföldi számlatulajdonosok terhére természetesen, akiknek felhalmozott dollárjuk volt... Hiszen azok *veszítettek rajta.*)

A 90-es évek elején, a demokrata kormányzás alatt egy rövidebb költségvetési stabilizálási kísérletre került sor az USA-ban, majd ezt követően a fiskális hiány tovább növekedett, s a fizetési mérleg is romlott. Az ezredforduló környékén már látható volt, hogy a szabad tőkejövödelmek és a megtakarítások *ismét csak az eszközök felé irányulnak*. Ne feledjük, erre az időre megindult az ázsiai óriás gazdaságok bekapcsolódása a világkereskedelembé, igen versenyképes árakkal. Ismét talákoztunk azzal a jelenséggel, amely az USA-ban annak idején a Nagy Válság okozója volt: *a hitelből történő eszközvásárlás* felfújódásával. Ez vezetett a dot.com válsághoz, ami sokak megtakarításának „elszállását”, semmivé foszlását eredményezte (Stiglitz 2004). Alighogy kiheverte ezt a gazdaság, már itt is volt az újabb megrázkódtatás: az ún. subprime-válság.

A subprime-válság

A napjainkra *kialakult helyzet gyökere hasonló: a hitelből történő eszköz – jelen esetben – ingatlanvásárlás. Ezúttal a lakosság adósodik el erőteljesen, lakásingatlan-szerzés érdekében*. Az igen olcsó (külföldi) forráshoz jutás azt eredményezte, hogy rendkívül alacsony volt a belföldi kamatláb, s a bankok olyan hitelfelvevőket is bevontak az üzletbe, akik valójában nem rendelkeztek megbízható jövőbeni jövedelem-áramokkal. Más szóval, akiknek nem volt biztos munkahelyük és így tartós jövedelem-forrásuk. (Figyelemre méltó, hogy ebben szerepet játszott az állami szabályozás, a Local Reinvestment Act is. Ez ugyanis arra kötelezi a bankokat, hogy hitelek egy részét a helyi közösség felé irányítsák, ami ilyen formában került megvalósításra. Igazuk van tehát bizonyos mértékig – kissé meglepő módon – azoknak, akik a túlzott állami szabályozást okolják a válságért.)

Már maga a fogyasztási célú hitelezés felerősödése is – melynek gyakorlatilag nem szabott gátat a forráshiány az USA-ban –, egészségtelen jelenség, hiszen olyan fogyasztást tesz lehetővé, amelynek jövőbeni jövedelem-forrása bizonytalansággal terhelt. S amely csak akkor nem okoz problémát, ha folyamatosan tovább görgethető a hitelállomány. Ehhez pedig az kell, hogy a világ többi része hajlandó legyen ezt finanszírozni, tehát, hogy a világ egészének valóban érdekében álljon az amerikai túlfogyasztás fennmaradása.

A vagyonnövelési (lakásszerzési) célú hitelezés még komolyabb függést jelent a jövőbeni kockázatoktól, mint a közönséges fogyasztási hitel. A modern munkabér nem csupán a folyó fogyasztást hivatott fedezni. A mai fejlett gazdaságokban alaposan megváltozott a bérek és profitok, a munka- és tőkejövedelmek szerepe. A lakosság bevételei már korántsem a marxi létminimumot fedezik. A munkajövedelmek egy része éppúgy befektetési célokat szolgál, mint a tőkések profitja. Valóban létrejött, amit a szocializmus idején némileg gunyoros felhanggal tanítottak: a *népi kapitalizmus*. A modern pénzügyek főszereplői a befektetési alapok, nyugdíjalapok és egyéb intézményi befektetők. Ezekben a kisemberek részesedése is megtalálható, legfőképpen a nyugdíj-alapokban. A pénzügyi rendszer felfúvódásánál azonban nem a megtakarított, hanem a megelölegezett jövedelmekről van szó. Aminek természetesen nagyon súlyos következményei vannak a megtakarításokat illetően is.

Mi történik a lakossági hitelfelvételeknél? Míg a fogyasztási hitel előre hozza a jövőbeni fogyasztást, a vagyonnövelő beruházásra adott hitel előre hozza a jövőbeni megtakarítást. Ez *kettős bizonytalansági tényezőt* hordoz: hogy lesz-e egyáltalán jövedelmed, ami fedezi fogyasztásodat a jövőben, s hogy jut-e abból megtakarításra is megfelelő hányad? Nagyobb volumenekről, hosszú, akár évtizedes kötelezettség vállalásokról van itt szó. Mennél hosszabb lejáratú hitelek nyújtására kerül sor, annál nagyobb az adósok jövedelmi helyzetével kapcsolatosan felvállalt kockázat.

Itt arról még nem is ejtettünk szót, hogy maga a válság konkrétan azért bukott ki, mert a pénzügyi innovációk a sajátos *értékpapírosítás révén teljesen homályban hagyták a fenti jelzőhitel-ügyletekben rejlő kockázatokat*. (Lámfalussy 2008)

Felmerül az értékpapírokat *minősítő cégek* felelőssége is. Hiszen ezeket az átsomagolt tételeket, mint befektetésre alkalmas, jó minőségű eszközt jelölték meg, így a gyanútlan befektetők vidáman megvásárolhatták azokat, mit se tudva a háttér-kockázatokról. Ha maguk sem tudták, hogy mi a helyzet, akkor alkalmatlanok a minősítés ellátására, ha pedig tudták, akkor súlyosan inkorrektek voltak. Az átláthatatlanná váló pénzügyi piacokon az üzletek már rég nem a reálgazdasági folyamatokról szólnak, erre jó évtizede figyelmeztetett számos elemző. Mégis, valami bűvölet hatására az emberek elhiszik, hogy a pénzügyesek mágusok, és képesek a semmiből is profitot teremteni. Ezek az ügyletek mindig piramis-játék jellegűek, amelyben a végén súlyosan ráfizetnek a végére

maradó befektetők. (Nem kis szerepe van e helyzet kialakulásában a nemzetközi méretekben létrejött rendkívüli likviditás-bőségnek, ami a hitelek kamatát a korábbiakban idézett soha nem látott alacsony szintekre szorította le. Ebben tagadhatatlanul szerepe van az ázsiai pénzügyi politikának, az export-orientációt támogató, mesterségesen alacsonyan tartott yüan-árfolyamoknak is. (Ashlund–Dabrowsky 2008) Nem véletlen, hogy 2009 elején a G–20-ak találkozóján megállapodás született e téren is a szabályozás szigorítására.

A válság magyarázatának kulcsa azonban magában a pénzteremtés mechanizmusában és a pénzügyi intézmények működésében van. Az amerikai gazdaságban sokkal nagyobb az értékpapír-alapú tőkeközvetítés aránya, mint a világ más részében. Az értékpapírosítás világjelenség, korántsem csak az amerikai piac jellemzője. Ugyanígy világjelenség a pénzügyi innováció, a *derivatívákkal* való kereskedés is. Ez esetben a pénz-és tőkepiacon olyan származtatott termékekkel kereskednek, amelyeknél a reálgazdasági kapcsolat alig, vagy szinte sehogy nem mutatható ki. A származtatott piacon az angolszász országok intézményei vezető szerepet játszanak. „Termékeikkel” elárasztották az egész világot Bevásároltak belőlük a nyugdíjalapok is.

A kisemberek, mint a piaci szereplők, egyértelműen *a jövőbeni fogyasztás biztosítása céljából fektetnek be*. A nyugdíjalapok célja az időskorról való gondoskodás, azaz, az időben eltolt, pontosabban, széthúzott fogyasztás lehetővé tétele. Mivel ezek az alapok befektetnek, pénzt kivenni belőlük akkor lehet, ha e befektetéseket valaki megvásárolja. Az alapok tehát valódi megtakarításokat investálnak a szárnyaló részvényekbe, de azok árzuhanása valódi megtakarítások elvesztését jelenti (Stiglitz 2004).

A problémát azonban nem csupán a reálgazdasági hatások okozzák. A kiváltó ok és fő tényező a *pénzközvetítő rendszer biztonságos működésének megakadása*. Egy folyamatosan hitelfinanszírozásra alapozott gazdaság megroppan, ha a hitelcsatornák eldugulnak. Márpedig ehhez vezetett, hogy a nem-banki pénzközvetítők – akiket viszont bankok finanszíroztak – a gyenge minőségű jelzálog-hitelek értékpapírosított változatát jó befektetésként jegyezték és terjesztették. (Lámfalussy 2008). Ez az egyébként jól szabályozott bankokat is súlyos tőkevesztésbe vitte. Azon túl tehát, hogy a befektetők pénze elveszett, a banki szektor is aktivitás-visszafogásra kényszerült. A kapott mentőakciók pénzt elnyelte a tőkepótlás, nem enyhült a hitel-szűke a pénzügyi piacokon.

Hogy a baj mekkora, jól mutatja, hogy az állami szabályozás az USA-ban is egy-kettőre *átlépett a korábbi dogmákon*. Jegybanki pénzt nyújtott vállalkozásoknak, kiterjesztette az állami tulajdont a pénzügyi intézményekre, de közvetlen támogatást nyújt vállalkozásoknak általában is, s szinte a minimálisra csökkentette a jegybanki kamatokat a pénzteremtés olcsóbbá tétele érdekében. Mind a fiskális, mind a monetáris politika akcióban van.

Az a kérdés vetődik fel tehát, hogy fenn lehet-e tartani a hitelfinanszírozással folyamatosan túlfogyasztó gazdaság modelljét a világgazdaságban? Lehet-e fo-

lyamatosan több gazdasági ciklus személyes jövedelmét egyszerre elfogyasztani, s ha igen, milyen feltételek mellett? Lehet-e számolni a termelékenység egyre gyorsuló ütemével, s az ahhoz alkalmazkodni képes munkaerő-piaci kínálattal? Lehet-e szabályozatlanul a piacra bízni a pénzügyi innovációkat, amelyek a légből várat elve alapján, pusztán a pénzügyi tevékenységből kicsavarható haszon érdekében születnek meg? De ne csak a zászlóshajó gazdaságát nézzük! Fenn lehet-e tartani olyan világgazdasági együttműködést, amely végletesen eltérő életszínvonalak, ezen belül idős gondozási modellek létén alapul? Elfogadható-e, hogy olyan áruk versenyezzenek a világpiacon, olyan termékek üssék ki a fejlett országok gyártóit a piacról, amelyeket effektív társadalombiztosítási költségek vállalása nélkül termelnek a gyártók? Ha nem tartjuk elfogadhatónak a gyermekmunkát, miért tartjuk elfogadhatónak az időskori nyomort? Mert ez lesz a következménye a fél-piaci fejlődésnek Ázsiában. Fél-piaci, hiszen átveszi a technológiát és menedzsmentet, de nem veszi át a szociális háló működtetésének költségeit. Ez a verseny nem fair, az erre alapuló globalizáció katasztrofába torkollhat. S ha valakit nem zavarna a fejlődő országokban tapasztalható nyomor, majd zavarni fogja az unfair verseny következtében a fejlett országokban is nehezebbé váló verseny, növekvő munkanélküliség, emelkedő fizetési mérleg hiány.

Úgy tűnik, hogy a fejlett Nyugatnak is felül kell vizsgálnia a szegény államgazdag polgárok koncepcióját. Aligha engedhető meg a szubszidiaritás olyan félreértelmezése, amelyben az államtól paternalista gondoskodást várnak a polgárok, miközben magánvagyonuk nő. Nem kellene vajon helyére tenni – kidobni – a demokrácia olyan értelmezését, amely szavazatvásárláson alapul? Hogy azt a politikust választom meg vezetőnek, aki több közösségi juttatást ígér?

Nem érkezünk-e vajon el ahhoz a ponthoz, ahol felül kell vizsgálni a fundamentalista individualista piacgazdaság modelljét, s olyan erényeknek, mint a mértékletesség, a közösségi értékek figyelembe vétele, a családi szolidaritás, néhanagyobb hangsúlyt kellene adni? Nem a jövő záloga-e a morál és az ökonómia egyesítése?

Még egy kihívás

Van még egy jelenség, amely összefüggésben áll a pénzügyi válsággal. Már említettük a hitelboom és a nyugdíjalapok kapcsolatát. Jól látható, hogy a stabil értékű pénz az időskori megtakarítások növekedésének előfeltétele. Erre pedig nagy szükség van, mert *korunk másik hatalmas kihívása az idősödés.*

Az inaktív korba lépő populációnak akkor lesz fogyasztásra felhasználható jövedelme, *ha lesz, aki befektetéseit meg szándékozik venni.*

A 2008 decemberi Nők Lapja Magazinban az alábbi társkereső hirdetés volt olvasható: „Mintegy 35 millió forintot szeretnék az elkövetkező egy-másfél év-

tizedben elkölteni, wellnessre, utazásra, szórakozásra megfelelő partnerrel (itt a kívánatos paraméterek következnek): jó erőben lévő hetvenes férfi”.

Ha polgártársunknak nem számlán, pénzben, hanem mondjuk értékpapírokban vagy egyéb befektetésekben van a vagyona – ami ilyen nagyságrendnél már elképzelhető –, akkor *azt el kell adnia*, hogy felélhesse.

A nyugdíjalapoknak, amikor elérkezik az idő, hogy tagjaiknak járadékot fizessenek, hasonló módon pénzzé kell tenni a kötvényeket és esetleges részvényeket. Nyilván a piacon a kereslet – kínálat áralakító hatása érvényesül. Jó áron – árfolyamon – akkor lehet eladni az értékpapírokat, ha a kereslet legalább kiegyensúlyozott. Erre pedig nyilván akkor lehet számítani, *ha jól vannak a pénzeszközök befektetve, s az új befektetők* – megtakarítók – célszerűnek tartják ezen eszközök megvásárlását. Ne feledjünk el még egy fontos tény: *Ha vannak nyugdíj célú befektetők egyáltalán* Európában, a népesség csökkenésével és elöregedésével a megtakarítók száma apadni fog. Ez még akkor is gond, ha az átlagos jövedelmek, s így az életszínvonal-elvárások némiképp emelkednek, tehát, bár kevesebben lesznek az egymást követő generációk, de többet tudnak megtakarításra is fordítani. Feltehetően nem pótolja a lélekszám-csökkenést a fejenkénti megtakarítás-többlet.

Az első nagy kihívás tehát, hogy *hogyan ösztönözzük hosszú távú öngondoskodásra az embereket* ha bizonytalan értékű a valuta, s ingataggá váltak a pénzügyi intézmények? Hogyan biztassuk takarékosagra őket? S a másik kérdés: ki veszi majd meg megtakarításainkból képzett beruházásainkat, hogy azt folyó fogyasztásra felhasználható jövedelemmé változtathassuk idős korunkban?

Természetesen, ha nemzetközi méretekben tekintünk körül, találni fogunk vevőt a befektetésekre. *A globális piacon a jövőben is folyik a verseny az értékőrző, jó befektetésekért.* Egyre nagyobb kérdés azonban, hogy mibe is fektetnek be a nyugdíj-alapok? Mint láttuk, a dot-com válság kapcsán az USA-ban a megtakarításokból hatalmas összeg – 8000md dollár – semmivé vált (Stiglitz 2004). A nyugdíj-alapok befektetéseinek zömét általában az állampapírok teszik ki. Vajon ezek iránti kereslet stabil lesz-e? Ez nem elsősorban az USA számára, hanem inkább Magyarország számára kérdéses. Hiszen a hagyományosan biztonságos befektetésnek tekintett állampapírok piaca fagyott le a magyar gazdaság esetében, a külföldi befektetők eltűnt bizalma miatt.

Az USA gazdasága egyelőre nem csökken, állampapírjai iránti kereslet is kielégítő. Ott az elöregedés – bár bekövetkezik – nem ölt katasztrofális méreteket. Az USA, mint utaltunk rá, olyan hatalmas kintlévőségekkel rendelkezik, annyi külföldi befektetéssel, hogy sokáig „hitelképes” lesz. Az elmúlt húsz évben az amerikai vállalatok tovább folytatták, s még nagyobb ütemben, a nemzetközi tőkeexportot. A globalizáció, a dereguláció, liberalizáció és privatizáció fokozott lehetőséget teremtettek a vállalkozások és tevékenységek kiszervezésére, a tőke kivitelére. Ennek a főkének sokszoros hozama volt ahhoz képest, amit az amerikai kormány az értékpapír-kibocsátások alkalmával a befektetőknek

fizetett. Ez eredményezte azt, hogy bár az amerikai fizetési mérleg passzív, a *jövedelem-transzferék egyenlege az USA javára pozitív. Mint egy hatalmas fordító-korong*, úgy működik az amerikai gazdaság. Bevon olcsó kölcsön tőkét azoktól, akiknél a korábban a világba kiáramlott dollárok felhalmozódtak, s kivisz termelő-tőkét, amely sokszoros hasznot hoz. Különösképpen igazzá vált a fenti állítás az után, hogy Kína és India is megindult a gazdasági növekedés útján. Úgy tűnik, ez a folyamat aligha áll meg. Méreteinél fogva rövidesen *Kína lesz a világ egyik vezető gazdasága*. (Ashlund–Dabrowsky 2008) A két óriási ázsiai gazdaság között jelentős különbség, hogy Kína féket vetett szigorú demográfiai intézkedéseivel a népességrobbanásra, míg India – bár szintén imponáló gazdasági teljesítményekre volt képes – várhatóan nehezen tud majd megbirkózni a népesség növekedéséből fakadó szegénységi problémával. Fizetési mérleg hiányának fenntarthatósága is kérdésessé válhat. (A kínai gazdaságban hosszabb távon a gyermek-stop lesz majd gondok forrása, mert a rendkívüli mértékben előregedő népesség az inaktív réteg eltartására (szinte) nem lesz képes. A belátható közép távon azonban ez a hatás még nem jelentkezik.) Kína – különösen, ha exportoffenzívája folytatódhat, továbbra is nagy kölcsöntőke – exportőr lesz, s ennek felszívására csakis Amerika állampapír-piaca képes.

Az USA jelentős kettős deficitje tehát eddig nem okozott a világgazdaságnak gondot, éppen ellenkezőleg. Lehetőséget adott az „ázsiai nagy tigriseknek” is az export-vezérelte fejlődésre. Az amerikai hiány európai és ázsiai többletekkel párosul, ezért a helyzet gyors megváltozása rövid távon katasztrofális lehet. A jelenlegi válság éppen azért fenyeget világméretű összeomlással, mert az elmúlt tíz évben erősödött a globális integráció, s így igen gyors a fertőzés veszélye. Tovaterjed az amerikai visszaesés hatása az európai és ázsiai országokra, hiszen a beszűkülő amerikai piacok hatása érezhetővé válik az összes többi gazdaságban.

Közérdek lesz sokáig még a zászlóshajó megfinanszírozása, s a válságból való kilábalásának elősegítése. Bár, látni kell, az amerikai gazdaságban felmerülő mentőakciók költségei olyan óriásiak, hogy biztos, hogy az USA-ban is lényeges változásokra lesz szükség a fenntartható jövő érdekében. A népesség lélekszáma – az előregedés ellenére – nagyjából stabil ez még önmagában nem generál tartós válságot. A pénzügyeket kell megfelelően uralni. Európára azonban súlyosan kihat mind a pénzügyi rendszer megingása is, mind az ezzel párhuzamosan jelentkező, közép- és hosszú távú probléma, az idősödés és a népességcsökkenés veszélye.

Korunk három óriási kihívásából: a pénzügyi rendszer, az idősödés és az ökológiai kérdések közül itt az első kettő összefüggésének fontosságára hívtuk fel a figyelmet. Európa, és ezen belül Magyarország számára is létkérdés, hogy egyhosszú távon fenntartható pénzügyi rendszer mielőbb létrejőjön a világban (Brunnhuber-Lietar-Botos 2005).

Mindhárom mögött az emberi magatartás morális mozgatórugói húzódnak meg. Úgy tűnik, elkerülhetetlenül vissza kell térni azokhoz az erkölcsfilozófiai alapokhoz, amelyekből – és amelyekre alapozva – Adam Smith idején megszületett a közgazdaság-tudomány.

Irodalom

- Ashlund, A. – Dabrowsky, M. (2008): Challenges of globalization. Peterson Institute, Washington.
- Botos, K. (1986): 1929–33 versus 1979–83 In: The Impact of the Great Depression of the 1930's and its Relevance for the Contemporary World World Economic History Congress, Bern.
- Botos, K. (1987): Világméretű pénzügyi egyensúlyhiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Brunnhuber, S. – B. Lietaer – K. Botos (2005): Economics as an evolutionary system: psychological development and economic behavior. In: Review of Economic and Social Sciences Heller Farkas Papers, 1.
- Lámfalussy A. (2008): Pénzügyi válságok a fejlődő országokban. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Stiglitz J. (2004): The Roaring Nineties: A New History of the World's Most Prosperous Decade. W.W. Norton & Company New York.

Járványok, betegségek és a nemzetközi biztonság

Prof. Dr. Kondorosi Ferenc

Nyugat – magyarországi Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Szombathely
Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (PSZÁF) jogi ügyvezető igazgató

ABSZTRAKT Napjainkban a nemzetközi közösségben olyan mértékű együttműködés és kölcsönös függőség alakult ki az egyes államok és az egyes régiók között, amely alapvetően pozitívan a hat a világ fejlődésére, elkerülhetetlenné teszi a technológiai, gazdasági és társadalmi fejlődés vívmányainak megosztását. A nemzetközi tőkeáramlás új fejlesztési lehetőségeket teremt, új piacok nyílnak meg és új technológiák válnak hozzáférhetővé. A globalizáció azonban nemcsak összeköt, értékeket és magatartási modelleket közvetít, hanem el is választ azzal, hogy tudatosítja a civilizációs törésvonalakat, és az identitás elvesztésével fenyeget.

KULCSSZAVAK Globalizáció, járványok, egészségpolitika

Bevezetés

Napjainkban a nemzetközi közösségben olyan mértékű együttműködés és kölcsönös függőség alakult ki az egyes államok és az egyes régiók között, amely alapvetően pozitívan a hat a világ fejlődésére, elkerülhetetlenné teszi a technológiai, gazdasági és társadalmi fejlődés vívmányainak megosztását. A nemzetközi tőkeáramlás új fejlesztési lehetőségeket teremt, új piacok nyílnak meg és új technológiák válnak hozzáférhetővé. A globalizáció azonban nemcsak összeköt, értékeket és magatartási modelleket közvetít, hanem el is választ azzal, hogy tudatosítja a civilizációs törésvonalakat, és az identitás elvesztésével fenyeget. Az új világrendben az egyes államok biztonsága szorosan összefügg, csakúgy, mint a biztonság különböző dimenziói, hiszen a biztonság maga is egy átfogó kategória: a katonai mellett figyelembe kell venni politikai, emberi és kisebbségi jogi, gazdasági, információs és technológiai, környezeti és egészségügyi vetületeit, a szociális biztonság kérdéseit és a közbiztonságot, az egyének biztonságérzetét is. A 21. században a nemzetközi közösség egészét érintik a globális biztonsági kihívások: a gazdasági-társadalmi feszültségek, a gazdasági globalizáció negatív hatásainak elváltatása, a szegénység elleni küzdelem, a fenntartható fejlődés biztosítása, a klímaváltozás kezelése, a migrációs problémák, a fertőző betegségek terjedésének megelőzése, a nemzetközi bűnözés, a terrorizmus és az egyre erősödő rasszizmus és vallási intolerancia elleni küzdelem. Ezek a problémák egymással szorosan összefüggenek, egymást erősítik, így kezelésük is elválaszthatatlan, ezért ugyanolyan átfogó szemléletet kíván meg, mint az emberi jogok biztosítása.

Globális egészségügyi kockázatok

A szegénység mellett, illetve azzal összefüggésben a fenntartható humán fejlődés egyik legfontosabb akadályát az egészségügyi kockázatok, az emberi egészséget veszélyeztető tényezők jelentik. A Millenniumi Fejlesztési Célok azon kockázatok között, amelyek ellen a fejlődés érdekében mielőbb hatékony intézkedéseket kell tenni, a gyermekhalandóságot, a gyermekágyi halandóságot, valamint a HIV/AIDS, a malária és más betegségek terjedését említik. Ezeknek a kockázatoknak a nagy része jellemzően a fejlődő országok lakosságát sújtja, ugyanakkor a fejlett országoknak is egyre inkább szembe kell nézniük korábban nem ismert, vagy nem jelentős mértékű egészségügyi kockázatokkal.

A gyermekhalandóság és a gyermekágyi halandóság egyértelműen a szegénységgel és az egészségügyi ellátás hiányával áll szoros összefüggésben, ezért ez a fejlettebb országokban kevésbé jellemző kockázat, ott is a lakosság legszegényebb rétegeit érintheti. A fejlődő országokban emellett évente egymillió ember hal meg maláriában, amelyet a WHO a szegénység betegségének és a szegénység okának is nevezett. Az afrikai országokban a malária közvetlen és közvetett költségei akár az összes egészségügyi kiadás 40%-át is elérhetik. Ezzel összefüggésben meg kell említeni, hogy az éghajlatváltozás következtében a malária terjedése, az ezzel kapcsolatos egészségügyi kiadások növekedése, esetleg a szegénység elmélyülése az európai országokat is fenyegetheti. Immár a fejlett országokban is emelkedik a TBC-s megbetegedések száma, különösen annak új, ellenálló fajtája, amellyel szemben a BCG védőoltás is hatástalan. A szegényebb országokban ugyanakkor még ez a védőoltás sem hozzáférhető. Így ma a világ lakosságának 1/3-a fertőzött TBC-vel, évente 8,8 millió új fertőzést regisztrálnak, és a megbetegedések közül évente 1,75 millió halálos. Különösen gyakori halálok a TBC azoknál, akik HIV-vírussal is fertőzöttek. A HIV-fertőzöttek számát ma a világon 33 millióra becsülik. 2007-ben 2,5 millió új fertőzést regisztráltak, és kb. 2 millió ember halt meg AIDS betegségben.

Ezek a járványok és megbetegedések fokozottabb mértékben sújtják a szegényebb országokat, ahol sem a megelőzésre, sem a gyógyításra nem áll rendelkezésre a szükséges pénzügyi fedezet, ugyanakkor az ezekkel a betegségekkel kapcsolatos kiadások, mint az afrikai országokban a maláriával kapcsolatosak, elvonják a gazdasági fejlődés forrásait, csökkentik a fejlesztési forrásokat, így konzerválják a gazdasági fejletlenséget és a szegénységet. Ezek a betegségek ugyanakkor a fejlett országokban is nagyobb mértékben sújtják a szegényebb népeket, és így mélyítik a társadalmi szakadékokat és akadályozzák az emberi jogok egyenlő élvezetét.

A nemzetközi járványügyi helyzet kedvezőtlen alakulásának több oka van. Az egyik, hogy az elmúlt 30 évben mintegy 30 új kórokozó tűnt fel a világban, másrészt a diftéria mellett visszatértek olyan, korábban legalább a fejlett világban visszaszorított betegségek is, mint a tbc vagy a kolera. Sok kórokozónak

alakult ki új variánsa, de még ennél is nagyobb gondot okoz az, hogy az antibiotikumok gyakran szakszerűtlen és felesleges használata miatt egyre ellenállóbb mikrobák szelektálódtak. A járványügyi helyzetre kedvezőtlenül hat az emberiség utazási gyakoriságának ugrásszerű növekedése is (G. Kovács 2001).

Az emberiséget fenyegető, újonnan megjelenő vírusbetegségek legnagyobb részét a világ rejtett zugaiból hurcolja magával az ember, ahol megzavar olyan természeti góccokat, amelyekben vírusok, baktériumok, gombák, rovarok, férgek, növények és állatok évezredek óta élnek együtt. Ugyancsak az emberi tevékenység nyomán lehetséges az „új” vírusok másik fajta terjedése: az utazások, az erdőirtás vagy más ipari tevékenység rákényszerítheti az állatokat és a rovarokat, hogy elhagyják eredeti élőhelyeiket, és velük együtt a kórokozók is megjelennek az emberlakta területeken. A globális felmelegedés pedig lehetővé teszi ezeknek a kórokozóknak az életben maradását olyan területeken is, ahol eddig az időjárási körülmények nem kedveztek a fennmaradásuknak és a szaporodásuknak.

A gazdaváltás következtében az állatok vírusai is átkerülhetnek az emberre. Ennek géncsere vagy rekombináció, esetleg mutáció lehet a genetikai oka. De gazdaváltás bekövetkezhet az emberek helytelen magatartása nyomán is. Az AIDS, valamint az atípusos tüdőgyulladás (SARS, súlyos akut respiratorikus szindróma, azaz severe acute respiratory syndrome) is úgy került át többször az emberekre, hogy nyersen vagy rosszul hőkezelve ették meg a fertőzött állatok húsát. Itt felmerül az a lehetőség is, hogy egyesek a hús feldolgozása során fertőződnek meg.¹⁰

A globalizáció járványügyi veszélyeit világszerte megtapasztalhattuk, amikor az atípusos tüdőgyulladás szélesebben száguldott végig bolygónkon. A WHO-vizsgálata szerint a SARS első hulláma 2002 novemberében a dél-kínai Guangdong tartományból indult el. Alig néhány hét alatt fertőzötteket regisztráltak Hongkongtól kezdve Szingapúron át, egészen Kanadáig. Még Alaszka, Dél-Afrika és Ausztrália sem maradt ki belőle. Öt kontinens 30 országába jutott el a kórokozó. A halálos áldozatok száma meghaladta a 700-at, a fertőzötteké pedig a 8000-et. A járvány cseppfertőzéssel, gyorsan terjedt országról országra, főképp a légi utasok szervezetében. A gyors terjedésnek a másik fő oka az volt, hogy a kínai hatóságok nem tettek közzé idejében pontos információkat a betegség ismérveiről. A kínai hatóságok titokban tartották a kórokozó létét, még akkor is, amikor Pekingben is felütötte fejét a járvány, és egészen 2003 ápriliséig nem voltak hajlandóak együttműködni a nemzetközi járványügyi szakemberekkel.¹¹

A járvány nyomán a kutatók elkészítették a járványok terjedésének új modelljét, amely szerint a járványok terjedési sebessége döntően a kitérés hely

---

¹⁰ <http://www.medical-tribune.hu/index.php?pid=7&lid=1&sid=151&aid=2553>

¹¹ <http://www.medimix.hu/cikk.php?cid=309>

légi kapcsolataitól függ. Hogy milyen gyorsan terjed tova egy fertőző betegség, függ attól, hogy a keletkezési helye mennyire frekventált, mekkorák a gyógyulási esélyek, és milyen magas a halálozási ráta.¹²

A fejlett országokban a járványügyi helyzet romlásának veszélyét vetíti előre a globális felmelegedés. Olaszországnak 2007 augusztusában már szembesülnie kellett egy olyan trópusi járvánnyal (chikungunya-láz), amelyet olyan szúnyogok (ázsiai tigrisszúnyogok) terjesztettek, amelyek az éghajlatváltozás következtében már Olaszország északabbi területein is képesek megélni és önfenn-tartó populációt kialakítani. Ez volt Európában az első eset, hogy a betegséget – amely egyébként vér útján, vérkészítményekkel és véradás útján terjedhet – szúnyogok terjesztették.¹³ A járvány kitöréséhez a megváltozott éghajlati viszonyoknak köszönhetően elegendő volt egyetlen fertőzött személy látogatása, aki-ről az évek óta kellemetlenkedő, elszaporodott szúnyogok mintegy háromszáz emberre vitték át a vírust. A járvány három halálos áldozatot is követelt. A betegség okának és forrásának azonosításáig a közvélemény a bevándorlókat hibáztatta a trópusi betegség terjesztése miatt.¹⁴

A fejlett országokban a járványok terjedésének megakadályozásában jelentős szerepe volt és van a védőoltásoknak. Fontos a védőoltások alkalmazása a trópusi területekre utazások előtt is, mert ezek az utazók egyéni biztonságának növelése mellett a behurcolható betegségek számát is csökkentik. Ugyanakkor a már megszűntnek hitt járványos betegségek újbóli kitörésének megakadályozásában is fontos szerepe van a kötelező védőoltások rendszerének. A járványok megszűnésének „hátránya”, hogy az emberek nem ismerik ezeknek a megbetegedéseknek a súlyos következményeit, a média útján csak azokkal az esetekkel szembesülnek, amelyekben egyes gyermekek vagy felnőttek – bizonyítottan vagy feltehetően – az oltóanyagok mellékhatásaitól szenvedtek el súlyos egészségkárosodást. Ennek hatására növekszik azoknak a szülőknek a száma a fejlett világban, akik gyermekük egészségét féltve lelkiismereti okokra hivatkozással megtagadják a védőoltások beadatását, és ennek az individualista „szabadságjogi” igénynek engedve számos ország jogrendszere is egyre szélesebbre tárja a védőoltás alóli mentesülés lehetőségeinek körét. A beoltatlan gyermekek (illetve szüleik) azonban nemcsak saját egészségüket veszélyeztetik, hanem beoltott társaikét is, hiszen egyes védőoltások pl. csak 95%-os, vagy akár ennél kisebb mértékű védelmet nyújtanak (a mutációk következtében), és legfeljebb csak csökkentik a betegség lefolyásának súlyosságát, de nem zárják ki teljes mértékben annak terjedését. Ezért fontos a kötelező védőoltások rendszerének fenn-tartása.

---

¹² <http://www.geographic.hu/index.php?act=napi&rov=2&id=3467>

¹³ <http://www.oek.hu/oek.web?to=1132,1399&nid=668&pid=1&lang=hun>

¹⁴ <http://www.nytimes.com/2007/12/23/world/europe/23virus.html>

A fejlődő országokban ezzel szemben a védőoltások nem általánosan hozzáférhetőek, a szegénységben élő lakosság nem tudja megfizetni a drága oltóanyagokat, és a költségeket a kormányok sem tudják átvállalni. Pedig itt egyértelműen az állam szerepvállalására lenne szükség, hiszen a fejlett országok tapasztalatai alapján látható, hogy csak a lakosság teljes beoltottsága jelenthet hatásos védelmet a járványokkal szemben. Ugyanakkor a fejlődő országok járványügyi helyzetét nemcsak a rendelkezésre álló oltóanyagok drágasága súlyosbítja, hanem az is, hogy ezekben az országokban olyan járványok is pusztítanak, amelyek a fejlett világban ismeretlenek, illetve nem jellemzőek, ezért – fizetőképes keresletet biztosító piacok híján – a gyógyszergyártók nem érdekeltek ezek kutatásában és a megfelelő oltóanyagok, gyógyszerek kifejlesztésében. A WHO adatai szerint a világon egymilliárd ember fertőzött ilyen ún. elhanyagolt trópusi betegséggel (NTDs, neglected tropical diseases). Ezzel szemben a gyógyszerkutatásoknak kb. 1%-a foglalkozik ezeknek a betegségeknek a kezelésével. A kutatások jelentős része olyan betegségekre és azok gyógyítására irányul, amelyek nem fertőzőek ugyan, de a fejlett országok lakosságát (az öregedő társadalmak, hosszabb várható élettartam, ugyanakkor romló környezeti állapotok és egészségtelen életmód okán) egyre jelentősebb számban sújtják: a daganatos megbetegedések különböző fajtáitól a szív- és érrendszeri betegségeken át az Alzheimer-kórig. Nyilvánvaló, hogy a fejlett világban élők élethez és egészséghez való jogának biztosítása szempontjából ezek a kutatások is elengedhetetlenek. Tehát az elhanyagolt betegségek kutatásának hiányára a megoldás nem a gyógyszerkutatási összegek átcsoportosítása, hanem a kutatásokra fordított összegek növelése (elsősorban a non-profit szektorban) és a kutatások nemzetközi összehangolása.

A már kifejlesztett gyógyszerekhez hozzáférés javítása érdekében már történtek lépések a nemzetközi együttműködés keretében. A Kereskedelmi Világszervezet 2005-ben a szellemi tulajdon kereskedelemmel összefüggő kérdéseit szabályozó egyezmény (*Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, TRIPS*) módosítása mellett döntött, lehetővé téve ezzel a gyógyszerek előállítását és exportját a gyógyszergyártási kapacitással nem rendelkező harmadik országokba az ún. kényszerengedélyek kiadását követően.¹⁵ Ezáltal a szegényebb, fejlődő országok könnyebben hozzájuthatnak a fertőző betegségek leküzdéséhez nélkülözhetetlen gyógyszerekhez anélkül, hogy a jogok tulajdonosainak szabadalmi díjat kelljen fizetniük. Maga a lépés a Dohai Fejlesztési Menetrend (*Doha Development Agenda, DDA*) része, és az Európai Bizottság aktív szerepet vállalt a módosítás elfogadásához vezető tárgyalások során. Az Európai Parlament ezen túlmenően még a kényszerengedélyek jóváhagyási eljárásainak

---

¹⁵ <http://www.eum.hu/main.php?folderID=34702&objectID=6001671>

eltörlését is sürgette.¹⁶ Az EP felszólította továbbá az IMF-et, hogy szüntesse meg azokat a monetáris feltételeket és költségvetési plafonértékeket, amelyek egyes országokat arra kényszerítenek, hogy korlátozzák közegészségügyi és oktatási kiadásait; és felszólította a gyógyszergyártó vállalatokat, hogy hagyjanak fel a gazdag országok kormányainál folytatott lobbizással, amely arra irányul, hogy azok szigorúbb szellemi tulajdonjogi szabályozást ösztönözzenek világszerte. Az AIDS elleni küzdelemről szóló állásfoglalásában az EP rámutatott, hogy 2000 óta generikus gyógyszerek éles versenye hozzájárult ahhoz, hogy az elsővonalas AIDS gyógyszerek ára 99 százalékkal, azaz körülbelül 130 dollárra csökkenjen, azonban a második vonalas gyógyszerek – amelyekre a betegeknek a rezisztencia növekedése miatt van szükségük – ára továbbra is magas. Az AIDS-gyógyszerek 74 százaléka még mindig monopólium alatt áll és az afrikaiak 77 százaléka még mindig nem jut hozzá a kezeléshez.¹⁷ Bár 2007-ben sikerült 42%-os növekedést elérni az AIDS elleni kezeléshez hozzájutók számában (azaz 1 millió fővel bővült a kezelésben részesülők köre), ez nem tekinthető nagyon biztató adatnak annak fényében, hogy ugyanebben az évben az új HIV fertőzöttek száma elérte a 2,5 millió főt.¹⁸

Nyilvánvaló, hogy az AIDS elleni küzdelemben nem elegendő és nem kielégítő megoldás a gyógyszeres kezelésben részesülők körének bővítésére fókuszálni. Természetesen a HIV fertőzöttek számára fontos az AIDS betegség kialakulásának lassítása, illetve a következmények enyhítése az életük meg hosszabbítása, illetve életminőségük javítása érdekében. Ez azonban a járvány terjedésének nem állja útját: a HIV fertőzés terjedésének megakadályozása érdekében a jelenleginél sokkal nagyobb hangsúlyt kell helyezni a tájékoztatásra és egyéb megelőző intézkedésekre. Különösen elkeserítő, hogy a fejlett országokban is növekszik a fertőzöttek száma¹⁹, noha évtizedek óta köztudott, hogy bizonysos óvintézkedésekkel – a szexuális érintkezés, az intravénás droghasználat, a tetoválás és a kórházi kezelése során – a fertőzés elkerülhető, illetve a fertőzés kockázata a mindennapos társadalmi érintkezésben minimálisra csökkenthető. A megelőzés – a tájékozott emberek felelős magatartása mellett – kevésbé költséges, mint a gyógyítás. A fejlődő országokban – ahol a HIV fertőzöttek 95%-a él – a megelőzés terén is jelentősebb akadályokat kell leküzdeni az egészségügyi ellátórendszer minősége, az oktatáshoz és a hétköznapi tájékoztatási eszköz-zökhöz (tömegettájékoztatáshoz) hozzáférés elégtelensége, a fertőzés terjedése okainak eltérő struktúrája (a nők, köztük a terhes nők nagyobb arányú fertőzöttsége),

¹⁶ http://www.europarl.europa.eu/news/expert/infopress_page/066-736-333-11-49-911-20061129IPR00714-29-11-2006-2006-false/default_hu.htm

¹⁷ Uo.

¹⁸ http://www.unaids.org/en/KnowledgeCentre/Resources/FeatureStories/archive/2008/20080602_HIV_treatment_figures_up_by_42.asp

¹⁹ http://data.unaids.org/pub/Report/2008/jc1532_epibriefs_namerica_europe_en.pdf

stb. miatt.

Egészségügy és a nemzetközi biztonság

A fejlett országokban az elmúlt évtizedekben a jól működő védőoltási rendszernek és járványügyi felügyeletnek köszönhetően sikerült visszaszorítani a nagy járványokat, megfékezni a kisebb járványokat és megakadályozni egy-egy veszélyesebb kórokozó behurcolását. A bioterrorizmus és az újabb típusú természetes eredetű járványok fenyegetésének hatására azonban a járványügy terén is összeomlóban van a lakosság eddigi biztonságérzete. Ez az államokat erőteljesebb együttműködésre ösztönzi a járványügy területén, mert csak így képesek felkészülni egy esetleges komolyabb járvány megfékezésére.

Az Európai Unióban például az egészségügy területén a tagállamok sokáig teljesen különálló tevékenységet folytattak. A Maastrichti Szerződés a közegészségügyi politikát közösségi szintre emelte, de amellett, hogy a tagállamok számára előírta közegészségügyi politikáik, programjaik egymás közötti összehangolását, igen szerény hatáskört biztosított a Közösségnek. A közösségi fellépések elsősorban olyan közösségi programok, akciók folytatást jelenthették, amelyek támogatták vagy ösztönözték a tagállamok tevékenységét.

A járványügyi intézkedések összehangolása terén első fontos lépésként a Bizottság javaslatára a Tanács a 2119/98/EK határozatával döntött a fertőző betegségek járványügyi felügyeleti és ellenőrzési hálózatának Közösségen belüli felállításáról. A Bizottság támogatásával létrehozott közösségi szintű hálózat célja a tagállamok közötti együttműködés és összehangolt cselekvés előmozdítása volt meghatározott kategóriájú betegségek megelőzése és ellenőrzése érdekében. A Bizottság azon kórokozókat is meghatározta, amelyek esetleges megjelenését az Európai Unió fertőző betegségeket felügyelő hálózata fokozottan és folyamatosan figyeli. Ezt követően a Bizottság a 2000/57/EK határozatával a hálózat részeként létrehozta a korai figyelmeztető és gyors-reagáló rendszert (EWRS), amelynek célja egy potenciális járványkitörés felismerése, tekintet nélkül annak természetére vagy kiindulási helyére. A laboratóriumi együttműködés kialakításában is jelentős szerepe volt a Bizottságnak, amely kezdeményező szerepet játszott a protokollok, labordiagnosztikai módszerek összehangolásában is.

Újabb lendületet adtak a Bizottság tevékenységének 2001-ben az Amerikai Egyesült Államokban tapasztalt antraxos terror-támadások. Ezután a Bizottság leszögezte, hogy a fertőző betegségek felügyeleti és ellenőrzési hálózatának kapacitásait sürgősen növelni kell. A terrortámadás után a Bizottság gyakrabban élt javaslattevési jogával, felvállalva egy igen aktív kezdeményező szerepet, és a végrehajtásban is tevékenyen részt vett. A járványügy szempontjából szinte minden fontos területet megcélzott, s ezeken elképzeléseit, javaslatait (talán a gyógyszeriparban a közösségi gyógyszer- és oltóanyagkészletek kivételével) megvalósította. A Bizottság nem hozott a tagállamokra nézve kötelező rendelkezéseket, tevékenysége a tagállamokat a közegészségügy, s ezen belül főként a

járványügy területén mégis szükségszerűen „harmonizációra” készítette. A közösségi szintű felügyelet és bejelentési rend értelmetlen és működésképtelen lenne a tagállami bejelentési és felügyeleti rendszerek alkalmazkodása nélkül, ugyanakkor a tagállamoknak a bioterrorizmus és a világméretű járványok fenyegetésének árnyékában elemi érdekük, hogy Európában összehangolt rendszer működjön. A tagállamoknak mindvégig érdekükben állt egy közösségi szinten kialakított készenlét és válasz, így a Bizottság koordináló tevékenységét nem akadályozták, javaslatait elfogadták, a megvalósításban együttműködtek. Az elmúlt években a bioterrorizmus fenyegetésén kívül a természetes eredetű járványveszély is fokozódott. A SARS, a madárinfluenza, s abból adódó influenza-világjárványtól való félelem még inkább összehangolt felkészülésre készítette a tagállamokat. Maga az Európai Unió ugyancsak felismerte korlátait, és széleskörű együttműködést alakított ki az Egészségügyi Világszervezettel, valamint a többi fejlett országgal (Rabiné Skripeczky 2006).

Az Egészségügyi Világszervezet segíti többek között a Járványügyi Készenlét és Válasz Globális Hálózata (Global Outbreak Alert and Response Network, GOARN) tevékenységét.²⁰ A 2000 áprilisában létrehozott hálózat a különböző állami és magán kutatóintézetektől, laboratóriumoktól, humanitárius tevékenységet folytató nemzetközi nem-kormányzati szervezetektől, ENSZ-szervezetektől (UNICEF, UNHCR) származó információk alapján azon járványügyi intézmények és hálózatok technikai együttműködését koordinálja, amelyek segítségével egy nemzetközi méretű járvány kitörése esetén lehetővé válik az adott ágens gyors azonosítása, a diagnózis megerősítése, valamint a válaszlépések kialakítása. A hálózatban 140 technikai partner vesz részt 60 országból. A hálózat megteremti a szakemberek közötti kapcsolat és a folyamatos nemzetközi készenlét alapjait, szükség esetén az azonnali válaszadás képességét. A hálózat a globális egészségbiztonság fokozásához a járványok határokon át való terjedésének megakadályozásával, az érintett országok számára gyors technikai segítség nyújtásával, valamint a hosszú távú járványügyi felkészültség kialakításának és a szükséges kapacitások kiépítésének elősegítésével kíván hozzájárulni (Rabiné Skripeczky 2006).

A legutóbbi évek járványügyi tapasztalatai alapján az Egészségügyi Világszervezet felülvizsgálta 1969-es Nemzetközi Egészségügyi Szabályzatát (International Health Regulations), amely hat fertőző betegséggel (kolera, pestis, tífusz, himlő, sárgaláz és váltóláz) kapcsolatban írt elő az államok számára jelzési és intézkedési kötelezettségeket. Az intézkedések többnyire a határellenőrzéshez kapcsolódtak. A 2005-ben elfogadott – 2007 júniusában hatályba lépett – új szabályzat kidolgozásakor figyelembe kellett venni, hogy a globalizáció következtében a nemzetközi személyforgalom és árukereskedelem (különösen az élőállatok és az állati eredetű termékek forgalma) minden korábbi mértéket

---

²⁰ Lásd bővebben: <http://www.who.int/csr/outbreaknetwork/en/>

meghalad, és minden eddiginél gyorsabban zajlik le. Ugyanakkor a gyors és közvetlen kommunikáció eszközeire tekintettel a pánik megelőzésére is kiemelt figyelmet kell fordítani. A szabályzat célja az új egészségügyi fenyegetések ellenőrzés alatt tartása a nemzetközi kereskedelembe és közlekedésbe való szűkített mértékű beavatkozás nélkül. Az új szabályzat rugalmasabb, differenciáltabb intézkedési kereteket állapít meg az államok számára a különböző járványügyi veszélyforrásokkal kapcsolatban, ugyanakkor lehetővé teszi a WHO számára, hogy a hivatalos állami információforrásokon kívül egyéb forrásokból származó jelzések alapján is kezdeményezhesse a nemzetközi járványügyi intézkedések megtételét. Az Egészségügyi Világszervezet – igen változatos eljárás- és intézményrendszerben – fokozatosan kiterjeszti tevékenységét a természetes, biológiai eredetű járványok kezelésén túl más határokon átnyúló, például kémiai eredetű szennyezések egészségügyi kockázatainak kezelése területén is: a 2002-ben létrehozott Chemical Incident Alert and Response System tevékenységét 2006-ban kiterjesztették minden környezeti egészségügyi veszélyre. A járványügyi készenlét is átfogó jellegű a járvány forrására tekintet nélkül: legyen az természeti, környezeti, ipari, emberi, véletlen vagy szándékos eredetű. A járványügyi felkészülés része az oltóanyagok, gyógyszerek és technikai felszerelések (köztük védőfelszerelések) készletezése és szükség szerinti szétosztásának megszervezése is.²¹

Irodalom

- Kovács G. Anita: A járványok jelene. Mikrobák versenyhelyzetben. Népszabadság, 2001. szeptember 5.
- Rabiné Skripeczky Anita: Az Európai Unió közegészségügyi politikájának fejlődése a fokozódó biológiai és kémiai terrorveszély hatására. *Európai Tükör*, 2006. 3. sz. 110–136.

---

²¹ http://www.who.int/whr/2007/07_chap1_en.pdf

Regionale Stärken nutzen. Am Beispiel des Komitats Győr-Moson-Sopron und des Landes Salzburg

Prof. Dr. Franz Schausberger

Professor für Neuere Österreichische Geschichte, Universität Salzburg

ABSTRAKT Im vorliegenden Aufsatz wird auf den Tourismus als wesentlichen Faktor für die wirtschaftliche Entwicklung einer Region eingegangen. Es geht dabei um den Vergleich des österreichischen Landes Salzburg, das den Fremdenverkehr im Zuge einer langen Tradition bereits sehr weit entwickelt hat, und des ungarischen Komitats Győr-Moson-Sopron, das über viele Ressourcen für den Tourismus verfügt, diese jedoch noch nicht ausreichend genützt und entwickelt hat. Dabei wird die These aufgestellt, dass die Stärkung der regionalen und lokalen Identität und die Nutzung der eigenen historischen und kulturellen Stärken vor dem Hintergrund des gemeinsamen Europas der einzige Weg für die Regionen und Kommunen ist, sich auch in Zukunft zu behaupten.

ABSZTRAKT A cikk a turizmussal, mint a gazdasági fejlődés egyik meghatározó tényezőjével foglalkozik. Összehasonlításra kerül az osztrák Salzburg tartomány, amely az idegenforgalom területén igen fejlett és hosszú hagyományra tekint vissza, és Győr-Moson-Sopron megye, amely a turizmus terén számos erőforrással rendelkezik, ezeket azonban még nem használta és fejlesztette elegendően. A cikk tézise, hogy a közös Európában a regionális és lokális identitás erősítése és a saját történelmi és kulturális erők bevetése jelenti a régiók és kistérségek számára a jövőben való helytállás egyetlen útját.

Die Stärkung der regionalen Identität als Konzept gegen die Krise

Nach Jahren der wirtschaftlichen und politischen Dynamik und des Fortschritts in Europa hat sich nun durch die überraschende Finanz- und Wirtschaftskrise, durch die gestoppte Ratifizierung des EU-Reformvertrages, durch die zunehmende EU-Skepsis und die Erweiterungsmüdigkeit zumindest eine Stagnation, wenn nicht sogar eine Rückentwicklung im europäischen Integrationsprozess eingestellt. Andererseits steigt doch die Erkenntnis, dass einer globalen Finanz und Wirtschaftskrise, mit der wir uns derzeit konfrontiert sehen, nur durch gemeinsame europäische Maßnahmen erfolgreich entgegengetreten werden kann. Dies zeigt sich ganz besonders an der aktuellen wirtschaftlichen Krise Ungarns, aus der das Land nur durch Nothilfen der EU und des Internationalen Währungsfonds vor dem Zusammenbruch gerettet werden kann. Darüber hinaus zeigt sich, dass jene Länder, wie etwa Ungarn, die noch nicht den Euro als

Währung übernommen haben, in eine veritable Währungskrise schlitterten, während andere, wie etwa die Slowakei, davon weitgehend verschont blieben.

Wie können in einem solchen politischen und wirtschaftlichen Umfeld die subnationalen Einheiten, also die Regionen und die Kommunen, die Krise bewältigen und ihren Bestand sichern? Diese Frage soll am Beispiel von zwei politischen Regionen, die auf den ersten Blick kaum etwas gemeinsam haben, nämlich dem österreichischen Land Salzburg und dem ungarischen Komitat Győr-Moson-Sopron, betrachtet werden.

Um die Antwort vorwegzunehmen: Die Stärkung der regionalen und lokalen Identität, die Stärkung der eigenen politischen, historischen, kulturellen, geistigen, wirtschaftlichen Stärken vor dem Hintergrund des gemeinsamen Europas ist der einzige Weg für die Regionen und Kommunen, sich auch in Zukunft zu behaupten.

Das Schlagwort vom „Europa der Regionen“ geistert schon lange durch die Europäische Union. In Festansprachen und Sonntagsreden wird es gerne strapaziert. Die entscheidende Frage aber ist: Hat die fortschreitende europäische Integration auch in der Praxis zur Dezentralisierung, zur Regionalisierung und zur Stärkung der Regionen geführt? Aktualisiert wurde dieses Thema durch den Beitritt von zwölf neuen Staaten 2004 bzw. 2007, darunter auch Ungarn, die nach jahrzehntelanger zentralistischer Herrschaft des Kommunismus praktisch keine Erfahrung mit föderalistischen bzw. regionalen Strukturen hatten.

Zweifellos ist in Europa eine dynamische Tendenz zur regionalen Entwicklung in den derzeitigen und künftigen Mitgliedsstaaten der EU zu beobachten. Diese Entwicklung entspricht den Erfordernissen des europäischen Integrationsprozesses sowie der Wirtschafts-, Kultur- und Sozialpolitik auf lokaler und regionaler Ebene. Auch die wirtschaftliche Bedeutung der Regionen und Kommunen wird in der Zukunft noch wesentlich steigen. Kein Investor wird in Zukunft an den Vertretern der kommunalen und regionalen Ebene mehr vorbei kommen.

Die letzten Jahre waren europapolitisch nicht nur geprägt vom EU-Beitritt zwölf neuer Staaten, von den Europawahlen, von der komplizierten Bestellung einer neuen Kommission, von den Diskussionen über die EU-Erweiterung, den schwierigen Finanzverhandlungen, sondern vor allem auch von den Ereignissen um den Vertrag über eine Verfassung für Europa. Der Vertrag über eine Verfassung für Europa wurde zwar am 29. Oktober 2004 in Rom unterzeichnet, aber an der Ratifizierung scheiterte er: Nach der Ablehnung durch die Bevölkerung Frankreichs und der Niederlande wurde als Ersatz der Vertrag von Lissabon (EU-Reformvertrag) ausgearbeitet, der aber durch das negative Referendum in Irland noch immer nicht ratifiziert ist.

Es stellt sich mit Recht die Frage, was die Regionen und in weiterer Folge auch die Gemeinden und Städte vom Lissabonner Vertrag zu erwarten oder zu befürchten haben. Werden sie ihre Identitäten verlieren und in einem euro-

päischen Einheitsbrei aufgehen? Werden ihre in vielen EU-Mitgliedsstaaten ohnehin sehr bescheidenen Kompetenzen weiter beschnitten? Gehen wir einem zentralistisch organisierten Europa entgegen oder wird es doch das so oft beschwörte „Europa der Regionen“ geben?

Der Vertrag von Lissabon trägt der zunehmend wichtigen politischen Rolle der Regionen in weiten Bereichen Rechnung. Schließlich war es eine der zentralen Aufgabenstellungen bei der Ausarbeitung des EU-Vertrages, die Grundlagen für mehr Bürgernähe in Europa zu schaffen, was ohne die regionale und lokale Ebene sicher nicht möglich ist. Denn keine demokratisch legitimierte Ebene in Europa steht dem Bürger näher als die Regionen und die Gemeinden.

Trotz mancher Mängel vertreten die Regionen in der EU einhellig die Auffassung, dass der Lissabonner Vertrag einen deutlichen Fortschritt für die Europäische Union bedeutet, die Regionen stärkt und damit bessere Voraussetzungen für ein besseres Regieren (Good Governance) in der Union schafft.

Die Regionen und die kommunalen Gebietskörperschaften können neben dem Europäischen Parlament, das zahlreiche neue Befugnisse erhält, als Gewinner der Verfassungsdiskussion bezeichnet werden (Schausberger 2004).

Dabei handelt es sich zum Beispiel um die vertragliche Anerkennung der kommunalen und regionalen Selbstverwaltung; die Anerkennung der kulturellen und sprachlichen Vielfalt der Mitgliedsstaaten und ihrer Regionen und die Ablehnung einer „Europäischen Einheitskultur“. Damit können die Regionen ihre kulturelle Identität auf der Grundlage des gemeinsamen europäischen Erbes bewahren; die Anerkennung der Bedeutung einer bürgernahen Demokratie, die sich vor allem auf der regionalen und kommunalen Ebene realisieren lässt; die neue Definition des Subsidiaritätsprinzips als eine tragende Säule der Europäischen Union und die Einführung von Überwachungsinstrumenten für die Einhaltung dieses Prinzips durch die EU-Kommission; um nur die wichtigsten zu nennen.

Historische Parallelen zweier europäischer Regionen

Föderalismus, Regionalisierung und Dezentralisierung haben in Österreich und Ungarn unterschiedliche Traditionen. Österreich ist ein Bundesstaat, der aus neun selbständigen Ländern besteht. Der Österreichische Bundesstaat geht zurück auf die Kronländer des österreichischen Teils der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Aus diesen Kronländern der Monarchie gingen die Bundesländer der Republik hervor (Schambeck 1977). Das bundesstaatliche Prinzip besagt, dass die Staatsfunktionen in Österreich auf den Bund als Gesamtstaat und die Länder als Teilstaaten aufgeteilt sind. Gesetzgebung und Vollziehung sind zwischen Bund und Ländern aufgeteilt, die Länder nehmen an der Vollziehung des Bundes teil. Die Länder haben ihre eigenen Landesverfassungen, ihre eigenen Lan-

desparlamente mit Gesetzgebungskompetenz, ihre eigenen Landesregierungen mit den Landeshauptleuten an der Spitze. Die Länder üben auch die Aufsicht über die Gemeinden aus (Schambeck 1977).

Salzburg, viele Jahrhunderte ein selbständiges Fürsterzbistum, kam erst 1816 endgültig zu Österreich. Das Salzburger Landesparlament (Landtag) besteht aus 36 Abgeordneten.

In Ungarn haben die Komitate (megyék) eine lange Tradition, die ersten wurden um das Jahr 1000 errichtet. Ab 1867 bestanden im eigentlichen Königreich Ungarn 64 Komitate, dazu kamen acht Komitate im Königreich Kroatien und Slawonien. Die heutige Republik Ungarn besteht aus 19 Komitaten und der eigenständigen Hauptstadt Budapest. Die meisten großen Städte haben Komitatsrecht, gelten aber nicht als selbstständige Komitate. Bis 1990 waren die Komitate Gebietseinheiten der parteipolitischen und staatlichen Organisation des kommunistischen Ungarn. Sie waren gegenüber der Partei und den Regierungsorganen kaum autonom und führten nur die Anordnungen der übergeordneten Organe aus. Sie hatten gegenüber den untergeordneten Gemeinden weitgehende Befugnisse und entschieden, welche Gemeinde entwickelt werden sollte. Dies geschah oft nach Willkür und auf der Grundlage von Beziehungen und Korruption (Ausschuss der Regionen 2000). Die Komitate wurden zu lokalen Zentren der zentralen Macht und waren nach der Wende 1989 denkbar unbeliebt. Es wurde erwogen, sie gänzlich abzuschaffen, auf Grund ihrer langen Tradition waren sie aber wichtige Elemente der Geschichte und der Identität auf der regionalen Ebene. Deshalb fand man 1990 im Gesetz über die lokalen Selbstverwaltungskörperschaften einen Kompromiss. Die Komitate wurden als Selbstverwaltungen beibehalten, aber institutionell und funktionell geschwächt. Zwischen 1990 und 1994 hatten sie keine direkte demokratische Legitimation. Die Komitatsversammlungen setzten sich aus Delegierten der kommunalen Selbstverwaltungen zusammen. Erst seit 1994 werden die Versammlungen der Komitate direkt gewählt, sie wurden zu territorialen Selbstverwaltungen. Die territorialen und die kommunalen Selbstverwaltungen sind vollkommen voneinander getrennt und haben unterschiedliche Funktionen. Die Komitate haben keinerlei Aufsicht über die Gemeinden und keine Befugnis zur Verteilung von Finanzmitteln. Alle lokalen öffentlichen Angelegenheiten fallen in die Zuständigkeit der Gemeinden, die Komitate haben eine ergänzende Rolle im Bereich der öffentlichen Dienstleistungen, vor allem in der Daseinsvorsorge sowie in der Regionalentwicklung. Aufsichts- und Hoheitskompetenzen haben die territorialen Behörden der Zentralregierung, die Regierungspräsidien, die auf Komitatebene organisiert sind Rosznyai, 2003. Die Abgeordneten der Komitatsversammlungen wählen aus ihrer Mitte den Komitatspräsidenten. Seit dem Jahre 1994 besteht die Versammlung des Komitats Győr-Moson-Sopron aus 41 Abgeordneten.²²

---

²² <http://www.gymsmo.hu/> (9.5.2009)

Die regionale Selbstverwaltung ist also in Österreich wesentlich stärker ausgeprägt als in Ungarn. Damit sind auch die politischen Gestaltungsmöglichkeiten des Landes Salzburg viel umfassender als jene des Komitates Győr-Moson-Sopron.

Nimmt man die rein statistischen Faktoren, so ergeben sich zwischen beiden regionalen Einheiten durchaus Ähnlichkeiten: Das Land Salzburg verfügt über eine Fläche von über 7.100 km², das Komitat Győr-Moson-Sopron ist mit knapp 4.100 km² um etwa einen Drittel kleiner. Das Land Salzburg zählt 530.000 Einwohner, Győr-Moson-Sopron 490.000 Einwohner. Von der grundsätzlichen Dimension her sind die beiden Regionen also durchaus vergleichbar.

Das Komitat Győr-Moson-Sopron bildet mit den Komitaten Vas und Zala die statistische Planungsregion Westtransdanubien und grenzt an die Regionen zweier anderer Staaten: im Norden an Trnava und Nitra in der Slowakei und im Westen an Burgenland in Österreich.

Das Land Salzburg grenzt im Westen an den Freistaat Bayern (Deutschland), im Norden und Osten an Oberösterreich, im Osten an die Steiermark, im Süden an Kärnten, Osttirol und Südtirol (Italien) und im Westen an Tirol.

Die geographisch-verkehrsmäßige Lage gibt den beiden Regionen mehr Gewicht innerhalb ihrer Gesamtstaaten als ihnen auf Grund ihrer Größe bzw. ihrer Bevölkerungszahl zukommen würde. Eine hervorragende Anbindung beider Regionen an das europäische Verkehrsnetz ist gegeben.

Salzburg ist ein wichtiger Schnittpunkt der Ost-West sowie der Nord-Süd-Verbindung und damit ein europäischer Brennpunkt.²³ Das gleiche gilt für Győr, das an wichtigen europäischen Verkehrsverbindungen liegt. Viele geistige, kulturelle, politische, wirtschaftliche Einflüsse, die ganz Europa geprägt haben, prägten auch diese westpannonische Region, die schon in der Ur- und Frühgeschichte eine dichte Besiedlung aufwies.²⁴ Kelten, Germanen, Römer (Scarabatia), Slawen, Magyaren, Bajuwaren, deutsche Siedler, Slowaken,

---

²³ Besiedlungen sind schon aus der Altsteinzeit nachgewiesen, in der Bronzezeit entwickelte sich der Kupferbergbau, in der älteren Eisenzeit (Hallstadtzeit) begann der für Salzburg so entscheidende Salzabbau in Hallein. Das keltische Königreich Noricum umfasste sowohl das heutige Salzburg als auch das Gebiet um den Neusiedlersee. Nach der Besetzung durch die Römer entsteht die römische Stadt Iuvavum. Christianisierung, Besiedlung durch die Bajuwaren, Gründung des Klosters, der Festung, des Domes prägen die weitere Geschichte im 1. Jahrtausend. Die wesentlichen frühen europäischen Entwicklungen sind hier zu finden.

²⁴ Damals schon war die Gegend durch die Bernsteinstraße, die sich mit dem Donauweg kreuzte, an das große Kulturgesehen angebunden. Sie führte von St. Petersburg über Danzig – Breslau – Brünn – Sopron – Szombathely – Laibach – Aquileja nach Venedig. Eine uralte Kulturregion also. Ihre Zentrallage hatte ihr schon in der Römerzeit eine strategische Rolle zugewiesen. In der Türkenzeit spielte Győr als eine Festung des Christentums eine Schlüsselrolle bei der Verteidigung Europas.

Österreicher, Habsburger, Ungarn, Hussiten, Türkenkriege, Reformation und Gegenreformation, Katholiken, Lutheraner und Juden, alles zusammen prägte im Laufe der Jahrtausende diese wahrlich europäische Region. Die wesentlichen Säulen der europäischen Kultur sind in ihrer Geschichte zu finden. Eine bedeutende Grenzregion, wie diese, ist im Laufe der Geschichte natürlich heiß umstritten. Phasen des friedlichen Zusammenlebens wurden oftmals durch kriegerische Auseinandersetzungen unterbrochen. Aber immer wieder fand man zusammen.

Erst der unmenschliche Nationalismus der Diktaturen des 20. Jahrhunderts brachte die Menschen auseinander. Auch der Jubel über den Fall des Eisernen Vorhangs vor 20 Jahren ging in Ernüchterung und Normalität über. Die jahrzehntelange hermetische Abschirmung durch die kommunistischen Regime hatte Entfremdung gebracht und Vorurteile gedeihen lassen. Historische Fehler auf allen Seiten wurden in gegenseitige Beschuldigungen umgewandelt und nicht aufgearbeitet. Erst nach einiger Zeit erkannte man in Österreich, dass die Unterschiede im Denken und Handeln, in Verwaltung und Gesetzgebung durch den politischen Zentralismus und die zentrale Planwirtschaft jahrzehntelanger kommunistischer Herrschaft größer waren, als man vermutet hatte, und man den neuen Nachbarn Zeit geben musste, sich an die westeuropäischen Standards heranzuarbeiten (Batt 2003).

Beide Regionen haben in ihrer Geschichte immer weit über ihre heutigen Grenzen hinaus gewirkt. Auch heute ist festzustellen, dass die beiden Regionen alle Voraussetzungen haben, europäische Top-Regionen zu sein, wenn sie aktiv bereit sind, durch grenzüberschreitende regionale Kooperationen in einem wesentlich größeren Umfeld zu wirken. Dazu muss der politische Wille bestehen und dazu müssen die Partner vorhanden sein.

Regionale grenzüberschreitende Zusammenarbeit

In Europa gibt es die so genannten Europaregionen, auch Euregios oder Euroregionen genannt, die die länderübergreifende Zusammenarbeit von Regionen, meist mit wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Schwerpunkten, bezeichnen. Europa erhofft sich davon neben dem Aspekt der länderübergreifenden Zusammenarbeit auch eine Stärkung der potenziell schwächeren Randregionen der einzelnen Mitgliedsstaaten.

Auch nach jahrzehntelanger hermetischer Trennung etwa durch den „Eisernen Vorhang“ waren es die Menschen vor Ort, in den Grenzregionen, die als erste aufeinander zugingen und durch gemeinsame Aktionen zu „Eisbrechern“ wurden. Das kann gar nicht deutlich genug hervorgehoben werden. Dies gilt vor allem für die Schaffung der Euregios. Hinter ihren Aktivitäten stand und steht die Idee des europäischen Friedensprojektes. Auch wenn die Euregios oftmals kleindimensioniert sind, haben sie praktischen Nutzen und große symbolische

Bedeutung (Batt, 2003). Grenzüberschreitende Kooperation schafft tragfähige Nachbarschaften. Aus enger werdenden Verflechtungen entstehen dann auch die fruchtbaren Wirtschaftskontakte. Unter dem Dach einer Euregio wächst der gegenseitige Informations- und Wissensaustausch, werden wirtschaftliche Kooperation und sozio-kulturelle Aktivitäten gefördert und Lobbying für gemeinsame Anliegen betrieben. Im gemeinsamen Europa braucht man Freunde, braucht man Netzwerke, braucht man Verbündete.

Immer mehr benachbarte Regionen und Gemeinden, die zwar verschiedenen Staaten angehören, aber viele geografische, wirtschaftliche, historische Gemeinsamkeiten aufweisen, entschließen sich zur grenzüberschreitenden Zusammenarbeit. Sie bauen durch direkte Kooperation der Menschen, durch gegenseitiges Kennen lernen, durch den Abbau von Vorurteilen und Animositäten das gemeinsame Europa von unten auf. Grenzüberschreitende Kooperation ist ein europäischer, ein politischer, ein institutioneller, ein sozio-ökonomischer und ein sozio-kultureller Wert (Association of European Border Regions, 2008).

Während für die nationalen Regierungen wegen übergeordneter politischer Differenzen Annäherungen oftmals nur schwer möglich sind, können auf der untersten Ebene über Grenzen hinweg gut nachbarschaftliche Beziehungen aufgebaut werden, die in weiterer Folge durchaus zur Entschärfung und zum Abbau von verhärteten Fronten auf gesamtstaatlicher Ebene erfolgreich beitragen können. In diesem Sinne stehen die benachbarten Grenzregionen tatsächlich mitten drin im europäischen Einigungsprozess.

Entscheidend ist dabei, wie man vor allem Grenzregionen (und nicht nur die an den Außengrenzen der EU) zu einem attraktiven Umfeld für Unternehmen und Investoren und damit für neue Arbeitsplätze macht. Besonders die Klein- und Mittelbetriebe sind für die Regionen und Kommunen wichtig. In der Europäischen Union gibt es rund 23 Millionen kleinere und mittlere Unternehmen (KMUs) mit weniger als 250 Beschäftigten. Sie beschäftigen ungefähr 75 Millionen Menschen. Die Mitgliedstaaten sollten in ihren nationalen Reformprogrammen auf diesen Umstand Rücksicht nehmen und konkrete Maßnahmen zur Erleichterung der Gründung und Weiterentwicklung von KMUs vorsehen. Die Kommission hat nun eine eigene KMU-Beauftragte im Rang eines stellvertretenden Generaldirektors ernannt (Regionen & Gemeinden Europas 2006). Vor allem in den 2004 und später beigetretenen Mitgliedstaaten fehlt oftmals noch eine ausgeprägte Kultur der Klein- und Mittelbetriebe. Hier kann in regionalen Kooperationen mit Ländern, die eine lange Tradition von Klein- und Mittelbetrieben haben, viel bewirkt werden. Gerade die interregionale, wirtschaftliche Kooperation in den Grenzregionen könnten noch ausgebaut werden. Derzeit nimmt nur etwa ein Viertel der österreichischen Unternehmen in Grenzregionen an solcher grenzüberschreitenden Kooperation teil, obwohl etwa drei Viertel dazu bereit wären.²⁵

---

²⁵ Vgl. Die Presse, 2.12.2004. S. 13.

Die Euregios leisten tagtäglich vor Ort Arbeit im Interesse und zur Stärkung, ja zum Bestand der EU. Diesbezüglich sind richtige Ansätze seitens der Kommission erkennbar, wie etwa die Verordnung über die Errichtung des neuen Europäischen Zusammenschlusses für territoriale Zusammenarbeit (EVTZ). Eine alte Forderung der Regionen wurde erfüllt, indem die Euregios nunmehr auch eine eigene Rechtspersönlichkeit erlangen können.

Vor dem Sommer 2006 haben der EU-Ministerrat und das Europäische Parlament ihre Zustimmung zur neuen Kohäsionspolitik 2007–2013 gegeben. Diese sieht für grenzüberschreitende Kooperation im entsprechenden Zeitraum 5.576 Mio. Euro besonders zur Lösung regionaler und lokaler Probleme vor (Association of European Border Regions, 2008).

Wir reden von Kohäsionspolitik. Kohäsion bedeutet Zusammenhalt und steht damit für Solidarität unter den Mitgliedsstaaten. Das ist eine der Grundideen der Europäischen Union, die oftmals nicht richtig verstanden wird: Die weniger entwickelten, ärmeren Regionen erhalten Investitionen und Förderungen, um ihre Attraktivität, ihre Innovationskraft und ihre Wettbewerbsfähigkeit zu steigern, während sich zugleich für die stärker entwickelten, reicheren Regionen neue Geschäftsmöglichkeiten ergeben.

Deshalb gehen auch rund 80 Prozent der Fördermittel an die so genannten Konvergenzregionen, in denen das Durchschnittseinkommen weniger als 75 Prozent des europäischen Durchschnitts beträgt. Das betrifft ungefähr die Hälfte der europäischen Bevölkerung, darunter die meisten neuen Mitgliedsstaaten. Für so genannte regionale Wettbewerbsfähigkeit und Beschäftigung in den restlichen Mitgliedsstaaten (also auch Österreich) werden 15,75 Prozent der Fördermittel bereitgestellt. Die restlichen Fördermittel werden für die „territoriale Zusammenarbeit“ zwischen europäischen Grenzregionen und für Vernetzungsaktivitäten verwendet.

Die Verantwortung bei der Projektauswahl und -planung liegt bei den nationalen, regionalen und kommunalen Behörden. Unternehmen und Nichtregierungsorganisationen werden als Partner einbezogen. Natürlich müssen die Projekte mit den Prioritäten der EU-Kommission übereinstimmen, d.h. in erster Linie mit Wachstum und Beschäftigung (Info regio 2006a). 308 Milliarden Euro stehen für nationale und regionale Förderprogramme zur Verfügung (Europäische Kommission, 2006a). Die nationalen Behörden sind aufgerufen, ihre nationalen strategischen Prioritäten bis 2013 umzusetzen. Die Kommission empfiehlt dabei den Mitgliedsstaaten und Regionen, bei der Gestaltung ihrer Programme Investitionen den Vorrang einzuräumen, die darauf abzielen:

- Städte und Regionen zu attraktiveren Orten für Investitionen zu machen;
- Regionale Innovation und das Wachstum der Wissensgesellschaft zu fördern;
- Mehr und bessere Arbeitsplätze zu schaffen (Info regio 2006b).

Ein eigener Bereich umfasst „Kohäsionspolitik und Städte“ und soll vor allem die Städte attraktiver machen, das Networking zwischen den Städten intensivieren, die Rolle der Städte als Wachstumszentren betonen, unternehmerische Initiative, Innovation und die KMUs unterstützen, Unterschiede zwischen Stadtvierteln und gesellschaftlichen Gruppen abbauen und Kriminalität bekämpfen.²⁶

Die neue EU-Regionalpolitik wertet die subnationale (regionale, lokale) Ebene in den Mitgliedsstaaten auf. Die Zunahme der Bedeutung der regionalen Wirtschaftspolitik ist also zum einen auf die wachsende Rolle der EU in der Regionalpolitik der Mitgliedsstaaten zurückzuführen. Andererseits erlebt aber die „wirtschaftliche Regionalisierung“ weltweit eine starke Konjunktur. Auch in der Wissenschaft wird nachdrücklich die Einrichtung geeigneter regionaler Institutionen gefordert, um dem Wettbewerbsdruck in einer globalisierten Wirtschaft gewachsen zu sein. Wie weit dies umgesetzt werden kann, hängt natürlich von den sehr unterschiedlichen rechtlichen Rahmenbedingungen und Befugnissen der „Regierungen“ auf regionaler Ebene und vom nationalen institutionellen Kontext ab.

Die zunehmende politische und wirtschaftliche Stärke der Regionen in der EU hat inzwischen zur allgemeinen Erkenntnis geführt, dass die Regionen nicht bloß „Umsetzungsagenturen“ für Politiken und für Rechtsakte der Europäischen Union sind. Sie haben eigene – wenn auch sehr unterschiedliche – Kompetenzen und wollen ihre politischen, wirtschaftlichen und rechtlichen Gestaltungsspielräume verteidigen und ausbauen. Denn sie wollen ihre politische Verantwortung gegenüber ihren Bürgerinnen und Bürgern auch wirklich wahrnehmen.

Sowohl das Land Salzburg als auch das Komitat Győr-Moson-Sopron sind in solchen Euregios als starke Partner aktiv beteiligt.

Die Euregio „Salzburg - Berchtesgadener Land - Traunstein“

Die Euregio „Salzburg – Berchtesgadener Land – Traunstein“ (EuRegio) wurde im Jahr 1995 als freiwilliger Zusammenschluss auf kommunaler Ebene gegründet. Sie befindet sich im österreichisch-deutschen Grenzgebiet und erstreckt sich über den nördlichen Teil des Bundeslandes Salzburgs sowie über die südöstliche Spitze des Freistaates Bayern. Sie umfasst 94 Gemeinden mit rund 10.000 km² und ist Lebensraum für rund 800.000 Einwohner. Ihre Gründung erfolgte, um die Chancen des Wegfalls der Grenzen zwischen Salzburg und Bayern für die Region, für Bürger, Unternehmen, Vereine usw. zu nutzen. 55 Salzburger Gemeinden und Städte sowie 38 bayerische Städte und Gemeinden, die Wirtschaftskammer und die Arbeiterkammer Salzburg, einige private

---

²⁶ Europäische Kommission, 2006b.

Mitglieder sowie eine Gemeinde aus dem benachbarten Oberösterreich tragen diese grenzüberschreitende Zusammenarbeit. Sie dient der Schaffung eines gemeinsamen Arbeits- und Lebensraumes sowie eines nachhaltigen Wirtschaftsraumes.

Mit der EuRegio wird keine weitere Verwaltungsebene geschaffen. Sie versteht sich vielmehr als Plattform, Motor und Koordinator für grenzüberschreitende Zusammenarbeit und Problemlösung in der Region. Als freiwilliger Zusammenschluss lebt sie durch die freiwillige Selbstbindung ihrer Mitglieder an gefasste Beschlüsse.

Zur Durchführung ihrer Aufgaben verfügt die EuRegio über zwei Trägervereine: einen bayrischen und einen Salzburger. Die EuRegio selbst hat keine eigene Rechtspersönlichkeit und beruht auf einem Vertrag zur Zusammenarbeit zwischen den beiden Trägervereinen. Es gibt aber nur eine Geschäftsstelle; sie hat ihren Sitz in Freilassing. Die Entscheidung, alle Gremien jeweils nur einmal einzurichten und gemeinsam, grenzübergreifend zu besetzen, bewährt sich sehr. Diskussions-, Entscheidungs- und Informationsprozesse können so effizient ablaufen. Handlungsbedarf ergibt sich aufgrund von Mehrgleisigkeiten (z.B. drei separate finanzielle Abläufe für die Verwaltung der EU-Gelder und der nationalen Co-Finanzierungen: Salzburg, Bayern, EuRegio). Sie entstehen wegen der fehlenden Rechtspersönlichkeit der EuRegio und der deshalb notwendigen Trägerschaft durch zwei Vereine. Dem soll Abhilfe geschaffen werden durch den geplanten Europäischen Verbund für grenzüberschreitende Zusammenarbeit (EVGZ). Davon erwartet man eine Vereinfachung der Abläufe. Die EuRegio ist verantwortlich für ein Finanzvolumen von rund einer halben Million Euro jährlich. Neben dem Land Salzburg und INTERREG zahlen die Mitgliedsgemeinden und die Landkreise rund 15 Cent pro Einwohner. Es war eine Pionierleistung, in allen 94 Gemeinderäten und Städteräten die Beschlüsse für den Beitritt zu bekommen.

Die konkrete Arbeit geschieht im Präsidium, im EuRegio-Rat, im Verwaltungsbeirat sowie in den 12 Facharbeitsgruppen. Sie sind paritätisch besetzt. Der Präsident wird alle drei Jahre abwechselnd aus Salzburg und Bayern gewählt.

Einen Meilenstein stellt das 1998 erstellte fachübergreifende EuRegio-Entwicklungskonzept dar. In ihm werden konkret und systematisch Ziele und Handlungsnotwendigkeiten für die grenzüberschreitende Region aufgezeigt. An der Umsetzung beteiligen sich wiederum das Land Salzburg sowie die Bayerische Landesplanung. Ein angestellter Regionalmanager in der EuRegio-Geschäftsstelle konzentriert sich ausschließlich auf die Umsetzung der im Entwicklungskonzept angeführten Projektideen. Insgesamt beinhaltet das EuRegio-Entwicklungskonzept Schwerpunktthemen wie Bildung, Verkehr, Wirtschaft, Gesundheit und Regionalplanung.

Mit der EuRegio ist ein Gesprächsforum entstanden, in dem grenzüberschreitend diskutiert wird und Bewusstsein für Gemeinsamkeiten entsteht. Dabei wird deutlich, dass es sich in manchen Fällen nicht ausschließlich um Probleme der Grenzüberschreitung handelt, sondern – wie etwa beim Thema „Einkaufszentren“ – um ein Spannungsfeld zwischen Stadt und Umland. Um Probleme dieser Art zu lösen, fehlt der EuRegio bisher die rechtliche Kompetenz. Das gilt auch für weitere Bereiche, wie etwa Verkehrsinfrastrukturprojekte. Eine noch engere politische Zusammenarbeit wird auch im Bereich Krankenhauswesen, Standortmarketing, grenzüberschreitender, regionaler Finanzausgleich u.Ä. notwendig sein.

Ein wichtiger Impuls für die Arbeit der EuRegio sowie für viele gemeinsame Projekte kommt von der EU-Gemeinschaftsinitiative INTERREG. Zu den geförderten Projekten zählen Projekte wie die „EuRegionale Berufsinformationsmesse BIM“ oder „Radurlaub als Kernangebot in der EuRegio“ mit der grenzüberschreitenden Beschilderung von Radwegen und der Herausgabe einer EuRegio-Radkarte.

Die EuRegio hat die Möglichkeit, Kleinprojekte mit bis zu 25.000 Euro Gesamtkosten in eigener Verantwortung zu fördern. Solche Projekte sind vor allem für die Bereiche Jugend, Kultur, Tourismus, Sport oder Wirtschaft attraktiv. Zu beachten ist aber, dass Gemeinden, Tourismusverbände usw. immer erst mindestens einen Euro selbst aufbringen müssen, bevor sie einen weiteren von der EU erhalten.

Besonders sichtbar und attraktiv ist die EuRegio in ihren Publikationen. Landkarten zu den Themen Wasser, Mühlen, Burgen und Schlösser, Radwandern, Mountainbiken mit einer Auflage von bereits einer Million Exemplaren sowie ein „grenzüberschreitendes Geschichtsbuch“ machen die EuRegio für die Bürger besser erlebbar und besser sichtbar. Ein Buch über den Wirtschaftsstandort „Europaregion Salzburg“ (wie die EuRegio in Kurzform heißt), stellt die Vorteile der Gebiete auf beiden Seiten der Grenze dar.

Ein besonders gutes Beispiel für die erfolgreiche grenzüberschreitende Zusammenarbeit im EuRegio Gebiet stellt die Gründung der Berchtesgadener Land Bahn GmbH dar. Am 4. Mai 2009 wurde die Urkunde zur Gesellschaftsgründung der Berchtesgadener Land Bahn unterzeichnet. Mit dem Vertragsabschluss ist der Betrieb der Strecke bis 2021 gesichert.²⁷

---

²⁷ <http://www.euregio-salzburg.eu/system/web/default.aspx> (12.5.2009)

Euregio West/Nyugat PANNONIA

Durch den Wegfall des Eisernen Vorhanges im Jahr 1989 und die Öffnung der Grenzen der mittel- und osteuropäischen Länder rückte die gesamte Region Burgenland und Westpannonien stärker in das Zentrum Europas und wurde zu einer wichtigen Drehscheibe zwischen Ost und West.

Grenzregionen Osteuropas leiden unter den historischen Folgen ihrer peripheren Lage und der daraus resultierenden Isolation. Beginnend mit der Ostöffnung, dem Beitritt Österreichs zur EU und vor allem durch den Beitritt Ungarns zur EU besteht eine große Chance, die früheren Nachteile aufzuholen und gute wirtschaftliche und kulturelle Voraussetzungen für das friedliche Zusammenleben verschiedener Volksgruppen zu schaffen.

Seit nunmehr über 40 Jahren gibt es regionale grenzüberschreitende Kontakte zwischen dem Land Burgenland und den benachbarten ungarischen Komitaten. Damit konnte frühzeitig, wenn auch oftmals unter schwierigen Umständen, in den verschiedenen Bereichen eine direkte Gesprächsbasis geschaffen werden.

Zur Stärkung dieser Gesprächsbasis und Förderung der Regionalkontakte wurden Ende der 80-er Jahre erstmals Rahmenprogramme der Zusammenarbeit zwischen dem Land Burgenland und den Komitaten Győr-Moson-Sopron und Vas abgeschlossen, welche insbesondere die Themen Wirtschaft und Fremdenverkehr, Verkehrswesen, Wissenschaft und Forschung, Kultur, Erziehung und außerschulische Bildung umfassten.

Auf überregionaler Ebene gibt es ebenfalls schon seit längerem eine Zusammenarbeit, wie etwa in der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria und Donauländer, zu deren Mitgliedern sowohl das Burgenland als auch die ungarischen Nachbarkomitate gehören.

Zur weiteren Vertiefung der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit wurde im Jahr 1992 der grenzüberschreitende Regionalrat zwischen dem Land Burgenland und den ungarischen Komitaten Győr-Moson-Sopron und Vas sowie den Städten mit Komitatsstatus Szombathely, Győr und Sopron gegründet.

Diese Kooperation fand schließlich ihre Fortsetzung in der Gründung der Euregio West/Nyugat Pannonia am 7. Oktober 1998, in die anlässlich der konstituierenden Sitzung des Rates der Euregio am 21. Juni 1999 auch das Komitat Zala aufgenommen wurde.²⁸

---

²⁸ <http://www.euregio.hu/eu/de/west/#hinter> (14.5.2009)

In den ersten Jahren wurde eine Reihe von grenzüberschreitenden Projekten initiiert und auch abgeschlossen. Spätestens mit dem EU-Beitritt Ungarns 2004 scheint das Interesse jedoch ziemlich erlahmt zu sein.²⁹ Dabei ergäben sich nach dem Wegfall der Grenzkontrollen an der österreichisch-ungarischen Grenze durch das Inkrafttreten des Schengener-Abkommens viele neue Möglichkeiten und Chancen auf beiden Seiten, die Kooperation zu intensivieren und die gemeinsame Region zu gestalten. Immerhin umfasst die Region 1,2 Millionen Menschen aus fünf Volksgruppen mit fünf verschiedenen Sprachen, mit gemeinsamen historischen Wurzeln und ähnlichen Kulturen. Hier könnte man in vorbildlicher Weise das praktizieren, was das Ziel der EU ist.

Weitet man die grenzüberschreitende Zusammenarbeit noch aus, würde die gemeinsame Region noch stark an Bedeutung gewinnen. Eine große, drei EU-Mitgliedsstaaten umgreifende regionale Zusammenarbeit würde eine Bevölkerung von rund 2,5 Millionen Menschen umfassen und damit eine sehr starke europäische Region sein:

Trnava	550.000
Nitra	710.000
Győr-Moson-Sopron	490.000
Vas	270.000
Zala	300.000
Burgenland	280.000
Zusammen:	2.500.000 Einwohner

Europa Region CENTROPE

Das Komitat Győr-Moson-Sopron ist mit den österreichischen Ländern Wien, Niederösterreich und Burgenland, dem tschechischen Kreis Südmähren, den slowakischen Kreisen Bratislava und Trnava sowie dem ungarischen Komitat Vas in der Europa Region CENTROPE verbunden. Diese wurde im Jahr 2003 gegründet und mit ihr sollte ein neuer grenzüberschreitender Lebens- und Wirtschaftsraum für mehr als sechseinhalb Millionen Menschen geschaffen werden. Aus dieser Europa Region Mitte sollte eine prosperierende Europa Region entwickelt werden, in der die vorhandenen Stärken in Wirtschaft, Gesellschaft und Politik sowie die Vielfalt an Sprachen und Kulturen gemeinsam für eine dynamische Entwicklung genutzt und gebündelt werden. Innerhalb von CENTROPE sollen bestehende grenzüberschreitende Aktivitäten und zukünftige Bestrebungen zur multilateralen Zusammenarbeit koordiniert und vernetzt und neue Impulse gesetzt werden.

---

²⁹ Glaubt man der Homepage der Euregio, so hat seit dem 17. 1. 2003 keine Präsidiumssitzung mehr stattgefunden, die letzte Veranstaltung war im Oktober 2008 und die letzte Information stammt vom 1. 12. 2008. Vgl.: <http://www.euregio.hu/eu/> (14.5.2009)

CENTROPE befasst sich ebenso mit Forschung und Ausbildung wie mit der Wirtschaft und dem Arbeitsmarkt, mit Regionalentwicklung, Infrastruktur, Kultur, Standortmarketing und Öffentlichkeitsarbeit und hat zu all diesen Bereichen im Jahr 2006 ein Zukunftsbild CENTROPE 2015 präsentiert.³⁰

Als Partner arbeiten in diesem Vierländereck in CENTROPE folgende Regionen und Städte zusammen:³¹

Österreich

- Die Bundesländer Burgenland, Niederösterreich und Wien
- Die Städte Eisenstadt, St. Pölten und Wien

Slowakei

- Die Regionen Bratislava und Trnava
- Die Städte Bratislava und Trnava

Tschechien

- Die Region Südmähren
- Die Stadt Brünn

Ungarn

- Die Komitate Győr-Moson-Sopron und Vas
- Die Städte Győr, Sopron und Szombathely

Diese Europa Region Mitte umfasst rund sechseinhalb Millionen Menschen und wird natürlich sehr stark von der Stadt Wien dominiert. Wien will sich damit – unter Einbeziehung von Bratislava – als Zentrum eines europäischen Kernraums, der sich von Berlin über Prag, Katowice und Krakau, Wien und Budapest bis zur Adria erstreckt, sowie als Standort für Unternehmenszentralen positionieren.³² Das bringt für kleinere Randregionen dieser Großregion, die fast die Größe von ganz Österreich hat, wie etwa Győr-Moson-Sopron durchaus Vorteile, kann sie allerdings wieder an die Peripherie drängen und macht daher kleinere grenzüberschreitende Kooperationen nicht nur sinnvoll, sondern notwendig.

Die vorhandenen Stärken nutzen

In diesem Aufsatz soll nur auf den Tourismus als wesentlichen Faktor für die Entwicklung einer Region, die in diesem Bereich gute Voraussetzungen hat, eingegangen werden. Es geht dabei um den Vergleich einer Region, die den Fremdenverkehr im Zuge einer langen Tradition bereits sehr weit entwickelt

---

³⁰ <http://centrope.info/baerdtneu> (16.5.2009)

³¹ http://centrope.info/baerdtneu/topics/Tools_Links (16.5.2009)

³² <http://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/centrope/#kennzahlen> (17.5.2001)

und dadurch eine starke wirtschaftliche Position erreicht hat, und einer Region, die über viele Ressourcen für den Tourismus verfügt, diese jedoch noch nicht ausreichend genützt und entwickelt hat.

In Salzburg nimmt der Fremdenverkehr schon seit Jahrhunderten eine besondere Stellung ein und hat immer schon ganz wesentlich zum allgemeinen Wohlstand beigetragen. Schon bevor Salzburg 1803 zu Österreich kam, gab es Frühformen des Fremdenverkehrs. Dazu zählten die Wallfahrtsreisen, die Bildungsreisen Adelliger an den erzbischöflichen Hof, die frühen Badfahrten ins Gasteinertal und die Studienaufenthalte der Studenten an der Salzburger Universität. Im Laufe des 19. Jahrhunderts kamen der Alpinismus, die Sommerfrische und schließlich der moderne Wintersport dazu. Eine weitere Tourismusschiene, die dem reichen Kulturerbe entsprang, führte den Gast zu den Kirchen und Schlössern der fürstlichen Residenzstadt Salzburg, während der Genius Mozart den Boden für die „Festspielstadt“ bereitete. Daraus entstand diese unvergleichliche Verbindung von Kulturerbe und Tourismus, die Salzburg bis heute auszeichnet (Stadler, 1975). Auf der sorgsamem Nutzung dieser von der Natur und dem Kulturellen Erbe gebotenen Ressourcen basiert im Wesentlichen der Wohlstand der Region Salzburg, an der auch die angrenzenden Regionen partizipieren. Heute verzeichnet Salzburg rund 23 Millionen Nächtigungen pro Jahr.

Getragen wird die gesamte Tourismusorganisation vor allem von der Salzburger Land Tourismus Ges.m.b.H. (SLTG), die Landestourismusorganisation des Landes Salzburg, mit der Aufgabe, das Salzburger Land international zu vermarkten. Derzeit beschäftigt die SLTG 47 Mitarbeiter und erzielt einen Gesamtumsatz von 13,5 Millionen Euro (2007). Die SLTG ist eine Gesellschaft mit beschränkter Haftung mit folgenden Eigentumsverhältnissen: 51 Prozent örtliche Tourismusverbände, 20 Prozent Land Salzburg, je 3 Prozent Wirtschaftskammer, Landwirtschaftskammer und Arbeiterkammer.³³

Für Salzburg können dabei folgende Hauptbereiche des Fremdenverkehrs unterschieden werden:

- der naturbedingte Fremdenverkehr (Wandern, Bergsteigen, Nationalpark, Kurorte, Wellness),
- kulturell bedingter Fremdenverkehr (Festspieltourismus, religiöse Zentren, Schlösser und Burgen, Museen),
- verkehrs-, berufs- und wirtschaftsbedingter Fremdenverkehr (Business, Flughafen),
- messe-, tagungs- und veranstaltungsbedingter Fremdenverkehr (politische und wirtschaftliche Tagungen, internationale Kongresse).

---

³³ <http://netoffice.salzburgerland.com/> (20.5.2009)

In all diesen Bereichen hat auch die Region Westpannonien mit den angrenzenden Teilen Burgenlands und der Slowakei wichtige Ressourcen und damit große Chancen, die es noch auszubauen gilt und auf die im Folgenden eingegangen werden soll. In Salzburg setzte nach vielen Jahren des ungezügelter Tourismuswachstums in den achtziger Jahren eine Tourismuskritik ein, die ein Umdenken einleitete und eine Wende zum „sanften“ und „intelligenten“ Tourismus brachte, der die Landschaft und die Natur stärker berücksichtigt (Haas, Hoffmann und Luger, Hg. 1994). Die Tourismuspolitik Westungarns kann bei der Entwicklung ihres Fremdenverkehrs aus den Erfahrungen Salzburgs die richtigen Konsequenzen ziehen und Fehlentwicklungen von vornherein vermeiden.

Kulturtourismus

Salzburgs Kulturangebot konzentriert sich natürlich vor allem auf die Musik.³⁴ Seit 2004 hat Salzburg ein Museum der Moderne auf dem Mönchsberg, das Stadt-Land-Museum seit 2007 an einem neuen Standort, das Festungsmuseum, die Residenzgalerie, das Barockmuseum und das Keltenmuseum in Hallein.

Die Städte des ungarischen Komitats Győr-Moson-Sopron weisen alle Voraussetzungen für den Ausbau des Kulturtourismus auf. Győr ist eine Festivalstadt und hat beinahe das ganze Jahr über Kulturveranstaltungen anzubieten. Die Stadt verfügt über das Győrer Ballett, das Győrer Nationaltheater und die Győrer Philharmoniker, die ein attraktives Kulturprogramm garantieren.³⁵ Das

---

³⁴ Es beginnt im Jänner mit den Mozartwochen, wird zu Ostern mit den Osterfestspielen, zu Pfingsten mit den Pfingstfestspielen (Barockfestspiele) fortgesetzt. Sechs Wochen im Juli und August finden seit 1920 jährlich die international berühmten Salzburger Festspiele statt. 2006 wurde das neue „Haus für Mozart“ eröffnet. Im November findet seit 1996 jährlich der Salzburger Jazzherbst mit international bekannten Künstlern statt. Im Dezember bringt der Salzburger Advent zahlreiche Veranstaltungen und zum Jahreswechsel findet das Salzburger Neujahrskonzert statt, das in der ganzen Stadt öffentlich übertragen wird.

³⁵ **Im Februar wird der Barockball durchgeführt**, dann folgt **das Győrer Frühlingfestival** sowie **das Mediawave Internationale Film- und Musikfestival**, das nicht nur ein internationaler Filmwettbewerb ist, sondern auch die Szene für zeitgenössische Musik-, Jazz-, Volksmusik- und alternative Konzerte, Ausstellungen, Konferenzen, Theater- und Tanzaufführungen bietet. **Die „Barocke Hochzeit – Historische Festspiele“** bieten im August die Gelegenheit, einen Einblick in die Vergangenheit der Stadt zu bekommen, passend zur barocken Stimmung und zum Kulturerbe der Innenstadt. Jedes Jahr im Oktober am Tag der Musik findet **das „Barock Nostalgie Festival der Künste“** statt, das die Kunst des 17. und 18. Jahrhunderts vorstellt. **Im Rahmen des „Győrer Buchsalons – Internationale Bücherschau und Buchmesse“** stellen sich zahlreiche heimische und ausländische Buchverlage sowie die bedeutendsten Autoren vor. **Das Győrer Winterfestival und der Weihnachtsmarkt** schließen den Reigen des Kulturjahres ab.

Kunstleben der Stadt Sopron ist von **Joseph Haydn** und **Franz Liszt** bestimmt.³⁶ Die **Soproner Festwochen, die Tage der Alten Musik** und die **Sommer-Freilichtbühne** gehören zur **kulturellen Kompetenz der Region**. Weitere Höhepunkte für den Kulturtourismus sind die „Frühlingstage“, das **Soproner Weinfest** und das **Paneuropäische Gedenken**. An den Durchbruch des bei Fertőrákos gelegenen Eisernen Vorhanges im Jahre 1989 erinnert der Gedenkpark des Paneuropäischen Picknicks. Jedes Jahr am 19. August wird hier eine Gedenkfeier veranstaltet.

Historische Städte-, Burgen- und Schlössertourismus

Salzburg hat mehrere sehr attraktive Burgen und Schlösser, die gemeinsam touristisch vermarktet werden.³⁷ Mit 1. Jänner 1997 wurde die historische Altstadt von Salzburg zum UNESCO Weltkulturerbe ernannt. Dies bringt natürlich sehr viel für den Tourismus, aber auch eine hohe Verantwortung gegenüber dem kulturellen Erbe.

Die ungarische Region weist ebenfalls viele Burgen und Schlösser sowie zahlreiche Städte mit historischem Kern auf, die eine Attraktion für Touristen darstellen.

Győr ist die an Baudenkmalern zweitreichste Provinzstadt Ungarns und hat für die Rekonstruktion der barocken Innenstadt den Europapreis des Denkmalschutzes erhalten.³⁸

---

³⁶ Haydn gab hier zum ersten Mal 1775 ein Konzert, Franz Liszt gab sein erstes Konzert in Sopron mit neun Jahren. Das Konferenz- und Kulturzentrum der Stadt trägt den Namen von Franz Liszt. Auch kleinere Aktivitäten im Zusammenhang mit dem großen Komponisten, wie etwa die Franz-Liszt-Fahrradtour von Sopron zur burgenländischen Gemeinde Raiding, dem Geburtsort Liszts, stärken die Beziehungen zwischen den Regionen und Gemeinden und tragen zur gemeinsamen Pflege des kulturellen Erbes bei. Selbstverständlich ist die gesamte Region in das Programm des Haydn-Jahres 2009 einbezogen. In Sopron gibt es zwei Aufführungen der „Schöpfung“, auch für das Europakonzert anlässlich „20 Jahre Grenzöffnung“ hat man ein Werk Haydns ausgewählt. Jetzt gilt es zu trachten, dass das Haydn-Jahr nicht nur ein einmaliges Ereignis bleibt, sondern eine nachhaltige kulturelle Wirkung zeigt.

³⁷ Dazu zählen vor allem die Festung Hohensalburg mit Mittelalterfesten und musikalischen Veranstaltungen sowie interessanten Nachtführungen, die Salzburger Residenz, die Burg Hohenwerfen mit einer Falknerei und Mittelalterveranstaltungen sowie die Burg Mauterndorf, ebenfalls mit interessanten Mittelalterevents. Dazu kommen noch das weltberühmte Schloss Hellbrunn mit seinen Wasserspielen, Gärten und Parkanlagen, das Schloss Klesheim mit dem Casino und das Schloss Leopoldskron als internationaler Veranstaltungsort.

³⁸ In den zahlreichen Barockpalästen der Stadt befinden sich wertvolle Sammlungen: die Péter Váczy-Sammlung, das János Xántus Museum zur Geschichte der Stadt und ihrer Umgebung, das durch die Jesuiten im Jahre 1654 gegründete Széchenyi Apotheken-

Die Stadt Sopron erhielt 1975 die Europäische Goldmedaille für Baudenkmalschutz, die historische Innenstadt weist architektonische Bau- und Kunstdenkmäler aus Gotik, Barock und Renaissance auf.³⁹ Alles zusammen gibt Sopron den Rang einer „Museums-Stadt“.

Die von Sopron 25 km entfernt liegende Ortschaft Fertőd weist ein Eszterházy-Schloss des 18. Jahrhunderts auf sowie das Musikhaus, das eines der schönsten Barockgebäude und Haydns ehemalige Residenz war. In Nagycenk ist das frühklassizistische Széchenyi Schloss, das ein Gedenkmuseum, ein Hotel, ein Kaffeehaus und eine Pferdereitschule beherbergt. Nördlich davon findet man in **Dénesfa** das einstige Cziráky-Schloss und in der Nähe die Königskapelle, welche zum Gedenken an König Karl IV. errichtet wurde.⁴⁰

---

museum, die Ányos Jedlik Gedenkausstellung mit wissenschaftlichen und technikhistorischen Denkmälern, die Schatzkammer, die Bibliothek und das Lapidarium der Diözese Győr.

³⁹ Das Rathaus wurde im Jahre 1896 zum Millennium der ungarischen Landnahme erbaut. Das so genannte „Storno Haus“ ist eines der berühmtesten Häuser der Stadt, in dem heute ein Museum ist. Die Kecsketemplom (Ziegenkirche) diente im 17. Jahrhundert zu Krönungen und Staatssitzungen. Die Dreifaltigkeitssäule ist ein herausragendes Beispiel für ungarische Bildhauerkunst aus dem Barockzeitalter. Ebenso gehört die neogotische Orsolya templom (Ursulinenkirche) zu den bautechnisch größten Errungenschaften des 19. Jahrhunderts. Das Burgviertel entstand entlang des einstigen Burggrabens, seine innere Häuserreihe folgt der Linie der Burgmauer.

⁴⁰ Die Region hat noch weitere Sehenswürdigkeiten: Die Stadt **Mosonmagyaróvár** weist ebenfalls eine alte, schöne Bausubstanz auf, mit dem früheren Schloss der Habsburger Erzherzöge auf dem Deák-Platz oder das Komitatshaus, das heutige Rathaus. Das Schmuckstück der Stadt ist das Cselley-Haus, das die gewerbegeschichtliche Sammlung des Waasen-Museums (Hansági Museum) und die Gyurkovics-Sammlung beherbergt. Insgesamt hat die Stadt, ehemals eine reiche Handelsstadt, viele Kapazitäten, die es noch zu nützen gilt. Die Burg von Magyaróvár ist eine unregelmäßige viereckige Burg, die auf den Resten der römischen Siedlung errichtet wurde. Prinz Albert Kasimir von Sachsen-Teschen, der Schwiegersohn von Maria Theresia, gründete 1818 eine Landwirtschaftshochschule, heute die Fakultät der Agronomie der Westungarischen Universität. Kapuvár weist viele schöne Bauten des barocken Baustils auf. Das Museum in der Burg bietet ein Bild über Geschichte, Wirtschaft, den Reichtum und die Volkskultur der Region. Paläste aus der Monarchie, das Gebäude der Prämonstratenser Mönche, heute ein Museum, das Ortskundemuseum im Gebäude des ehemaligen Prämonstratenser Propstes mit einer reichen Volkskunstsammlung weisen auf die große Vergangenheit der Stadt Csorna hin. Die Perle der berühmten Schüttinsel inmitten eines neun Hektar großen Parkes ist das Renaissanceschloss Hédervár, dessen Räume einen noblen Rahmen für die Durchführung von Konferenzen, Seminaren, Ausstellungen, Konzerten bieten. Die Stadt Tet schließlich ist ein wichtiges Zentrum mit einem Schloss. Der große Sohn dieser Stadt ist der Dichter Károly Kisfaludy (1788–1830), dem eine ständige Ausstellung gewidmet ist. Jedes Jahr werden die Kisfaludy-Tage veranstaltet.

Zu den geistlichen Zentren Salzburgs zählen die im Jahr 696 vom Heiligen Rupert gegründete Benediktiner-Erzabtei St. Peter mit der ältesten Bibliothek Österreichs und die Erzdiözese Salzburg, die bis in das Land Tirol reicht.⁴¹

Spricht man vom geistlichen Erbe der Region Westungarn, so denkt man vor allem an das bedeutende, 956 gegründete Benediktinerkloster Pannonhalma, das immer eine östliche

Brückenkopfstellung der europäischen Kultur einnahm. Es wurde 1956 zum UNESCO Weltkulturerbe erklärt.

Solche religiösen Zentren sind für das geistliche, geistige, wissenschaftliche und kulturelle Leben einer Region besonders wichtig und sollen auch in das gesellschaftliche Leben stark einbezogen werden.

Heil- und Thermalbäder

Salzburg hat nur wenige bedeutende Kur- und Thermalbäder aufzuweisen. Dazu zählt das Gasteinertal, insbesondere Badgastein mit einer großen Badetradition. Leider konnte sich Badgastein nach dem 2. Weltkrieg als internationaler Kurort nicht mehr behaupten, zahlreiche historische Tourismusbauten liegen brach. Das Gasteinertal orientierte sich stärker in Richtung Wintersporttourismus. Von Bedeutung sind noch die Kurorte Bad Vigaun und Bad Dürnberg, einige weitere sind in Planung.

Die Region Győr-Moson-Sopron ist geradezu gesegnet mit Heil- und Thermalbädern.⁴² Hier ist es unbedingt notwendig, ein Gesamtkonzept zu erstellen, die Qualität auf ein europäisches Niveau zu heben und grenzüberschreitend mit den angrenzenden Thermenregionen vor allem in Österreich mit dem Ziel einer gemeinsamen Bewerbung zusammenzuarbeiten.

---

⁴¹ Weitere z.T. sehr alte aber immer noch aktive Klöster sind das 711 gegründete Benediktinen-Frauenkloster Nonnberg, die Benediktiner-Abtei Michaelbeuern (736), das Kollegiatstift Mattsee (765), das Franziskanerkloster (1583) und das Kapuzinerkloster (1596). Auch zwei neue Klöster sind entstanden: Das Europakloster Gut Aich (1993) in St. Gilgen und das Kloster der Kleinen Schwestern von Bethlehem (1985) in St. Veit.

⁴² Győr verfügt über das Bad „Rába-Quelle“ mit einem ausgezeichneten Heilwasser, Kapuvár weist das einzige Kohlendioxid-Gas-Thermalbad in ganz Ungarn auf, **Sopron-Balf** ist durch sein schwefelhaltiges Heilwasser berühmt. Eine wichtige touristische Anziehungskraft der Stadt **Mosonmagyaróvár** ist das Thermalbad mit Kurzentrum zum Heilen von Erkrankungen des Bewegungsapparates und von chronischen Gelenkentzündungen. Ein anderer Ort mit einem Thermalbad ist **Hegykö**, das von Gehbehinderten und Magenkranken geschätzt wird. Die Touristenattraktion der Gemeinde **Lipót** ist das Thermal- und Strandbad, welches von einer 65°C warmen Thermalquelle gespeist wird. **Bakonyszentlászló**, eine Urlaubsgemeinde inmitten des „Nordbakony“, hatte ein bekanntes Heilbad, das Eisen, Schwefel und Lithium aufwies. Schließlich ist noch das Thermalbad von Csorna zu erwähnen, dessen Wasser aus 1700 m Tiefe emporsteigt und 67°C heiß ist.

Gastronomie

Entscheidend für den Tourismus ist neben den natürlichen, kulturellen und historischen Ressourcen die Qualität der Gastronomie und der Hotellerie.

Die Tradition und die Qualität der Salzburger Hotellerie sind weltbekannt. Schon mit Beginn der Tourismusedwicklung Ende des 19. Jahrhunderts entstanden die ersten Hotels. In Stadt und Land Salzburg befinden sich viele gemütliche und qualitätsvolle Traditionshotels, die häufig auch hervorragende Küche in ihren Restaurants anbieten. Auch bei Hotellerie und Gastronomie gilt, dass besonders das Bodenständige, typisch Regionale von den Besuchern geschätzt wird. Der Stiftskeller St. Peter ist das älteste Restaurant Europas. Im Land Salzburg gibt es rund 60 Haubenlokale und die einzige 4-Hauben-Köchin der Welt. Salzburg hat keinen Weinbau, dafür aber eine große Bierbrau-Tradition.

Sopron ist auch eine Hochburg der ungarischen Gastronomie. Bei internationalen Wettbewerben haben die Soproner Küchenmeister bereits hochrangige Preise errungen.

Die Soproner Weingegend ist eines der ältesten Weinbaugebiete Ungarns, so trägt Sopron den Titel „Hauptstadt des Blaufränkischen“. ⁴³ Das Weinbaugebiet Pannonhalma **Sokoróalja** ist eines der kleinsten Weinbaugebiete Ungarns, das im südöstlichen Teil des Komitates, am nördlichen Fuß des Bakony-Gebirges liegt. Die Qualitätsweinproduktion ist geschichtlich eng mit der Abtei Pannonhalma verbunden. ⁴⁴ **In Bakonygyirót** ist die Weinkellerstraße von großer Bedeutung für den Fremdenverkehr, da sie ein charakteristisches und rares Beispiel der schwäbischen Weinkeller darstellt.

Agrartourismus

Jedes Jahr wird im Land Salzburg von Ende August bis Ende Oktober der so genannte „Bauernherbst“ organisiert. Über 2000 Veranstaltungen sollen Gäste auch nach dem Sommer in das Land bringen und damit die Sommersaison verlängern. Almwanderungen, Erntedankfeste, Bauernmärkte, Herbstwandlungen, Veranstaltungen zum traditionellen Brauchtum und Handwerk etc. zählen zum Programm. ⁴⁵ Organisiert wird dieses umfangreiche Programm von der Salzburger Land Tourismus Ges.m.bH. gemeinsam mit den Gemeinden des Landes Salzburg und der Landwirtschaftskammer.

---

⁴³ Das Weinbaugebiet von Sopron umfasst eine Fläche von rund 1400 Hektar auf den Sopron-Balf Hügeln Richtung Neusiedlersee. 80 Prozent der Produktion sind Rotwein und zwar von den Sorten Blaufränkisch, Cabernet Sauvignon, Merlot und Zweigelt.

⁴⁴ Die Weinbaufläche umfasst ca. 600 Hektar an den südlichen Hängen des niedrigen Hügellandes. Hier herrscht der Weißwein vor, wie etwa der Pannonhalmer Rheinriesling, der Chardonnay von **Écs, der Graumönch von Nyúl oder der Sauvignon Blanc von Győrújbarát.**

⁴⁵ <http://www.bauernherbst.com/> (24.5.2009)

Eine der typischen Landschaften der Kleinen Ungarischen Tiefebene⁴⁶ ist Rábaköz. Im Süden und im Osten wird sie durch den Fluss Rába (Raab) begrenzt, im Westen durch die Répce und im Norden durch die Ablagerungen der beiden Flüsse vom Hanság. Hier finden wir historische Schätze wie alte Kirchen aus den Arpadenzeiten, Steinsäulen, die an die einstige türkische Besetzung erinnern, barocke Schlösser, Dorfbilder, die vom blühenden Ackerbau und von der Viehzucht des 19. Jahrhunderts zeugen sowie schöne Volkskunst, Volkstrachten und Volkstänze. Die weltweit bekannten Stickereien des Rábaköz, die alte Handwerkskunst des Blaudruckes aus Csorna ist heute noch bekannt, genauso wie die Töpfereien von Dör und die Spitzenstickereien von Hövej. Auch die traditionellen Speisen der Region sind noch zu finden. Gute Voraussetzungen für den Aufbau eines Agrartourismus.

Natur- und Wandertourismus

Das Land Salzburg bietet eine Fülle von Möglichkeiten zum Wandern. Vom sanften Hügelland rund um Seen, leicht wanderbare Grasberge bis zu schroffen Felsgipfeln. Im ganzen Land gibt es 7.200 markierte Wanderwege. Besonders beliebt sind die so genannten „Themenwanderwege“: Arnoweg, Salzburger Almwanderweg, Via Alpina, Jakobsweg und Via Nova. Dazu gibt es rund 6.000 Rad- und Mountainbikewege.

Fertőd ist Ungarns westliche Pforte und gleichzeitig auch ein besonderes Beispiel für die ökologischen, landschaftlichen und ethnologischen Charakteristika im Karpatenbecken. Die Fertő-Landschaft wurde mit ihren erhaltenen architektonischen Einheiten, mit der Schilfzone, mit ihrer reichen, einmaligen Flora und Fauna im Jahre 2001 von der UNESCO zum Welterbe erklärt. Das Erholungsgebiet am Neusiedler See, die Schönheit und Unberührtheit der Pannonischen Landschaft beeindruckt die Naturliebhaber. Das Brennberg-Tal ist eines der schönsten Gebiete in den Bergen Soprons.⁴⁷

---

⁴⁶ Die Kleine Ungarische Tiefebene mit einer Fläche von etwa 8.000 km², sich erstreckend von der südwestlichen Slowakei mit Bratislava über Komarno ins nordwestliche Ungarn mit Sopron bis Kőszeg hinein ins östliche Österreich (Seewinkel, Oststeirisches Hügelland, Wiener Becken), war auf Grund der hervorragenden Bodenqualität immer besonders von der Landwirtschaft geprägt.

⁴⁷ Seine Lage und Pflanzenwelt wird vom alpinen Charakter geprägt. In Brennbergbánya wurde das erste Kohlebergwerk des Landes betrieben, welches nach 200 Jahren Kohleabbau 1952 geschlossen wurde. Heute erinnert ein Bergbaumuseum daran. Das subalpine Klima des Soproner Gebirges und seine bequemen Waldwege bieten Erholungs- und Heilungsmöglichkeiten. Die nördliche Seite des **Bakonygebirges** ist berühmt wegen seiner gesunden Luft, seiner wunderschönen Wälder und seiner reichen Tierwelt und ist damit ein beliebtes Ausflugsziel, das auch Möglichkeiten für Jäger und Touristen bietet. In **Bakonygyirót gibt es die Burgruine von Csesznek, die Cuh-**

Im ganzen Komitat gibt es viele Jagdmöglichkeiten, etwa in Fenyőfő mit vielen Hirschen, Rehen und Wildschweinen. Der Jagdtourismus könnte ein wichtiger Zweig des Tourismus der Region sein.

Die größte Insel des Landes, die von der Großen Donau und der Mosoner Donau umgebene so genannte Kleine Schüttinsel (Szigetköz) hat eine reiche Pflanzen- und Tierwelt für naturverbundene Touristen.⁴⁸

Eine besondere touristische Zukunft hat sicher der Fahrradtourismus. Die durch Szigetköz verlaufende Fahrradstrecke ist ein Teil des internationalen Fahrradweges entlang der Donau, außerdem sind auch die Deiche und die Nebenstraßen zum Fahrradfahren geeignet.⁴⁹

Nationalparks

Der Nationalpark Hohe Tauern und der Nationalpark Neusiedlersee sind zwei besondere Beispiele für erfolgreiche grenzüberschreitende Projekte.

Die Errichtung des Nationalparks Hohe Tauern wurde im Jahr 1971 von den drei österreichischen Ländern Salzburg, Tirol und Kärnten beschlossen und ist mit seinen 1.836 km² der größte Nationalpark im gesamten Alpenraum und eines der größten Schutzgebiete in Mitteleuropa.⁵⁰

1991 wurde auf der ungarischen Seite der Fertő-Hanság Nemzeti Park gegründet, 1993 auf österreichischer Seite der Nationalpark Neusiedlersee-Seewinkel. Im Frühjahr 1994 kam mit einem symbolischen Akt der Eröffnung die Verbindung zwischen den österreichischen und den ungarischen Nationalpark-

---

Schlucht, die Teufelswiese, die Einsiedlergrotte, die Steinkeller-Quelle, die alle auf schönen Wanderwegen leicht zu erreichen sind.

⁴⁸ Die Donau hat dadurch, dass sie im oberen Drittel der Schüttinsel zahlreiche Arme hat, eine große Anzahl von Inseln geschaffen. Auf den größeren Inseln sind Gemeinden, wie etwa Dunasziget, die aus dem Zusammenschluss von drei solchen kleinen Dörfern entstand. Am Rande der Gemeinde sind Auenwälder, Donauarme von überwältigender Schönheit zu finden.

⁴⁹ Auch die Gemeinde Fertőd wird durch einen gut ausgebauten Fahrradweg mit Sopron und den Ortschaften der Fertőlandschaft verbunden. Man kann, wenn man auch das österreichische Wegenetz in Anspruch nimmt, um den Neusiedlersee herum radeln. Die Hauptattraktion von **Fertőrákos** ist der Steinbruch. Dort werden im Sommer Theateraufführungen veranstaltet. Am Fahrrad- und Fußgängergrenzübergang Fertőrákos-Mörbisch ist ein Mithras-Heiligtum aus den Römerzeiten zu finden.

⁵⁰ Der Salzburger Anteil besteht nunmehr seit 25 Jahren. Der Salzburger Nationalparkfonds verfügte im Jahr 2008 über 3,6 Millionen Euro, wovon fast 54 Prozent vom Land Salzburg, 27 Prozent von der Republik Österreich und rund fünf Prozent von der EU stammen. (Vgl. Salzburger Nationalparkfonds Hohe Tauern, 2009, S. 6.) Der Nationalpark Hohe Tauern blickt auf eine lange und sehr wechselvolle Geschichte zurück, hat nun seine internationale Anerkennung gefunden und hat sich zu einer bedeutenden touristischen Attraktion entwickelt. (Vgl. Graner, 1996, S. 13-90.)

gebieten zustande. Das insgesamt mittlerweile rund 300 km² große Schutzgebiet ist nicht nur der erste grenzüberschreitende Nationalpark Österreichs und Ungarns, sondern auch der erste, der von der IUCN international anerkannt wurde. Die Nationalparkfläche auf ungarischer Seite wurde schrittweise auf nunmehr 235 km² vergrößert. Der See und die vom Menschen geprägte Hanságlandschaft sind eine Besonderheit, die von den zwei Ländern in Form eines gemeinsamen Nationalparks durch erfolgreich durchgeführte Naturschutzmaßnahmen beider Länder gehütet wird und deren Sehenswürdigkeiten auf beiden Seiten seit der Öffnung des Eisernen Vorhangs zugänglich geworden sind.⁵¹ Die grenzüberschreitende Zusammenarbeit auf naturschutzfachlicher Ebene hat eine lange Tradition.⁵²

Zusammenfassung

Das Land Salzburg zeigt, dass der Tourismus als ein „sanfter“ Standortfaktor – wenn auch nicht als einziger – in der Lage ist, eine Region zu Wohlstand und internationalem Ansehen zu führen. Voraussetzung ist, dass die natürlichen und kulturellen Ressourcen vorhanden sind, ihre Chancen erkannt und genützt werden.

Die westungarischen Komitate, insbesondere Győr-Moson-Sopron, verfügen über die landschaftlichen, kulturellen und geistigen Ressourcen, um den Tourismus durch geeignete Maßnahmen anzukurbeln.

Dazu ist es notwendig, die Kräfte zu bündeln, ein regionales Tourismuskonzept auszuarbeiten, das auch die angrenzenden Regionen in Österreich und der Slowakei mit einbezieht.

Alle geplanten Maßnahmen sind auf ihre Nachhaltigkeit zu überprüfen, auf ihren sorgsamem Umgang mit den vorhandenen Ressourcen, und sollten unter dem Motto stehen: Qualität vor Quantität.

Durch grenzüberschreitende, regionale Projekte können in vermehrtem Maße Fördermittel der EU in Anspruch genommen werden.

Neben der Entwicklung zu einer attraktiven „Tourismusegion“ wäre ein Konzept zur Entwicklung einer „Wissensregion“ als weiterer „weicher“ Stan-

---

⁵¹ Aus Respekt vor den hier zustande gekommenen und erhaltenen kulturhistorischen und naturschutzrelevanten Besonderheiten hat die Region Neusiedler See im Dezember 2001 (sowohl auf ungarischer als auch auf österreichischer Seite) den Rang Weltkulturerbe bekommen.

⁵² Ein Beispiel dafür sind die so genannten Neusiedler See Tagungen, die etwa alle zwei Jahre abwechselnd im Burgenland und in Westungarn abgehalten werden, bzw. die österreichisch-ungarische Nationalparkkommission, in der die wichtigsten Entwicklungsschritte aufeinander abgestimmt werden. Auch die alltägliche Kooperation zwischen den Nationalparkverwaltungen in Sarród und Apetlon verläuft in freundschaftlich-kollegialer Atmosphäre.

dortfaktor zu empfehlen. Darauf konnte in diesem Beitrag nicht eingegangen werden. Die Entwicklung von „harten“ Standortfaktoren, wie etwa Industrie, sollte auf dem Gebiet der westungarischen Komitate nur eine untergeordnete Rolle spielen.

Literaturverzeichnis

- Association of European Border Regions (Hg.) (2008). Cooperation between European Border Regions. Baden Baden.
- Ausschuss der Regionen (Hg.) (2000). Ein Europa der Regionen und Städte: Strategien und Perspektiven für die EU-Erweiterung. CdR-Studien E-1/2000. Brüssel.
- Batt J. (2003). The EU's new borderlands. London: Centre for European Reform.
- Europäische Kommission (2006a). Die Strategie für Wachstum und Beschäftigung und die Reform der europäischen Kohäsionspolitik – Vierter Zwischenbericht über den Zusammenhalt, 281. Luxemburg.
- Europäische Kommission (2006b). Die Kohäsionspolitik und die Städte. Der Beitrag der Städte zu Wachstum und Beschäftigung in den Regionen, 385. Luxemburg.
- Europäische Union, Generaldirektion Regionalpolitik (2006a). Inforegio. Mitteilungsblatt, Juli, doi: KN-76-06-085-DE-D
- Europäische Union, Generaldirektion Regionalpolitik (2006b). Inforegio. Mitteilungsblatt, 148/August.
- Graner H.–P. (1996). Österreichs Nationalparks: Idee und Realität. Wien.
- Haas H., Hoffmann R., Luger K. (Hg.) (1994). Weltbühne und Naturkulisse: Zwei Jahrhunderte Salzburg Tourismus. Salzburg.
- Regionen & Gemeinden Europas (2006): Mitteilungsblatt des Ausschusses der Regionen, 52.
- Rosznyai K. (2003). Regionalisierung in Ungarn. Der Donauraum: Zeitschrift des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa, 1/2, 70 f.
- Salzburger Nationalparkfonds Hohe Tauern (2009). Tätigkeitsbericht 2008. Salzburg.
- Schambeck H. (1977). Die Bundesstaatlichkeit und das Verfassungssystem Österreichs. In H. Schambeck (Hg.), Bundesstaat und Bundesrat in Österreich (S. 7). Wien.
- Schausberger F. (2004). Die Europäische Verfassung und die Regionen. Österreichische Monatshefte, 6, 9–14.
- Stadler G. (1975). Von der Kavaliertour zum Sozialtourismus: Kulturgeschichte des Salzburger Fremdenverkehrs. Salzburg.
- Ucakar K. (1997). Verfassung – Geschichte und Prinzipien. In H. Dachs u.a. (Hg.), Handbuch des politischen Systems Österreichs: Die Zweite Republik (S. 94 f.). Wien.

A vállalkozások hatékonysági tartalékai a menedzsment területén

Prof. Dr. Székely Csaba DSc, egyetemi tanár,
*Nyugat – magyarországi Egyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Sopron*⁵³

Andriska Pál elnök,
*Európai Lean Egyesület*⁵⁴

ABSZTRAKT A tanulmány arra a kérdésre keres választ, hogy van-e lehetőség a versenyképesség fokozatos javítására. Milyen tartalékokat lehet feltárni a Globális versenyképességi jelentés tapasztalatainak ismeretében, amelyek elősegíthetik a hatékonyság javulásán keresztül az erősebb versenypozíció visszaállítását.

KULCSSZAVAK Versenyképesség, célmegvalósítás, lean management, értékfolyamatok feltérképezése, vezetői hatékonyság

Bevezetés

A Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara 2008-ban „*Innováció, versenyképesség, felzárkózás*” címmel hirdette meg a hagyományos éves tudományos konferenciáját. Az előkészületek során többen felvetették azt, hogy nem nagyon érdemes már a *versenyképesség* kérdésével foglalkozni, mivel Magyarországon olyan sokan kutatták ezt a területet, hogy akár *lerágott csontnak* is lehet tekinteni. Valóban mindent tudunk már a versenyképességről, és főleg azokról a rejtett lehetőségekről, amelyekkel a magyar vállalatok, a gazdaság pozíciói javíthatók?

A *verseny* általános értelemben véve élőlények, egyének, csoportok, nemzetek közötti vetélkedés az erőforrásokért, a territóriumért. Akkor alakul ki, ha kettő vagy több érdekelt fél olyan célokat tűz ki, amelyek nem oszthatók meg. A természetben azonos környezetben élő organizmusok vetélkednek a táplálékért, a vízért, vagy a szaporodás lehetőségéért. Az emberek ezen túlmenően a figyelemért, a jólétért, a presztízsért és más emberi értékekért is versenyeznek. A vállalatok közötti verseny ugyanakkor nemcsak az erőforrásokért, hanem az azonos fogyasztói csoportokért is zajlik.

A gazdasági versenyképesség (*competitiveness*) olyan komparatív koncepció, amely egy adott cég, ágazat, vagy ország termék-értékesítés, vagy szolgál-

---

⁵³ szekely@ktk.nyme.hu

⁵⁴ pal.andriska@samling.hu

tatásokkal való ellátás területén kifejtett képességét, nyújtott teljesítményét mutatja az adott piacon. Vizsgálata mind az üzleti, mind a nemzeti szinten lehetséges, bár a közgazdászok egy része vitatja az utóbbi hasznosságát. (Krugman 2006).

Az ilyen vizsgálatoknak nagy fontosságot kölcsönöz, hogy a versenypozíció ismerete ösztönözheti a hátrányos helyzetbe került versenytársak önmaguk megváltoztatására, javítására irányuló törekvéseit. A vállalalkozások esetén ez a meglévő hatékonysági tartalékok eredményes feltárásához vezethet.

A nemzetközi versenyképesség elemzése területén az utóbbi években a Világgaazdasági Fórum (WEF) „Globális versenyképességi jelentései” jelentenek nemzetközileg elismert támpontot. (WEF, 2008). A szóban forgó jelentésből az a megdöbbentő megállapítás szűrhető le, hogy Magyarország gazdasági versenyképessége az utóbbi néhány évben nagymértékben visszaesett. A vizsgált rangsorolt országok közül 2006-ban a 38., 2007-ben a 47., 2008-ban pedig már csak a 62. helyet foglalta el. Ez nemcsak azt jelenti, hogy néhány ország megelőzte Magyarországot, hanem a versenyképességi pontszámokat illetően az utóbbi években önmagához képest is egyre kisebb teljesítményt mutat.

A tanulmány arra a kérdésre keres választ, hogy van-e lehetőség a versenyképesség fokozatos javítására? Milyen tartalékokat lehet feltárni a Globális versenyképességi jelentés tapasztalatainak ismeretében, amelyek elősegíthetik a hatékonyság javulásán keresztül az erősebb versenypozíció visszaállítását?

A globális versenyképességi jelentés tanulságai

A jelentés három tényezőcsoport alapján elemzi az országok helyzetét. Az első tényezőcsoport *alapvető versenyképességi követelményeket* határoz meg: ide tartozik az intézmények, az infrastruktúra, a makrogazdasági stabilitás, illetőleg az egészségügy és az alap- és középfokú képzés helyzete. A *hatékonyságnövelő* tényezők közé sorolják a felsőoktatást és a felnőttképzést, az árupiac, a munkaerőpiac hatékonyságát, és a pénzügyi piac kifinomultságát, a technológiai fejlettség szintjét, és a piaci méretet. A harmadik tényezőcsoportba tartoznak az *innovációs és az üzleti kifinomultságot* leíró faktorok. A három tényezőcsoport eltérő súlya és szerepe alapján különböztetik meg a *termelési faktorok* által, a *hatékonyság* által, illetőleg az *innováció* által meghatározott ország csoportokat (a fejlettség 1., 2. és 3. szintje). Magyarországot a jelentés a 2. és 3. szint közötti átmenet országai közé sorolja, Bahrain, Barbados, Chile, Észtország, Horvátország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Orosz Föderáció, Szlovákia, Tajvan, Trinidad és Tobago, valamint Törökország társaságában.

A felsorolt alapvető tényezők képezik a Globális Versenyképességi Index (GCI) alapját, amely 1-7 értékek között alakulhat. Az alapvető tényezőket a kutatók további rész-tényezőkre bontották, amelyeket minden országban hasonló módszertan alapján mértek fel. A vizsgálat adatbázisát részben az országok által

elvégzett statisztikai felmérések („hard” adatok), részben az adott országok megbízott gazdasági kutatóintézetei által végzett felmérések („soft” adatok) eredményei képezik. Magyarországon a KOPINT-TÁRKI Gazdaságkutató Kft. végezte el a vizsgálatokat.

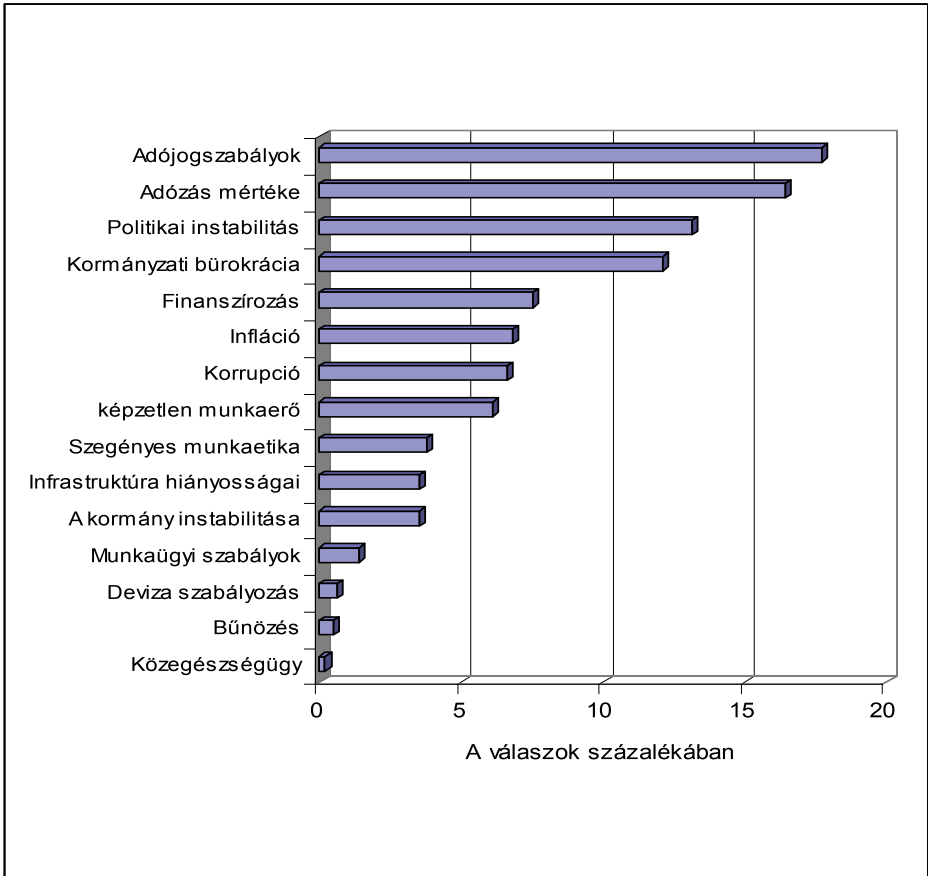
A vizsgálatok eredményeit a WEF táblázatokban foglalta össze, de minden országra összefoglaló értékelést is készítettek.

A versenyképességi rangsor első helyén az Amerikai Egyesült Államok áll (GCI: 5,7), de a szomszédos Ausztria sem marad le jelentősen a 14. hellyel (GCI: 5,2). A 62. helyen álló Magyarország Globális Versenyképességi Indexe 2008–2009-re 4,2, amely az előző évekenél alacsonyabb (2006–2007: 4,5, 2007–2008: 4,4). Megjegyzendő, hogy a hasonló földrajzi, gazdasági, politikai helyzetben lévő országok közül a Cseh Köztársaság, és Szlovénia már a 3. fejlettségi szintű országok közé tartozik, 33., illetőleg 42. helyezéssel.

Figyelemreméltó, hogy az alapvető gazdasági mutatók (infrastruktúra, makroökonómiai stabilitás, intézmények) tekintetében elmarad Magyarország a 2–3 közötti átmenet országaitól is. A különbség a makroökonómiai stabilitást illetően a legnagyobb. A hatékonysági tényezők tekintetében hozzávetőlegesen a 2–3 közötti átmenetet képező ország csoport átlagát éri el Magyarország, ami azt jelenti, hogy nem tűnik ki ezen országok közül egyik tényezőt tekintve sem.

Érdeemes megvizsgálni, hogy mely tényezők gátolják legnagyobb mértékben Magyarországon a versenyképességet a. Ezt a vizsgálatot is minden résztvevő országban egységes elvek szerint végezte el a WEF. 15 akadályozó tényezőt soroltak fel, amelyek közül ötöt kellett kiválasztani, és 1-5 között rangsorolni. Az 1. ábra ennek súlyozott értékeit mutatja Magyarország esetére.

1. ábra: A gazdasági élet legproblematicusabb tényezői Magyarországon
The Most Problematic Factors for Doing Business in Hungary

Forrás: WEF 2008, saját feldolgozás

A kizárólag hazai üzleti körökben végzett felmérés olyan tényezőket sorolt az első helyekre, amelyek már több éve kritika tárgyát képezik a gazdasági és a politikai élet szereplői részéről. A vizsgálatok eredményeit alátámasztják a globális versenyképességi vizsgálatok részterületenkénti rangsorai is. A következő táblázatban azokat a résztényezőket soroljuk fel, amelyeknél területén kiemelkedően rossz helyezéseket ért el.

1. táblázat: Magyarország legrosszabb helyezései a Gobális Versenyképességi Jelentés részmutatói tekintetében
 Indicators with the Worst Ranking for Hungary in the Global Competitiveness Report

Mutatószámok	rangsor
Az adózás mértéke és hatása	133.
Az állami szabályozás akadályai	128.
Pazarló állami kiadások	125.
Költségvetési többlet/hiány	123.
A munka <i>nem bér</i> költségei	120.

Forrás: WEF 2008, saját feldolgozás

A táblázat még jobban aláhúzza azt a feltételezést, hogy Magyarországon az állam nem tölti be szerepét megfelelően, hiszen például az adózás mértéke és hatása csak Braziliában kedvezőtlenebb a vizsgált 134 ország közül. Az állami szabályozás akadályai tekintetében is csak 6 országot előzünk meg, a pazarló állami kiadások terén pedig néhány dél-amerikai országot előzünk meg. A rekord költségvetési hiány, és a munka nem bér költségeinek szintje rangsorát tekintve is a sor végén kullog az ország.

Érdeemes azt is megvizsgálni, hogy milyen részmutatók tekintetében tudunk kitűnni a 134 versenyző ország közül. A legjobb 20 közötti helyezéseket a 3. táblázat foglalja össze.

2. táblázat: Magyarország legjobb helyezései a Gobális Versenyképességi Jelentés részmutatói tekintetében / Indicators with the Best Ranking for Hungary in the Global Competitiveness Report

Mutatószámok	rangsor
Malária fertőzöttség	1.
A külföldi tulajdon jelenléte	9.
A malária üzletre gyakorolt hatása	9.
A kamatláb sávja	12.
A HIV/AIDS üzletre gyakorolt hatása	13.
FDI és technológia transzfer	16.

Forrás: WEF 2008, saját feldolgozás

A helyzet nem túlságosan hízelgő, mivel például a malária fertőzöttség Magyarország számára nem mérvadó a versenyképesség szempontjából, ráadásul 60 ország fertőzésmentes, tehát ennyi ország áll az 1. helyen. Mindenesetre így is sikerült elérni azt, hogy az üzleti életünkre hatással van valamilyen mértékben a malária. A táblázat más adatait vizsgálva viszont elgondolkodtató, hogy milyen előkelő helyen áll az ország a külföldi tulajdon jelenléte, illetőleg a külföldi tőkebefektetések (FDI) szempontjából. A külföldi tőke érdeklődése pozitív tényezőként került a versenyképességi elemzés mutatói közé, azonban egy bizonyos határ után számolni kell a globalizáció hátrányos következményeivel is, amit a jelenlegi gazdasági helyzetben például az egyre növekvő gyárbezárások, tömeges elbocsátások alátámasztanak.

Következtetések a kiütkereséshez

Magyarország egyértelműen kedvezőtlen és romló versenypozíciója elkerülhetlenné teszi, hogy alapvető változtatásokat, reformokat vigyen végbe mindazonokon a területeken, amelyek kedvezően befolyásolhatják a versenyképesség alakulását. Ez az állami irányításra, a vállalati szektorra, és a különböző oktatási-fejlesztési intézményekre egyaránt vonatkozik. A tanulmány csak azokat a területeket emeli ki, amelyek a *felsőoktatás és kutatás* részéről befolyásolhatók.

Az alapvető versenyképességi követelményeket képviselő első tényezőcsoport (az intézmények, az infrastruktúra, a makrogazdasági stabilitás, illetőleg az egészségügy és az alap- és középfokú képzés) reformja *kormányzati feladat*. A hatékonyságnövelési tényezők közül a az árupiac, a munkaerőpiac hatékonysága, és a pénzügyi piac kifinomultsága, a technológiai fejlettség szintjének javítása elsősorban a *vállalati szféra és intézményrendszerének* feladatköre, a piaci méret inkább *adottság*. Így a felsőoktatás és a felnőttképzés rendszere, továbbá a harmadik tényezőcsoportba tartozó az innovációs és az üzleti kifinomultságot leíró faktorok befolyásolhatók jelentős mértékben a *felsőoktatás és a kutatás-fejlesztés eszközeivel*.

A *felsőoktatás és szakképzés* 4,5-ös GCI értéke, illetőleg az ehhez tartozó 40. helyezés elfogadhatónak mondható, főleg az összesített 62. helyezéshez képest. Azonban azt tudomásul kell venni, hogy a későbbi évek, évtizedek versenyképessége elsősorban a képzés, a felsőoktatás színvonalától függ. Érdemes ezért megvizsgálni, hogy mely felsőoktatási, szakképzési részmutatók tekintetében szorul javításokra, változtatásokra az ország. A 3. táblázat mutatja be a felsőoktatás és a szakképzés résztényezőinek rangsorait.

3. táblázat: A magyarországi felsőoktatás és felnőttképzés versenyképességi mutatói / Competitiveness Indexes of Higher Education and Training in Hungary

Mutatószámok	érték	rangsor
Középiskolai beiskolázottság %	95,5	42.
Felsőoktatási beiskolázottság (%)	68,8	17.
A képzési rendszer minősége (1-7)	3,2	87.
Matematikai és természettudományi képzés minősége (1-7)	4,8	36.
A menedzsment iskolák minősége (1-7)	3,9	73.
Az iskolák Internet elérése (1-7)	5,0	26.
Speciális helyi kutatási és oktatási szolgáltatások	3,8	73.
A felnőttképzés (staff training) elterjedtsége (1-7)	3,4	101.

Forrás: WEF 2008, saját feldolgozás

Néhány mutató tekintetében akár elégedett is lehet a szemlélő, hiszen a felsőoktatásra a középiskolát végzettek 68,8 százalékát iskolázták be, ami az előkelő 17. helyezést eredményezte. Ugyancsak kedvezőnek tekinthető az iskolák Internet elérése, továbbá a matematikai és természettudományi képzés minősége. Ugyanakkor az üzleti képzés, a menedzsment iskolák minősége a 73. helyezéssel még sok kívánnivalót hagy maga után, a képzési rendszer egészének minősége pedig még ennél is gyengébb besorolást kapott. Gyakorlatilag megoldatlannak tekinthető a felnőttképzés, a szakmai továbbképzés kérdése, ahol Magyarország a megszégyenítő 101. helyre került.

Az *üzleti színvonal*, vagy *kifinomultság* szintén több tényező függvénye. Korszerű szervezési és vezetési módszerek bevezetésével, a menedzsment terület kutatásával és fejlesztésével nagyon sokat lehet tenni ezen a területen. A 4. táblázat a WEF által fontosnak ítélt mutatószámok alakulását szemlélteti Magyarországon.

4. táblázat: Magyarország üzleti színvonalának versenyképességi mutatói
 Competitiveness Indexes of Business Sophistication in Hungary

Mutatószámok	érték	rangsor
Helyi beszállítók mennyisége (1-7)	4,7	76.
elyi beszállítók minősége (1-7)	4,7	63.
Klaszterek fejlettségi szintje (1-7)	3,7	51.
A versenylőnyök jellege (1-7)	3,5	61.
Az értéklánc kiterjedtsége, hosszúsága (1-7)	4,0	46.
A nemzetközi elosztás, kereskedelem kontrollja (1-7)	3,4	115.
A termelési folyamat kifinomultsága (1-7)	3,8	55.
A marketing fejlettsége (1-7)	4,2	77.
A hatáskör delegálásának szintje (1-7)	3,1	122.

Forrás: WEF 2008, saját feldolgozás

A táblázat nem mutat kedvező pozíciókat szinte egyik lényeges területen sem. Ugyanakkor jól kiemeli a korábban már felvetett problémákat, a globalizáció káros hatásait. A magyar gazdaság hazai szereplői gyakorlatilag nem tudják kontrollálni a javak és a tőke nemzetközi elosztását és a kereskedelmet. Szintén a külföldi tőke, a multinacionális nagyvállalatok jelenlétével magyarázható az, hogy a vezetők nem delegálják a hatásköröket. Centralizált vállalati rendszerek alakultak ki, amelyek törékeny hierarchikus szervezetükkel visszatartó erőt fejtenek ki a változásokkal szemben. A két tényező együttes hatása veszélyes helyzetet teremt a válságos helyzetekből való kilábalás esélyeit illetően.

Az *innováció* a gazdaság egyik fő hajtóereje, amely ráadásul nem elsősorban közvetlen pénzbeli ráfordítás kérdése. Nagymértékben összefügg a felsőoktatással és a kutatás-fejlesztéssel, de a szervezeti kultúra is jelentős mértékben befolyásolja. Nem véletlen, hogy az innovációs rangsorban Magyarország megközelítőleg ott helyezkedik el, mint a felsőoktatás (45. helyezés). Ugyanakkor itt lehet talán leggyorsabban eredményeket elérni, amit a felsőoktatáson, illetőleg a kutatás-fejlesztésen keresztül lehet elsősorban befolyásolni.

Az innovációs versenyképességet a WEF is az innovációs kapacitás felmérésén, a tudományos kutató intézetek minőségén, a vállalatok és az állam K+F ráfordításain, továbbá a konkrét innovációs szabadalmak számán keresztül állapítja meg. Az 5. táblázat Magyarország jellemző innovációs részindexeinek értékét és a hozzájuk tartozó rangsorokat mutatja be.

5. táblázat: Magyarország innovációs versenyképességi mutatói
 Competitiveness Indexes of Innovation in Hungary

Mutatószámok	érték	rangsor
Innovációs kapacitás (1-7)	3,4	46.
A tudományos kutató intézetek minősége (1-7)	5,0	24.
Vállalatok K+F ráfordításai (1-7)	2,9	83.
Egyetemi – ipari kutatási együttműködés (1-7)	4,0	30.
A kormány fejlett technológia termék támogatásai (1-7)	2,9	116.
A mérnökök és kutatók elérhetősége (1-7)	4,5	49.
Innovációs szabadalmak 1 év alatt (db/millió lakos)	4,7	31.

Forrás: WEF 2008, saját feldolgozás

A magyar tudományos kutatóintézetek minőségi mutatója egyelőre még nagyon előkelő helyezést biztosít. Hasonlóképpen eredményesnek tűnik az egyetemek és az ipar kutatási együttműködése, amit nem utolsó sorban az éppen most megváltoztatni tervezett kedvező adórendszer biztosít. Hasonlóan elfogadható rangsort eredményez az innovációs szabadalmak egy év alatti lakosságárányos száma. Az itt elért 31. helyezés ugyanakkor csalóka: az első három országban (Tajvan, U.S.A. és Japán) 1 millió lakosra évente 200 fölötti szabadalom születik, a 25. Olaszországban 22,4 és a 31. helyezéssel rendelkező Magyarországon 4,7. Magyarország után már főként átalakuló, vagy fejlődő országok következnek.

A leírtakból is következik, hogy csak átgondolt és koncentrált fejlesztő munkával lehet javítani a kedvezőtlen pozíciókon, amelynek során nagymértékben kell támaszkodni a fejlettebb országok eredményeire, tapasztalataira. Nemcsak technológia transzferre, hanem tudástranszferre, folyamatos tanulásra is szükség van. Nem szégyen másoktól tapasztalatokat és tudást átvenni: ezt tették a ma kiemelkedő versenyképességi pozícióban lévő országok is, legyen szó az Amerikai Egyesült Államokról, vagy Szingapúrról, Japánról, Hong-Kongról, Tajvanról, vagy a Koreai Köztársaságról.

**Magyarország egyik kitörési lehetősége:
 a vállalati menedzsment tartalékok feltárása**

Az előző fejezet fontos következtetése, hogy a siker elérése érdekében minden felelős szakterületnek hozzá kell járulnia versenyképesség javításához. A gazdasági felsőoktatás és kutatás elsősorban az üzleti kifinomultság és az innovációs versenyképességi mutatóit képes befolyásolni, természetesen csak közép- és hosszabb távon.

A gazdasági felsőoktatás területén folyó kutatómunkát azonban gátolja, hogy Magyarországon (az MTA javaslatára) az állam elsősorban az alapkutatásokat, és a nagy tudományos eredményekkel kecsegtető, jelentős forrásokat lekötő „mainstream” kutatás-fejlesztéseket támogatja közvetlenül, ugyanakkor a gazdasági hatékonyság növelésével járó kutatómunka finanszírozását a vállalatokra, illetőleg az egyetemi kutatók „rátermettségére” bízta. Az 5. táblázatból ugyan azt lehet kiolvasni, hogy Magyarország az előkelő 30. helyen áll az egyetemi-ipari együttműködés rangsorában, de a hozzáértők tudják, hogy ez alapvetően két finanszírozási lehetőség, a *szakképzési hozzájárulás*, és az *innovációs járulék* felsőoktatási és kutatási intézmények általi kihasználásától függ. E források, főként az innovációs járulék keret egy részének kutatási célú felhasználása ugyanakkor az úgynevezett „kis adók” megszüntetésének kilátásba helyezése miatt bizonytalansággal, másrészt sok szervezőmunkával jár a felsőoktatás intézmények számára.

A Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara az utóbbi időben jelentős erőfeszítéseket tett ilyen kutatási források megszerzésére. A megbízási szerződéseken keresztül érkező feladatok azonban csak egy-egy vállalat problémáira kerestek választ, esetlegesen voltak, nem mindig vezettek kellően megalapozott tudományos eredményekhez. Ilyenekhez csak többszörösen elvégzett, megismételt, és megfelelő nagyságú adatbázisokra alapozott, tudományos módszerekkel elvégzett vizsgálatok révén lehet jutni. Ezért a Kar az *Európai Lean Egyesülettel* és további kutatási partnerekkel összefogva 2008 szeptemberében átfogó kutatási feladatot indított „*A magyar gazdaság belső hatékonyságnövelési tartalékainak kutatása*” címmel. A kutatásban részt vevő szervezetek⁵⁵ magyarországi vállalatok átvilágítása alapján olyan összefüggéseket keresnek, amelyek alapján felszínre hozhatók a gazdaság szereplőinek hatékonyságnövelési tartalékai.

Az ilyen módon megszerezhető kutatási forrásokat elsősorban olyan gyakorlatban is hasznosítható kutatási feladatok elvégzésére szeretné koncentrálni, amelyek nagyobb pénzügyi- és eszközráfordítások nélkül is eredményre vezethetnek. A Kar profiljából adódóan ez elsősorban a vállalatok hatékonysági tartalékainak feltárása, a menedzsment munka javítása területén válhat valóra.

A vállalkozások versenyképessége elsősorban a rivalizáló vállalatok közötti *hatékonysági különbségekre* vezethető vissza. Ezen belül kiemelt szerepet játszik az *emberi tényező*, ami egyrészt az irányító-szervező tevékenységgel, másrészt a munkaerő tudásával, szakértelmével, motiváltságával és elkötelezettségével függ össze. A vállalati menedzsment és a vezetői tevékenység tehát a versenyképesség növelésének kulcstényezői.

---

⁵⁵ Európai Lean Egyesület, NYME Közgazdaságtudományi Kar, PTE Közgazdaságtudományi Kar, SZE Műszaki Tudományi Kar, Franklin Covey Hungary Kft., Sämling Kft.

A kutatás az *FC (Franklin Covey)* „szervezeti kiválóság paradigmájára” épül, amely szerint a szervezeti kiválóságot a hosszantartó magas teljesítmény, a hűséges vásárlók, a győztes szervezeti kultúra és az együttműködés határozza meg. Ezek alapfeltételei a kiváló fókusz (stratégia, célkitűzések) és végrehajtás, a kiváló vezetés és a kiváló emberek. A nemzetközi szakirodalomban fellelhető módszerek közül azokat használjuk fel kutatásainkban, amelyek e kérdésekre megalapozott válaszokat tudnak adni.

A kutatási módszerek

A belső hatékonyságnövelési potenciál több területen végzett átfogó elemzésekkel tárható fel. A kutatási program végrehajtása során elsősorban a következő területek vizsgálatára kívánunk koncentrálni:

- a stratégiai célmegvalósítás képessége,
- az érték-hozzáadási arány elemzése a vállalati folyamatokban,
- a vezetői hatékonyság,
- az egyéni hatékonyság,
- a növekedést gátló tényezők vizsgálata,
- a hatékony működés feltételrendszere.

A vállalatok üzleti célmegvalósítási képességeit az „*xQ*” (*execution quotient*) módszerével vizsgáljuk, amely nemzetközi benchmark adatok felhasználásával elemzi a vállalkozások legfontosabb céljai elérésének hatékonyságát. A „*VSM*” (*value stream mapping*) a vállalkozások értékteremtő folyamatainak hatékonyságáról ad visszajelzést. Az „*LQ*” (*leadership quotient*) a felső vezetők egyéni hatékonyságát vizsgálja a négy alapvető vezetői készség: az üzleti bizalomépítés, az üzleti célra tartás, a termelés- és szolgáltatásmenedzselés, valamint a tehetségek kiaknázása területén. A „*Lean-diagnózis*” a szervezet rugalmasságát, általános hatékonyságát, és az ezt elősegítő eszközök alkalmasságát méri fel. Az egyéni hatékonyság szintjét a „*7 Habits*” (*a kiemelkedően sikeres emberek hét szokása*) szervezeti kultúrában való megjelenésén keresztül mérjük, egy erre a célra kifejlesztett audittal. A „*szervezeti élet 12 dimenziójára*” irányuló vizsgálatunk azt igyekszik kideríteni, hogy mi akadályozza a szervezetet a (nagyobb) teljesítmény, siker elérésében. Lehetőség van a külső és a belső logisztika hatékonyságának felmérésére is, amelyet egy erre a célra kidolgozott kérdőív segítségével tettünk mérhetővé.

1. Az xQ (Execution Quotient, megvalósítási hányados) az FC által kidolgozott mérőszám-rendszer, amely megmutatja, hogy az adott vállalat milyen mértékben készült fel üzleti stratégiájának, illetve céljainak a megvalósítására. Az adatgyűjtés egy Web felületen, hozzávetőlegesen 15 perc alatt kitölthető, testre szabható kérdőív alapján történik, amelyet a szervezet több szintjén, több vezetőnek, illetőleg munkatársnak kell kitölteni. A kiértékelés egy erre a célra kifej-

lesztett szoftver segítségével történik, amelynek eredményeképpen az adott vállalat elemzésére, de iparági és nemzetközi versenyképességi összehasonlítására is alkalmas táblázatok keletkeznek.

Az *xQ* gondolatmenete alapján különböző alapvető képességek hiányát, vagy meglétének mértékét lehet megállapítani, amelyek a következők:

- A célok ismeretének hiánya,
- az elkötelezettség hiánya,
- a tervek miért nem válnak tettekké,
- a felhatalmazás hiánya,
- a szinergia (szervezeti egységek együtt-működésének) hiánya,
- a felelősségvállalás hiánya.

A vizsgálatok eredményei jól áttekinthető táblázatok formájában állnak rendelkezésre, és az egyes területekre megállapított értékeket egy 100-as skálán szemléltetik. A 6. táblázat egy magyarországi vállalat értékelésének összesített eredményeit mutatja be.

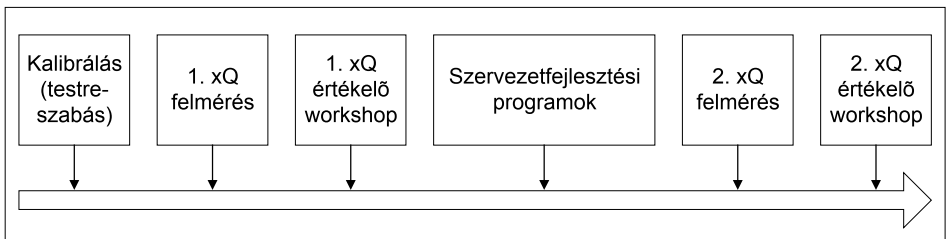
6. táblázat: Egy magyarországi vállalat vizsgálatának *xQ* értékei
xQ Values of the Analysis of a Hungarian Company

A célok tisztázottsága Ismerjük-e céljainkat?	58		
Elkötelezettség Hajlandók vagyunk-e erőnket bevetni?	75		58
A célok feladatokká alakítása Tudjuk-e, mit kell tennünk a célok elérése érdekében?	57	Az Önök <i>xQ</i> összpont- száma: 61	60
A feltételek biztosítása Leromboljuk-e az akadályokat?	67		67
Szinergia Együttműködünk-e annak érdekében, hogy jobb módszerekkel érjük el céljainkat?	53		
Számonkérhetőség Számot adunk-e egymásnak a vállalat kötelezettségeink teljesítéséről?	60		
			Szervezeti szint Összehangoltan dolgozunk- e a szervezeti célok megvalósítása érdekében?
			Csoportszint Milyen jól valósítjuk meg céljainkat a szervezeti egységünkben, munkacsoportunkban?
			Egyéni szint Mennyire jól alkalmazzák az egyes munkatársak a helyes végrehajtáshoz szükséges irányelveket?

A vizsgálat eredményei egyértelműen megmutatják a szervezet stratégiai célmegvalósító képességeinek erős, illetőleg gyenge oldalait. A nemzetközi értékelések alapján a 75 pontszámnál kisebb értékek kritikusan tekinthetők, ezért a szóban forgó vállalat esetében több területen is korrekciókra van szükség. Ezt az *xQ* elemzésre épülő szervezetfejlesztés teszi lehetővé, amely a 2. ábrán látható előre meghatározott fázisokból épül fel.

2. ábra: Az *xQ*-ra épülő szervezetfejlesztés

Organisational Development on the Basis of *xQ* Analysis

Az *xQ* felmérés után a vállalati vezetőkkel közös értékelő workshopra kerül sor, amelynek során különböző szervezetfejlesztési javaslatokat fogalmaznak meg. A szóban forgó vállalat esetében ezek egyes szervezeti egységek szétválasztását, a csapatmunka javítása érdekében a „közös értékelési kultúra (*meeting-culture*)” kialakítása, a szervezeti és működési szabályzat kiegészítését, a motivációs rendszer átdolgozását, és a munkakörök egyértelmű tisztázását jelentette.

2. Az értékfolyamatok feltérképezése (*Value Stream Mapping, VSM*) az értékteremtési folyamatok hatékonyságának növeléséhez nyújt segítséget. Az értékfolyamatok magukban foglalják mindazokat a elsődleges (termelési, szolgáltatási) és támogató tevékenységeket, amelyek egy adott termék, vagy szolgáltatás (érték) előállításához szükségesek. Az értékfolyamatok elemzése e tevékenységek azonosítását és leképezését jelenti az anyag- és információ áramlás meghatározásával a megrendeléstől a leszállításig. Erre épül az értékfolyamatok tervezése, amely a kívánatos anyag- és információáramlást alakíthatja ki a *lean menedzsment* kritériumai alapján. A VSM az elemzés és a tervezés együttese, amely a nagy hozzáadott értékű folyamatok rövidebb átfutási idővel történő megvalósítását célozza meg (Rother, Shook, 2003).

A VSM előnye egyrészt, hogy nemcsak az egyes lépések hatékony megvalósítására, hanem az egész folyamatra figyelmet fordít. Ennek során nemcsak a veszteségeket tárja fel, hanem azok forrásait is. Rámutat például arra, hogy hol vannak a legnagyobb felhalmozódott készletek az ellátási láncban, melyek a

leghosszabb átfutási, várakozási, szállítási idők, mely gyártási folyamatok jelentik a szűk keresztmetszetet a rendszerben. Azonos módszerrel (közös nyelven) elemzi a gyártási és a szolgáltatási folyamatokat. A meghozott döntések jól átláthatóak, és az egész folyamatot érintik. A VSM fontos tulajdonsága, hogy megmutatja az anyag- és az információáramlás közötti összefüggést is.

Az elemzés során célszerű a vizsgált vállalat 2–3 fő folyamatának feltérképezésére, fejlesztésére törekedni, a következő lépések szerint:

- a feltérképezendő folyamatok definiálása,
- a jelenállapot térkép elkészítése,
- a jövőállapot térkép elkészítése,
- a cselekvési terv kidolgozása, és
- a megvalósítás.

3. A vezetés hatékonyságának mérésére kidolgozott *LQ (Leadership Quotient) audit* összetett kérdőív rendszeren alapul, amelyben a vezető mellett a főnöke, a beosztottai és más alkalmazottak véleményét is kikérik. A 10 kérdés csoport átöleli vezetői hitelesség, a bizalom, a feladatok és célok, a munka elvégzettetése, az együttműködés, és a vezetői alkalmasság témaköreit, továbbá alkalmat ad kiegészítő megjegyzések megtételére is.

Az LQ audit abból indul ki, hogy a vállalatok és a vezetők általában kiválóságra törekzenek. Ezért azt kívánja feltárni, hogy mi az oka annak, hogy csak kevesen érik el, illetőleg hogy miben kell fejlődni ahhoz, hogy a kiválóság elérhető legyen. Ehhez fejlesztette ki a Franklin Covey a kiváló vezetők négy parancsolatát:

3. ábra: A kiváló vezetők négy parancsolata

The four commandments of the Outstanding Leaders

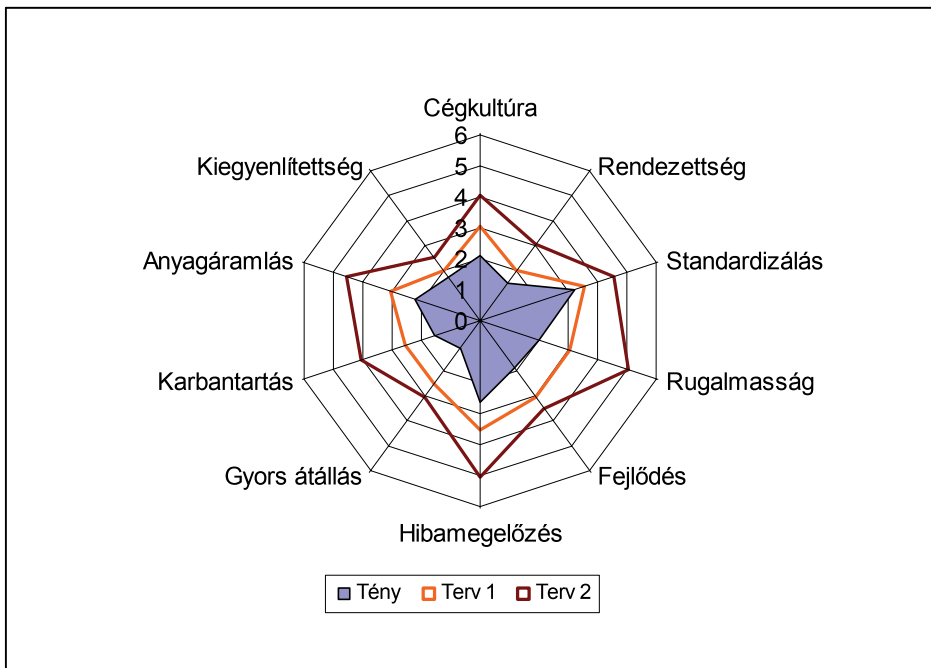
- teremts bizalmat,
- tisztázd a célokat,
- hangold össze a rendszereket,
- szabadítsd fel a tehetséget!

4. A *lean-diagnózis* a rugalmas és hatékony működés feltételrendszerének vizsgálatát szolgálja. A *lean audit* során végzett felmérésnél a cégkultúrát (vevőközpontúság, a munkatársak bevonása a problémák megoldásába stb.), a munkahelyek tisztaságát, rendezettségét, a munkafolyamatok standardizálását, a folyamatok és a dolgozók rugalmasságát, a folyamatos tanulást és fejlődést, a hibamegelőzést, az átállások gyorsaságát, a teljes körű és hatékony karbantartást, az anyagáramlás rendszerét (pl. Kanban, JIT stb.), és a termelés kiegyenlítetttségét vizsgálják interjúkkal egybekötött kérdőívekkel.

Az egyes kérdéscsoportokhoz kiszámított mérőszámokat radar (pókháló) diagramokon ábrázolják (tényadatok). Ezután a helyzet javítása érdekében tervező munkára kerül sor, amelynek eredményeképpen kidolgozott rövid- és középtávú célokat szintén szemléltetik a diagramon. A diagnózist meghatározott időszakonként újra elvégzik, értékelve a bekövetkezett eredményjavulást. A lean-diagnózishoz használt pókháló diagram a 4. ábrán látható.

4. ábra: A lean-diagnózis eredményeként készített pókháló diagram
Diagram as a Result of a Lean-Diagnosis

5. A *7H (7 Habits) audit* a kiemelkedően sikeres emberek hét szokásának megismerésén, illetőleg ezen szokások megerősítésén alapul. A *Franklin Covey* által kifejlesztett módszer S.R. Covey kutatásain alapszik, amelyre világszerte kipróbált, komplex fejlesztési programot dolgoztak ki. Célja az egyéni hatékonyság erősítése, egy ezzel kapcsolatos fejlesztési folyamat révén. A vizsgálat egy úgynevezett 360°-os kérdőíves felmérésből áll, amelynek során a vizsgált személy mellett vezetőjét, kollégáit és a beosztottait és megkérdezik. A kérdések egyrészt a hét szokásra, másrészt az akadályozó tényezőkre vonatkoznak.

A kiemelkedően sikeres emberek hét szokását Covey a következők szerint foglalta össze (Covey 2004):

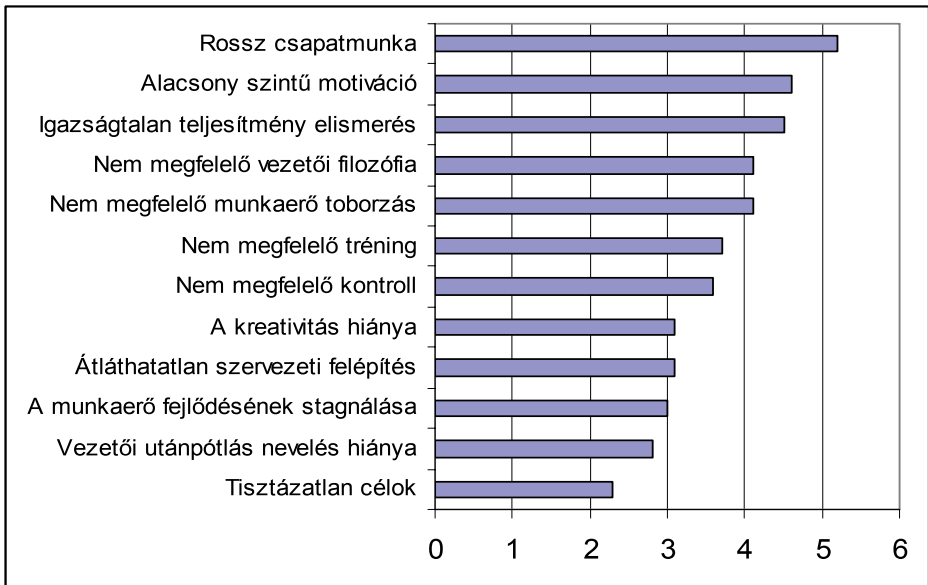
- légy proaktív (kezdeményező, határozott, felelősségteljes),
- már a kezdetkor lásd a célt (tudja előre, hova akar eljutni),
- a fontos dolgokat tedd az első helyre (a legfontosabb feladatokkal tölti a legtöbb időt),
- törekedj a kölcsönös győzelemre (a „win-win” helyzetre),
- először a másikat értsd meg (igyekszik megérteni mások nézőpontjait, tekintetbe veszi érzéseit),
- aztán értesd meg magad (nyílt, világos kommunikáció, rendszeres visszajelzés),
- használd ki a szinergiákat (támaszkodik mások eredményeire, támogatja a kreativitást stb.)
- „tartsd élesen meg a fűrész” (fejleszti képességeit, vigyáz egészségére és közérzetére, törődik másokkal stb.).

A 360°-os felmérést követően egy „*elkötelezési programot*” alakítanak ki, amelyet meghatározott idő elteltével egy megerősítő workshop, illetőleg a folyamatot lezáró ismételt felmérés követ.

6. A „*szervezeti élet 12 dimenziójára*” épülő 120 pontos felmérés a növekedést, fejlődést gátló emberi tényezők feltárására irányul. A külső szakértőkkel készített személyes interjúk során 12 kérdéskörben tesznek fel kérdéseket (pl. a toborzás, betanítás, motiváció, kreativitás, csapatmunka, szervezet, utánpótlás nevelés, elismerés stb. problémái). A kérdések feltevésénél fontos a „negatív megközelítés” (miért nem?), illetőleg a külső megfigyelő jelenléte.

A felmérés eredményét oszlopdiagramon ábrázolják, ahol egyértelműen kirajzolódnak a szervezet fejlődését gátló legfontosabb akadályok. Az 5. ábra egy 120 pontos felmérés eredményeit szemlélteti.

5. ábra: A szervezet fejlődését akadályozó tényezők vizsgálata
 Analysis of the Obstructive Factors of Organizational Development

Következtetések

A bemutatott vizsgálati módszerek igazolják, hogy a vállalkozások gazdasági hatékonysági tartalékainak feltárásához sok kipróbált és bevált módszer áll rendelkezésre a nemzetközi szakirodalomban és a szaktanácsadói gyakorlatban. A bemutatott módszerek egyik nagy előnye, hogy egymásra építve a reálfolyamatok, az információs folyamatok és az emberi erőforrás valamennyi fontosabb tényezőjét képesek feltárni, elemezni. Alkalmazásukkal azonban nemcsak vizsgálati eredményeket lehet előállítani, hanem az elvégzett vizsgálatokra támaszkodva megnyílik a lehetőség a különböző szervezési-vezetési területek egymásra épülő, és folyamatos javítására és fejlesztésére. A vizsgálatok alapfilozófiájának elsajátításával pedig korszerű, a versenyképességet jelentősen növelő vezetési, szervezési filozófia, szervezeti kultúra honosítható meg vállalatunkban.

A konkrét kutatásaink tehát egyaránt szolgálhatják a résztvevő vállalatok stratégiai célmegvalósítás képességének fejlesztését, az érték-hozzáadási arány javítását a vállalati folyamatokban, a vezetői és az egyéni hatékonyság növelését, a növekedést gátló tényezők elhárítását, valamint a hatékony működés feltételrendszerének megteremtését. Reméljük, hogy mindezekkel az eszközökkel hozzájárulhatunk a magyarországi vállalatok versenyképességének jelentős javításához.

Irodalom

- Covey, S. R (2004): A kiemelkedően sikeres emberek 7 szokása. Az önfejlesztés kézikönyve. Bagolyvár Könyvkiadó Kft.,. ISBN: 9789639447448
- FranklinCovey (2008a): <http://www.franklincovey.hu/kivalosag/>
- FranklinCovey (2008b): <http://www.franklincovey.be/nl/getpage.asp?i=20>
- Krugman, P., Wells, R. (2007): Economics: European Edition (Spring), Princeton University. ISBN 0716799661
- Németh A. (2008): Étlapunkon: Value Stream Mapping. www.gyartastrend.hu, augusztus 3. szám
- Porter M. E. (1980): Competitive Strategy. The Free Press, A Division of Macmillan, Publ. Co, Inc. New York, U.S.A.,.
- Porter, M. E. (2008): The five competitive forces that shape strategy. Harvard Business Review, Special HBS Centennial Issue, www.hbr.org. January.
- Porter, M. E. (1993): Versenystratégia. Iparágak és versenytársak elemzési módszerei. Akadémiai Kiadó, Budapest., ISBN 963 05 6364 9
- Rother, M., Shook, J. (2003): Learning to See: Value-Stream Mapping to Create Value and Eliminate Muda, Brookline, MA: Lean Enterprise Institute, 2003. ISBN: 0966784308 9780966784305***
- Sämling, (2008).: <http://www.samling.hu/aloldal.php?id=276&nyelv>
- Stephen R. Covey (2004): A kiemelkedően sikeres emberek 7 szokása. Az önfejlesztés kézikönyve.
- World Economic Forum (WEF) (2008): The Global Competitiveness Report 2008–2009. Geneva., ISBN-13: 978-92-95044-11-1

Innovatív szervezetek és a változás dimenziói

Dr. Szintay István intézetigazgató, egyetemi tanár

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Vezetéstudományi Intézet

ABSZTRAKT Az *Innovatív szervezetek* kutatás a vállalatok alkalmazkodó képességét négy dimenzióban vizsgálja, amelyek a következők: a szervezeti struktúra, a szervezet értékrendjei, a szervezet folyamatai, és a szervezet hatásainak változása, az azokban kimutatható tendenciák feltárása.

Jelen cikkben három olyan általánosan érzékelhető változási iránnyal foglalkozunk, amely több dimenzióban is megfigyelhető.

Az outsourcing, mint a kompetencia alapú cégépítés egyik eszköze ma már erősen a co-sourcing (a hálózati fogyasztóvá, szövetségi partnerre válás) irányába fejlődik. Ennek megfelelően szükséges a hálózatosodás és annak egyik specifikus témakörével, a klaszterek típusaival is foglalkozni.

KULCSSZAVAK Innovatív szervezetek, outsourcing, co-sourcing, hálózatosodás, klaszter

Innovatív szervezetek változásai

A vállalati versenyképesség kutatásának egy folyamatosan erősödő témaköre az adaptív stratégiák érvényesülésének azon vizsgálata, amely abból indul ki, hogy a sikeres⁵⁶ cégek milyen válaszokat adtak környezetük kihívásaira. Az úgynevezett *innovatív szervezetek* alkalmazkodási, kezdeményezési képességeit, törekvéseit a szervezeti változások átfogó rendszerezéseként négy dimenzióban vizsgálják, nevezetesen: a szervezeti struktúra, a szervezet értékrendjei, a szervezet folyamatai, és a szervezet határainak változása, az azokban kimutatható tendenciák leírása. Tekintsük át röviden a dimenziók tartalmát.

Változó struktúrák

A szervezetek változásában két fontos irányzat figyelhető meg.

- A *decentralizáció*, ami egyrészt a szervezeti szintek redukciója, ami a nagy monolitikus szervezetek jogilag, vagy változatlan jogi keretek közötti felbontását, a hatékonyabb irányítási lánc és gazdasági, működési paraméterek biztosítását célozza meg. A divizionális szervezetek, a lean menedzsment, a strukturált mátrixok, az on-demand szervezetek stb. tartoznak ide. A decentralizáció másrészt külső és belső szolgáltatások piaci alapon való igénybe-

---

⁵⁶ versenyképességüket megtartó, vagy azzá váló cégek

vételét is jelenti. Az osztott szolgáltatások a kompetenciák és az erőforrások hatékony felhasználását, kihasználását biztosítják.

- Az *integráció* az együttes célrendszer és működési mód megteremtésének eszköze. Ezen belül a vezetés támogató rendszerek közül a kontrollíng, a stratégiai vezetés, Balanced Scorecard az összetett szervezetek értékesítési, termelési összehangolása, irányítási, értékelési módszerei tartoznak ide.

Változó értékrendek

Az értékrendek, a cégek, a vezetés jövője tekintetében a tudásalapú társadalom fő pillérei. Ez a vonulat a humanizálás, illetve a természeti erőforrások és embe-ribb, racionálisabb életminőség megteremtése, megóvása céljából, annak fontosságát felismerő irányzatok eredményeként jött létre. Az könnyen belátható, hogy ennek kiteljesedése az *elkötelezettség*, az értékek konzekvens cselekedetekben megnyilvánuló vállalása, illetve a ráció, a gondolkodó, alkotó ember szimbiózisa nélkül nem képzelhető el.

A *tudás orientáltság*, mint értékrend ma az innováció jelentőségét erősíti meg. Külön kell viszont a tudásteremtés (a valódi innováció) és a tudás átadás, transzfer bármely formáját vizsgálni, mert a diffúziós folyamatok csak ezzel kezelhetők.

Változó folyamatok

Az értéklánc és kompetencia elvőség felértékelte a folyamatok tér- és időszervezési, illetve feladatorientált megközelítését. A tagolt, szabdalt funkcionálisan szétválasztott tevékenységsorok *horizontális* és *vertikális* integrációja intenzív módon zajlik, ahol a végpont a vevő, akit koncentráltan és hibátlanul kell „ki- szolgálni”.

Az IT lehetővé tette a hagyományos távolsági és kommunikációs hatások átlépését, a reakció idők meggyorsítását.

A folyamat menedzselés átfogó témaköre a BPR, a projekt menedzsment, a munkafolyamatok szervezése és irányítása stb. tekintetében új utakat és lehetőségeket nyitott.

Az *intenzitás növelése* a klasszikus folyamatracionalizálást, munkafolyamatok tervezése, ésszerűsítése, munkanapfelvételek, munkahelyszervezés, folyamatelemzés I/O vizsgálatok CORAPP eljárás stb. segítségével hatékonyabb működést, tér- és időkihasználtságot eredményező beavatkozás.

A technikai fejlesztések témakör a technológiai, berendezés, eszköz korszerűsítés, termelékenység növelő elemeit foglalja magába.

Változó határok

A *tevékenységi kör szűkítése* a kompetencia alapú cégépítési stratégiák terméke. A legfőbb megnyilvánulási területe az erőforrás kihelyezés, de később

önálló fejezetek keretében majd bemutatjuk, hogy az outsourcing ennél lényegesen komplexebb fogalom, mert átvezet a hálózatosodás témakörébe.

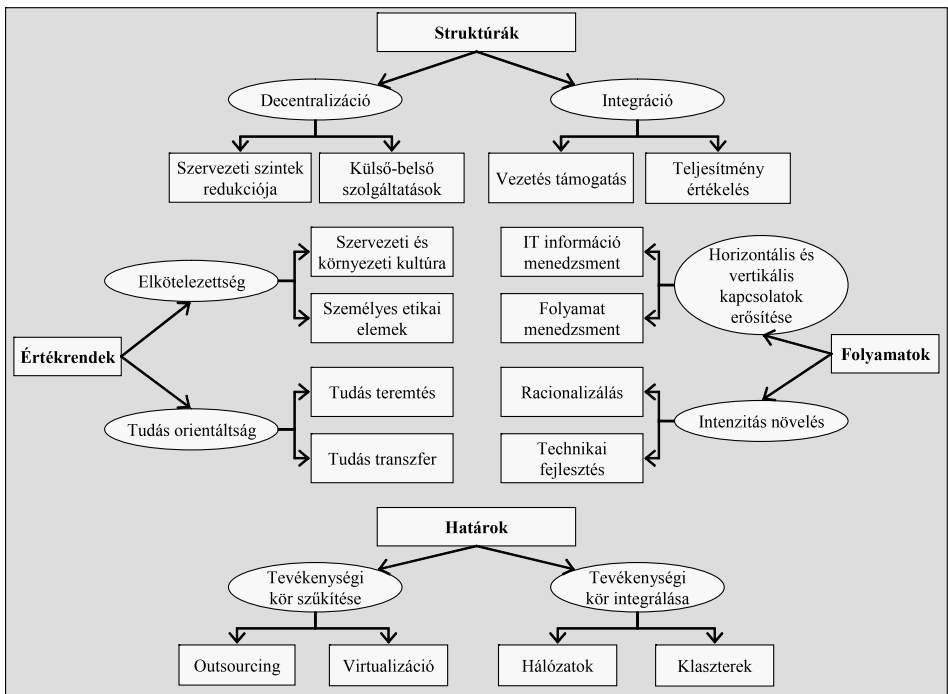
A virtualizálódás az IT olyan új projekt és cégszerű működési módja, ami az instrumentációs cég, telephely stb. fogalmakat alapvetően átírja, de megint valamilyen hálózatosodási következmények.

A tevékenységi kör szűkítése a hálózatosodás azon belül is a hálózat és klaszter struktúrák világába visz.

A továbbiakban áttekintjük az *innovatív szervezetek* kutatási projektjeit, pozicionálva azokat a változási mezőkön (egy program több mezőt is érinthet). Mindezt abból a célból is tesszük, hogy a megbízók milyen mértékben követték, vagy követik a változási tendenciákat.

A rendszerezést összefoglalóan az 1. ábra mutatja.

a) Az innovatív szervezetváltozási dimenziói

A továbbiakban az outsourcing, illetve azzal is kapcsolatba hozható hálózatok, klaszterek néhány fontos fogalmi kérdésével fogunk foglalkozni.

Az outsourcing átfogó értelmezése

Az outsourcing, mint a kompetencia alapú cégépítési stratégiák egyik legfontosabb irányzata és egyben technikája is, alapvetően befolyásolta és generálta a hálózatosodást, erősítette a hálózatelmélet módszertanát és igazolta ezen törekvés versenyképesség növelő hatását.

Az értékteremtési folyamat kompetenciáinak elsődleges elemzése (később ezt még pontosítjuk) alapján a tevékenységek jövőbeli sorsát kettő, illetve tovább bontva három kategóriába sorolhatjuk:

- insourcing: a tevékenységet, mint mag (core)-kompetenciát a cégen belül tartani,
- outsourcing: az eddigi belső tevékenység kihelyezése és szolgáltatásként igénybevétele,
- co-sourcing: (kiszervezés „fővállalkozón” keresztül) az outsourcing magasabb szintű megoldása, hálózati, beszállítói klaszterbe való szervezés.

Az outsourcing tehát az az akció, amelynek során egy cég valamely tevékenységét, annak egészét vagy részét (tulajdonosi és irányítási szempontból is elkülönült) külső vállalkozóra bízva, ezzel a meglévő ilyen jellegű kapacitását megszüntetve, leépítve. Az outsourcing célját tekintve a következő indítékok értelmezhetők:

- az értéklánc homogenizálása,
- a hatékonyság fokozása tranzakciós költségek alapján,
- a belső erőforrások maximális kihasználása,
- lényeges kompetenciák hiányának pótlása,
- a divathatás követése,
- az erőforrás-koncentráció,
- a kompetenciákra koncentráció stb.

Az alapvető folyamatok külső tanácsadókhöz, szoftverházakhoz, vagy más szolgáltató központokhoz való kiszervezését jelentő outsourcing mellett a területen új kulcsfogalmak kezdenek megjelenni. (Man-Soon Research Services, 2005–2008)

A legfontosabb ebből a szempontból az offshoring, amely az üzleti folyamatok tisztán költség vezérelt kiszervezését jelenti más országokba. A tisztán a költségek által motivált termelési vagy szolgáltatási offshoring elsősorú célpontja jelenleg Kína, a szolgáltatások, főleg IT-hez kapcsolódó szolgáltatások (call centerek, szoftver-fejlesztés, tech-support stb.) kiszervezésének legfontosabb célpontja pedig India. Mindazonáltal a jelenlegi trendek Kína erősödését mutatják ezen a területen is.

A fenti kérdéskört tovább részletezendő a szakirodalom egyre többet használja a nearshoring (kiszervezés a kevésbé fejlett, de közeli országokban, például az USA-ból Mexikóba, Nyugat-Európából, Közép- illetve Kelet-Európába, vagy az EU területéről közeli, nem EU-tagországokba), az inshoring (adott országon vagy régióon belüli kiszervezés a lokális piaci, munkaerő-kínálati stb. viszonyoknak megfelelően) és újabban a smartshoring (a legjobb célterület kiválasztása többfaktoros analízis alapján) fogalmait.

Megjelent a Business Process Outsourcing (BPO) fogalma is, amely nem csak egy-egy funkció, hanem komplex ágazatok, üzleti területek, részlegek (pl. IT, call centerek, bérszámfejtés, HR vagy vevőszolgálat) kiszervezését jelenti egy kedvezőbb feltételekkel rendelkező területre.

Mindezek mellett ma az outsourcing leginkább elfogadott következményeként a hálózatosodás folyamatát tekintjük, mert:

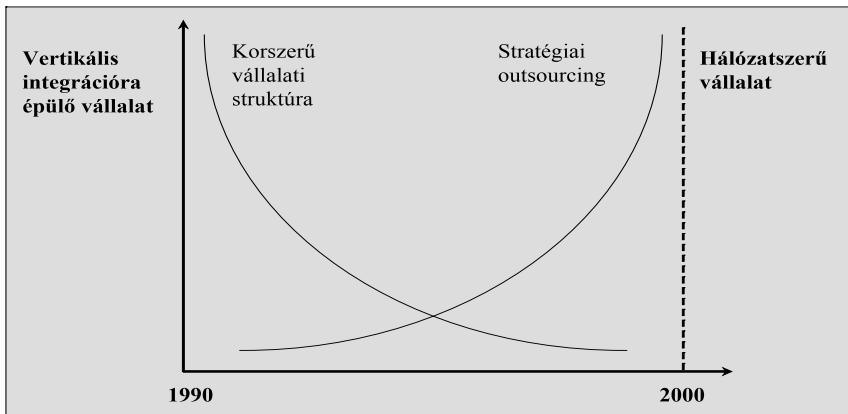
- hosszabb időre szóló üzleti partnerséget tételez fel,
- kölcsönösen előnyös gazdasági kapcsolatra,
- szakmai, bizalmi elvre, elfogadott kulturális, üzleti magatartásra épül.

Ez a tendencia lemérhető a cégek fejlesztési tevékenységének áttekintése alapján.

A vertikális integrációra épülő cégépítési stratégiák 100–120 éven keresztül uralták a cégcsoportok növekedési stratégiáját. Ennek lényege a hozzáadott érték maximalizációja, és a minél további feldolgozó, beszállító, technológiai fázisok saját érdekcsoportba való kiépítése volt (pl. Ford cégcsoport).

A kompetenciák értékelése és az alapvető, magkompetenciákra koncentrált fejlesztési, cégépítési stratégiák csak a piaci versenyt meghatározó tevékenységek bemutatására koncentrálnak és stratégiai outsourcing (co-sourcing) segítségével hálózatot, klasztert építenek (2. ábra) (Allen-Chandrashekar, 2004).

b) A cégek fejlődése a vertikális integrációról a hálózatszerű cégépítés felé tolódott el

Az outsourcing indokai és a szelektálás tekintetében is jelentős szemlélet-váltás figyelhető meg. Kezdetben a koncentráció a belső képességekre, a „mi-ben vagyunk mi erősek” kategóriába sorolás alapján történt. A saját erőkre való koncentrálás filozófiája az alábbiak szerint foglalható össze:

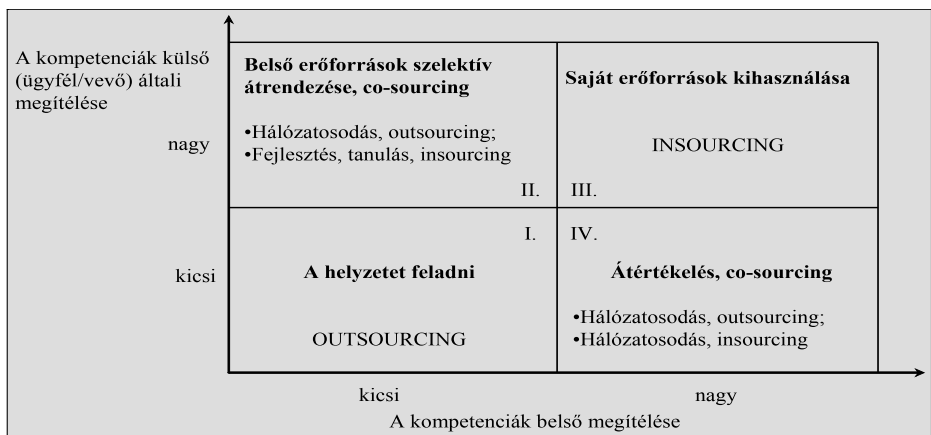
- folytatni kell azt a tevékenységet azokon a területeken, amelyek mindig is a vállalatról alkotott kép részei voltak,
- mi magunk végezzük el azt, amihez jól értünk, és amit szívesen teszünk,
- azokat a tényezőket kell prioritálnunk, amelyek meghatározzák teljesítőképességünket,
- minden olyan tényezőt ellenőrzésünk alatt kell tartani, ami az innováció és versenyképesség tekintetében lehetőséget hordoz.

Később pont a hálózati versenyképesség megteremtése céljából a külső, piaci tényezőkre való koncentrálás irányába lépett előre. Értelemszerű, hogy nem elég a belső erősségek vizsgálata, hanem a piac, a potenciális vevőkör értékítélete is fontos. A külső kompetenciákra való koncentrálás:

- funkcióorientált erőkoncentráció helyett ügyfélre/vevőre koncentrált kompetencia-orientáltság vált meghatározóvá,
- a vállalati erőforrások, és azon belüli kompetenciák értéke nem csak a teljesítménypotenciáljuktól függ, hanem az ügyfél/vevő által elismert értéktől, az általa támasztott igény kielégítésében betöltött szerep, funkció hasznosságától is.

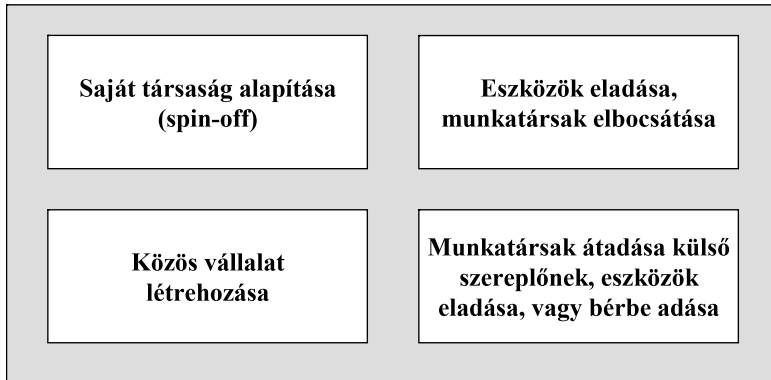
A külső és belső kompetenciák alapján lehet az outsourcing célok valódi rendszerezését megadni (3. ábra Allen-Chandrashekar, 2004).

c) In- és outsourcing megítélése a kompetenciák belső és külső megítélése alapján

Ennek megfelelően az outsourcing végrehajtásának több jogi módja létezhet (4. ábra).

d) Outsourcing kiszervezési lehetőségek (jogi megoldások)

A spin-off vagy spin-out cég létrehozása akkor célszerű, ha egy cégen belül van egy terület, ami funkcionálisan annyira elkülönül a többi tevékenységtől, hogy indokolttá válik egy elkülönülő vállalatba kivinni. Fontos előnye ennek a megoldásnak, hogy nincs szorosabb kapcsolat a kiadó és a kölcsönző szervezet között, így pl. kisebb a bérfeizetés kialakulásának veszélye. Gyakori ezen cégek beszervezése is, ugyanis a kiszervezést sokszor egy-egy jogszabály kényszeríti ki, amint viszont ez megszűnik, úgy a visszaolvadás is megtörténik.

Hálózat, határok nélküli szervezetek

A hálózat, mint együttműködési képződmény szorosan kapcsolódó üzleti szervezetek csoportja, viszonylagosan, vagy teljesen önálló egységek összekapcsolódása. A vállalati hálózatok a legkülönbözőbb alakot ölthetik: a bolygóvállalatok gyűréjében működő „solar” (azaz Nap-) cégtől a McDonald’s mintájú, franchise központ által összefogott vállalatcsoportosuláson keresztül egy-egy földrajzi régió – egymással fizikai közelségben lévő – vállalatai által alkotott regionális hálózatokig. E sokszínűségből is adódik a hálózatok hihetetlen rugalmassága. Körvonalaiukat – amőbaszerű mozgásuk miatt – nehéz meghatározni, ezért beszélnek sokan „határok nélküli szervezetről” (boundaryless organization). Peter Drucker, Todd Zenger és William Hesterly például a korporációk dezagregációjáról beszél, mások dekonglomerizációként, a vállalatok dekonstrukciójaként, vertikális dezintegrációként emlegetik vagy – a folyamat meghatározó elemére, a tevékenységek vállalaton kívülre helyezésére utalva – egyszer-

rően csak outsourcing hullámként írják le: „Ami több mint egy évtizede csendesen kezdődött, forradalomba csapott át. Egyik iparágban a másik után a sokszintű vállalati hierarchiák önálló üzleti egységek együtteseinek engednek utat, amelyeket inkább a piac hangol össze, semmint a középszintű menedzserek, tervezők és szervezők rétege. E piac irányította képződményt közkeletűen hálózati szervezetnek hívják. A folyamat, amelyben a hálózat a központilag igazgatott vállalati hierarchiák helyébe lép, aligha lesz könyörületes vagy fájdalommentes – különösen a menedzserek azon milliói számára, akiknek az állását egyszerűen eltörli” (Accountancy International, 2005).

A holnap sikeres szervezete a fejlett információs technológia falazóblokkjai köré épül. A szervezet sikere a tudás hálózati csomópontjaihoz való hozzákapcsolódás és szétkapcsolódás képességéből származik. Eme hálózati szervezet az „ahogyan éppen szükséges” elven köti össze a döntésekre felhatalmazott alkalmazottak, konzultánsok, beszállítók és vevők teamjeit.

A hálózat lényege nem a stabilitás, hanem az alkalmazkodás. A hálózat egyfajta antiszervezet, amelynek szervezeti sémája elavul, még mielőtt felrajzolhatnánk. Ahogyan Arun Maira, az Arthur D. Little Inc. termékmenedzsere fogalmaz: „A struktúra a régi paradigma, és el kell felejtenuk a szervezet leírását. Mi valójában a szervezésről beszélünk – egy folyamat szervezéséről, nem pedig a struktúráéről”. – Minden mozog. Nincsenek állandó, lerögzített kapcsolatok, sem a vállalati szervezeten belül, sem azon kívül, sőt az is állandóan változik, hogy mi van kinn, és mi van benn. „A szervezetek felismerték, hogy miközben kényelmes lehet mindenkit minden pillanatban maguk körül tudniuk, s a munkaerő idejének egészét folyamatosan elérhetővé tenni parancsaik, utasításaik számára, mindazonáltal ez szélsőséges formája a szükséges erőforrások feletti rendelkezésnek. Olcsóbb a munkaerőt a vállalaton kívül tartani, önmaga vagy sajátos szerződéses vállalkozók (contractors) által foglalkoztatva, és csak akkor megvásárolni a szolgálatait, amikor szükség van rá.” Ha a hagyományos korporáció leginkább gépezethez hasonlítható, a hálózatra inkább természeti analógiák illenek: a hálózat vállalat-populációk ökológiai rendszereként, kisebb és nagyobb vállalatok szerves együttéléseként, szimbiózisaként fogható fel.

A hálózatok alapjaikban változtatják meg a közgazdasági összefüggéseket, az elmélet mindeddig mégis viszonylag kevés figyelmet szentelt e gazdaságtörténeti jelentőségű fejleménynek. Ennek tudható be, hogy sokan a vertikális nagy konszernnek laza hálózattá való átalakulást egyértelműen a piac térhódításaként értékelik a hierarchiák rovására. Bár kétségtelen, hogy a nagy szervezetek átalakulása független kontraktorok hálózatává revitalizálja a piacot, egyidejűleg azonban meg is változtatja a piaci kapcsolatok természetét. A hálózatok különböznek a hierarchikus cégektől és a piacoktól egyaránt. Míg a hierarchikus cégekben az utasítások és szabályzatok, illetve a hatalom és az alárendelődés viszonyai jellemzők, addig a piac a mutualitás: azaz ellenértékek egyensúlyán nyugvó önkéntes tranzakciók világa. A hálózatokat azonban mindkét említett

koordinációs mechanizmustól megkülönbözteti a tranzakciókban sok esetben érvényesülő reciprocitás. A mutualitás, amely a közönséges árucserék tulajdonsága, azt jelenti, hogy az egyik szereplő csak akkor cselekszik a másik javára, ha a partner egyidejűleg felkínálja az ellentételezést. A hálózatokra jellemző reciprocitásnál azonban az egymásnak nyújtott előnyök és ellentételezésük közötti kapcsolat laza és közvetett. A hálózatokban határozatlan számú lehetőségnek kell fennállnia a tranzakciókra, csak lezáratlan ügylet-sorozat mellett mutatkozik ugyanis hajlandóság a hálózati együttműködésre. Ha a hálózati partnerek tartós kapcsolatban maradnak, érdemes korrektnek lenniük, hogy kölcsönösen biztossítsák egymás lojalitását a jövőre. Ha ellenben az együttműködés határai időben jól definiálhatók, akkor nem érdemes nagylelkűnek vagy becsületesnek lenni, mert az semmiképpen sem található viszonzásra a jövőben. A hálózatnak tehát nemcsak a térbeli határai elmosódnak, a hálózatszerű kooperáció bizonyos értelemben, időben is határtalan. Az 1. táblázatban összefoglaljuk a piac, a hálózatok és a hagyományos vállalati hierarchiák jellemző vonásait, hogy világosabban kirajzolódjanak a hálózat megkülönböztető jegyei a gazdaság más modern koordinációs mechanizmusaival szemben.

1. táblázat: Hálózat a hierarchiák és a piac között
(Accountancy International, 2005)

	Hierarchiák	Hálózatok	Piac
<i>Fő integrációs erő</i>	Parancs	Kooperáció	Verseny
<i>A viszony természete</i>	Hatalmi, alárendelt	Reciprocitás, kiegyensúlyozott	Mutualizmus, kiegyensúlyozott
<i>A kooperáció</i>	Zárt	Lehatárolatlan, időben és térben nyitott	Lehatárolatlan
<i>Technológiai bázis</i>	Tömegtermelés	Tömeges testre szabás	Nincs specifikus bázisa
<i>Integráció</i>	Vertikális	Hibrid	Horizontális
<i>Adaptáció</i>	Lassú, szakaszos	Gyors, folyamatos	Gyors, folyamatos
<i>Struktúra</i>	Merev	Lazán kötött	Nem szervezeti

Ha a reciprocitással, a térbeli és időbeli lezáratlansággal, mint megkülönböztető jegyekkel világosan elhatároljuk is a hálózati együttműködést a hierarchiától és a piactól egyaránt, e jelenségek mégis össze is függenek. Mint minden új forma, a hálózat is a már meglévőkből építkezik, azok kombinációja. A hálózatokban – a sajátos, csak a hálózatra jellemző vonásokon túl – szóhoz juthat mind a piaci, mind a hierarchikus elem.

A hálózatok lényeges szervezeti kérdései

Az üzleti hálózatok, az előzőeknél pontosabb értelmezése szerint a vállalatok és gazdasági egységek olyan funkcionális, tudás és erőforrás bázisú munkamegosztáson alapuló szerves, aktív együttműködése, amely:

- együttes problémamegoldás eredményeképpen közös stratégiai célok megvalósítására irányul,
- kölcsönös bizalmon és előnyökön alapszik. (Lengyel, 2000)

Az együttműködések során a feladatok és felelősségek megosztása révén megvalósul a koncentrált erőforrás felhasználás és kockázatmegosztás.

Az üzleti hálózat fenti definíciója azonban csak pontszerű, pillanatfelvétel jellegű összegzés, melynek középponti eleme az egyes résztvevők által kooperáció útján megvalósított munkamegosztás, és annak kezelése. A hálózat azonban éppúgy, mint bármely gazdasági képződmény, egy rendkívül dinamikusan élő, mozgó, változó szervezetrendszer:

e) a munkamegosztás,

f) a hatalmi struktúra,

g) és a tudás struktúra együttes megjelenítésével.

Amennyiben e jelenség szervezési kérdéseit vizsgáljuk, úgy az igazi kihívás, mely a hálózati formában működő szervezetek elé tárul, a különböző relációkban jelentkező együttműködések kezelése. Ez a szervezeti-szervezési tényező nem automatikusan adódó kérdés a szervezetek számára. Amennyiben a jogilag különálló szervezeteket vizsgáljuk – hagyományos felfogás szerint – akár szállító-vevő viszonylatban (ahol az ügyletben történő nyereség maximalizálása a szállító-, vevő pozíció függvénye), akár versenytársi viszonyban, az együttműködés idegen, korlátozott kapcsolatnak tekinthető.

A hálózati működés során az együttműködés kezelését két meghatározó területre kell bontani: az együttműködések szervezatközi relációjának kezelése (metaszervezeti kihívások kezelése), illetve a szervezatközi együttműködések szervezeten belüli kezelése, annak hátterének megteremtése (mikroszervezeti kihívások).

Metaszervezeti kihívások kezelése

A hálózat-szervezési, irányítási program központi szereplője a hálózat-menedzser (közkedvelt szóhasználatnál élve a hálózat-bróker), mely lehet egy vállalkozás, vagy szakértők csoportja, illetve a hálózat egy meghatározó szervezete egyaránt. A hálózat-bróker szerepe és tevékenysége jelentősen eltér a hierarchizált vállalatok vezetőinek tevékenységétől. A hálózat-bróker ugyanis nem egy szervezeten belül, hanem hierarchiák határain „keresztülnyúlva”, azokat adott célok érdekében mozgósítva szervezi a hálózat működését,

allokálja az erőforrásokat, azok optimális kihasználása érdekében. A hálózat-menedzsmentnek a következő, általános alapelveket kell biztosítania:

- azonnaliság, azaz a hálózatnak dinamikusan változtathatónak kell lennie, amely azonnal tud reagálni a piac újonnan megjelenő kihívásaira, mindig az optimálisnak tartott elrendeződést felvéve;
- költségmentesség, azaz a hálózat, működése az egyes szereplők oldaláról csak minimális ráfordításokat indukálhat, vagy legalábbis az elérhető haszon jelentősen haladja meg a ráfordításokat;
- a szigetszerűség kerülése, azaz ne legyenek a hálózaton belül elkülönülő szereplők, szereplőcsoportok, vagy bármely olyan tényezők, amelyek a kitűzött hálózati cél (vagy célrendszer) teljesítését megkérdőjelezhetik;
- súrlódásmentesség, azaz a hálózati együttműködéseknek a lehető legkevesebb konfliktussal kell működniük, fenntartva az egyes szereplők közötti bármilyen irányú együttműködés lehetőségét.

Ezen általános alapelvek érvényesítése érdekében a „metaszervezeti” folyamatokat irányító menedzsmentnek három kulcsfontosságú feladatot (szerepet) kell ellátnia, melyek egyben a „metaszervezeti” kihívások kezelését is jelentik:

- „rendszer adminisztrátor”, mely szerepkör feladata az egyes, már kezdeményezett programok menedzselése, a teljesítések ellenőrzése, esetlegesen szolgáltatók bevonása, a hálózati folyamat szabályozása, a hálózatfejlesztési rendszerek üzemeltetése, a hálózati működés folytonosságának biztosítása;
- kapcsolattartó, mely szerepkör elsődleges feladata a hálózaton belüli formális és informális kommunikáció kezdeményezése és megvalósítása, a kommunikációs csatornák működtetése, az esetleges súrlódások kezelése;
- rendszergazda, mely szerepkör feladata a hálózat stratégiai alternatíváinak feltárása, a hálózatfejlesztés irányainak kezdeményezése, új programok kezdeményezése és elindítása, új kooperációs partnerek azonosítása, a hálózatba történő bevonása.

A hálózat-bróker nem csupán egy tanácsadó, vagy vezető szervezet, sokkal inkább a hálózati együttműködés keretét szolgáltató funkció, mely összekötő kapocsként és indikátorként működik az egész hálózat fenntartása, fejlesztése érdekében.

Mikroszervezeti kihívások kezelése

A szervezetközi együttműködések szervezeten belüli kezelése döntően a strukturális koordinációs eszközök igénybe vételét, fokozott használatát igényli, melyeknek jelen esetben két elkülöníthető formáját szükséges kiemelni:

- A hálózati működésben adott szervezetre eső feladat, a feladat megkezdésének időpontjában jól definiálható, határozott kezdő és végponttal rendelke-

zik, az input információk, vagy eredmények, és az output információk vagy eredmények áramlása bilaterális kapcsolatokon keresztül valósul meg. Ebben az esetben a szervezeten belül kereszt-funkcionális projekt-, illetve team-struktúra megvalósítása az indokolt. A szervezet alaptevékenységét ez csak korlátozottan érinti.

- A hálózati működésben adott szervezetre eső feladat, a feladat megkezdésének időpontjában nem definiálható jól, csupán a szükséges output elvárás jelentkezik a hálózat többi tagja részéről. A feladat teljesítése érdekében szervezeten belüli projekt, vagy team alakul, mely szervezeten belüli erőforrás és tevékenység allokációt végez a program megvalósítása érdekében. Ebben az esetben kiemelendő feladat a szervezeten belüli struktúra szervezeti integrációjának biztosítása. A felelőségek, kötelezettségek, és utasítási jogkörök rögzítésén túl kiemelendő jelentősége van a szervezeten belüli előzetes, rendkívül aktív kommunikációnak, mint az esetleges szervezeti ellenállást megelőző eszköznek. A nehézséget ebben az esetben a multi kommunikáció megszervezése jelenti.

A Klaszter fogalmának értelmezése

Klasztereknek nevezzük azokat a vállalatokból és intézményekből álló hálózatokat, melyek viszonylag kis földrajzi területen viszonylag nagyszámú vállalkozást, viszonylag kisszámú iparágat képviselnek. Egymással szorosan együttműködnek, és egymás munkáját kölcsönösen segítik. Manapság ez egyre divatosabb fogalom, amelyet sokan a siker biztos zálogaként használnak, de jelentésének valódi tartalmát kevesen ismerik, és még kevesebben alkalmazzák a gyakorlatban. Pedig a benne együttműködő vállalkozásoknak a jó klaszter igen sok előnyt kínál. (Az együttműködésen kívül számtalan uniós támogatást is el lehet nyerni egy klaszterben tevékenykedő cégnek a működését segítve ezzel is, mely még inkább versenyképessé teszi a résztvevő vállalatokat.)

Sok esetben a közös marketing, a közös design, a közös szponzorálás és a közösen megvalósított képzés ösztönzi a vállalatokat a hálózatépítésre. Manapság azonban egyre nagyobb szerepet kap a közösen megvalósított innováció és technológia transzfer. Napjainkban egy másik igen fontos motivációs erő a klasztertagoknak otthont adó térség fejlesztésének szándéka, mely a regionális klaszter esetében jelenik meg.

A klaszter életben maradásának egyik feltétele tehát az, hogy több vevő is jelen legyen a piacon. Többféle iparágban is alkalmasak lehetnek a klaszterek arra, hogy bővítsék a vevők körét, és hatékonyan megoldják a résztvevők valamely közös problémáját.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy bér munkára nem érdemes klasztert létrehozni, mert nem érhető el jelentős költségmegtakarítás. Csak olyan tevékenységre érdemes klasztert létrehozni, amelyet távolabbi vevőknek, külső piacon

lehet eladni. A fodrászok, taxisok vagy a helyi építőipari vállalkozók, akik csak egymás vevőit tudják elcsábítani, nem fogják szakmai újításait vagy olcsó alapanyag-beszerzési forrásait elárulni egymásnak, mert akkor tönkremennének. Ezért az sem valószínű, hogy működő klasztert alkotnának.

A klaszter sikeressége növelhető lenne, ha a vezetést egy erre szakosodott független klaszter-menedzsment cégre bízzák, amely pályázaton nyeri el a megbízást. Így ugyanis nagyobb szakmai tudással és hozzáértéssel lehetne irányítani a folyamatokat, és kevesebb bizalmatlanságot láthatnának. Így a tagok például nem tartanának attól, hogy a vezetés magának nyúlja le a legnagyobb megrendeléseket. Ha a klaszter vezetője egy hivatalnok, akit a pénzt adó állami szervek „delegálnak” a klaszter élére, az minden bizonnyal a legkevésbé jó megoldás. Általában azok a klaszterek életképesek, amelyek alulról szerveződnek, a cégek akarják létrehozni, a kormányzati szervek pedig támogató szerepet vállalnak.

A klaszter szónak egyelőre nem létezik magyar megfelelője, az angolban a cluster nyelvényt, fűrtöt, csoportosulást is jelent. A klaszter lényege, hogy a gazdasági és pénzügyi erők mellett a tudást és a kapcsolatrendszerét is kiemelten próbálja hasznosítani a társulásban.

Egyes klaszterekben szakmai szervezetek, kamarák, kutatási és oktatási szervezetek is részt vesznek, mások kormányzati intézményeket is tartalmaznak (központiakat, regionálisakat, vagy helyieket). A klaszteralakítás gyakorlata és résztvevői országonként különbözőséget mutatnak. Tekintsük át a domináns iskolákat:

- *Olasz iskola*: az elmélet szerint a klaszter kialakulásának középpontjában a hasonló tevékenységet végző kis- és középvállalkozások térbeli koncentrációja révén kialakuló iparági körzetek állnak. Az iparági körzetekben az externáliák, a bizalmi és a társadalmi tőke játszanak kiemelkedő szerepet. Az ipari körzeteket olyan jelenségként kezelik, amelyben a közösség és a cégek valamilyen módon integrálódnak, és ahol a cégek sikere jelentős mértékben, a társadalmi-kulturális kontextusban gyökerezik. Már ebben az iskolában is különösen hangsúlyozzák a társadalmi-kulturális tényezők és a kölcsönös bizalom jelentőségét, amelyek területileg specifikus módon jelennek meg.
- Fejlesztéspolitikai besorolás szerint: *Intézményre épülő klaszter*.
- *Kaliforniai iskola*: a vertikális dezintegráció révén létrejövő termelési kapcsolatok alkotta hálózatokra helyezi a hangsúlyt, ebben az esetben a hálózat működtetésének legfőbb célja a költsége csökkentése. Míg az olasz iparági körzetek esetében a rugalmas specializáció játszott a legfontosabb szerepet, addig az amerikai klasztereknél a rugalmas akkumuláció fogalma került előtérbe, mely a szoros együttműködő cégek fokozatos integrációját jelenti abból a célból, hogy csökkentsék a tranzakciós költségeket.
- Fejlesztéspolitikai besorolás szerint: *Hálózatra épülő klaszter*.

- *Skandináv/Északi iskola:* a helyben hasznosítható tudásra (tacit knowledge) és az ezek hatására létrejövő innovációra helyezi a hangsúlyt. Az északi iskola kutatói arra koncentrálnak, hogy miként válik az innováció és a folyamatos interaktív tanulási folyamat a cégek és klaszterek versenyképességének forrásává. A tanulást viszonylag helyhez kötött folyamatnak tekintik, amelyben a tudás jelentős része helyi tradíciókból nő ki, és nehezen vihető át más régiókra, mert a szervezeti és attitűd elemek nagy szerepet játszanak benne. A skandináv iskola támogatói az információ és a tudás térbeli mozgásának eltéréseit hangsúlyozzák: míg az információ globális és mobil, addig a tudás jelentős része szorosan kötődik az adott régióhoz.
- Fejlesztéspolitikai besorolás szerint: *Tudásorientált klaszter.*
- *Porter-féle regionális klaszter:* véleménye szerint a klaszter kialakulásának a hely-specifikus elemek játszanak szerepet. Szerinte a klaszter alapját a vállalatok és intézmények közötti együttműködés és információáramlás teremti meg.
- Fejlesztéspolitikai besorolás szerint: *Regionális klaszter.*

Klaszter és hálózat

A klaszterek tipizálásánál előforduló alapesetek legtöbbször átfedik egymást, amiatt, hogy a gazdasági folyamatok sok országban hasonló földrajzi koncentrációt idéztek elő. Azonban az eltérő kulturális háttér és attitűdök, valamint az eltérő gazdasági szabályozás miatt a vállalatok és intézmények együttműködésének, azaz a klasztereknek változatos formái alakultak ki.

Az iskolák áttekintéséből is látszik, hogy a klaszter a hálózatosodás további fejlődéseként létrejött képződmény, ami a hálózat fogalmának pontosítását és az elkülöníthetőség igényét veti fel. Már az előzőekben is jeleztük, hogy a fogalom klaszter fogalmak nem egységesek, de a fogalmi pontatlanságok mellett érzékelhető a szakirodalomban egy olyan általános vélemény, amely értelmezést a 2. táblázat foglal össze.

Külön ki kell hangsúlyoznunk, hogy hálózatok esetén még nem szokott megjelenni a tagok közti rivalizálás, amely a klaszterek esetében megfigyelhető. Szintén lényegi különbség, hogy a klaszter mindig lényegesen több szervezetet foglal magában, a vállalatokon kívül általában egyéb intézmények (egyetemek, kutatóintézetek) és szakmai szervezetek (kamarák, vállalkozásfejlesztési intézmények) is szerepelnek a klaszterben.

A vállalatok közti hálózati együttműködések pontosan a klaszteresedés előzményeinek tekinthetők. A megfigyelések szerint gyakran egy működő KKV-hálózat bázisán épülnek ki nagyon sikeres klaszterek, sőt még a szakirodalmi felosztás szerint is külön csoportot képeznek a hálózat alapú klaszterek.

2. táblázat: A hálózatok és klaszterek eltérő jellemzői (Lengyel-Grosz, 2003)

	Hálózatok	Klaszterek
<i>Tagság</i>	Meghatározott (zárt tagság)	Nyílt szerveződés
<i>Együtműködés alapja</i>	Szerződéses kapcsolatok	Szociális értékek
<i>Együtműködés jellege</i>	Együtműködésen alapulnak	Együtműködésen és rivalizáláson alapulnak
<i>Kohézió</i>	Közös üzleti célok	Kollektív vízió
<i>Résztevők</i>	Vállalatok	Vállalatok, intézmények, szakmai szervezetek

Feltétlenül ki kell emelni, hogy a hálózatok fejlesztésében kiemelkedő szerepe van a bróker szerepet betöltő ügynökségeknek (koordinátoroknak). A bróker feladatának leghangsúlyosabb része a már meglévő, spontán kezdeményezések támogatása, mert ezzel nagymértékben fel lehet gyorsítani a működőképes kooperációk létrejöttét.

Mindezek alapján a klaszter definíciója pontosabban: a klaszter egy lokális húzóágazat, amelynek célja kihasználni, hasznosítani az együtműködések lokális és szinergikus előnyeit.

Bővebben azt mondhatjuk, hogy a klaszter „egy adott iparághoz tartozó független vállalatok és hálózataik, valamint a hozzájuk kapcsolódó gazdasági szektorok és intézmények olyan halmaza, amelyek relatíve nagy arányban használják egymás termékeit és szolgáltatásait, ugyanazon tudásbázisra és infrastruktúrára támaszkodnak, valamint hasonló innovációkat tudnak hasznosítani.”

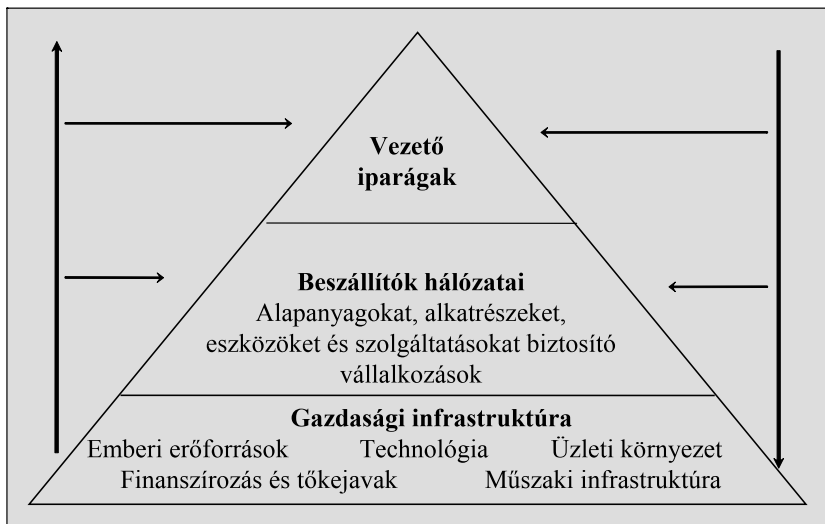
A 5. ábra jól szemlélteti, hogy az egy klaszterben, egy hálózatban tömörül a vállalkozások ugyanazt a technológiát, ugyanazt a humán erőforrás és más erőforrás bázist használják, és ezek alapanyagok felhasználásával olyan termékeket állítanak elő, és olyan szolgáltatásokat nyújtanak, amelyeket ugyanaz a gazdasági ágazat használ fel. Tehát a klaszterek egyszerre jelentenek lokális, regionális, földrajzi és iparági koncentrációt.

Ennek értelmében azt mondhatjuk, hogy a klaszter tagjai nemcsak egyszerűen együtműködnek, hanem egy értéklánc mentén helyezkednek el, mely egy adott iparág egymással versenyző és kooperáló vállalatai mellett, a kapcsolódó és támogató iparágak, pénzügyi, szolgáltató és egyéb háttérintézmények kooperációján alapul. Ezzel egybecseng a porteri definíció, mely szerint a regionális klaszter „egy adott iparág versenyző és kooperáló vállalatai, kapcsolódó és támogató iparágai, pénzügyi intézmények, szolgáltató és együtműködő infrastrukturális (háttér) intézmények (oktatás, szakképzés, kutatás), vállalkozói szövetségek innovatív kapcsolatrendszerén alapuló földrajzi koncentrációja.”

Az EU vállalkozási Főigazgatóság a porteri definícióhoz kapcsolódó kiegészítése alapján azt mondhatjuk: a klaszter olyan egymástól kölcsönösen függő vállalatok és kapcsolódó intézmények csoportja, melyek:

- együttműködők és versenyzők,
- földrajzilag egy, vagy több régióban koncentrálódnak,
- meghatározott területre/ágazatra koncentrálnak, hasonló képességek és technológiák kötik őket össze,
- tudományos alapúak, vagy hagyományosak,
- intézményes (klaszter menedzser), vagy nem intézményes formában működnek.

h) A klaszter általános struktúrája

(Grosz, 2004)

A klaszterek általános jellemzői:

- vállalatok közötti tartós együttműködés,
- egy értéklánc mentén jön létre,
- az együttműködő vállalatok és intézmények földrajzilag koncentrálódnak,
- a vállalatok készek az erőforrások és kompetenciák különböző kombinációinak kialakítására és egymással történő megosztására,

- együttműködés nem pusztán a hagyományos értelemben vett szállító-vevő kapcsolatokra, hanem más területekre is kiterjed, mint például a munkaerő-képzésre, a kutatásfejlesztésre, és minden olyan tevékenységre, amely elősegíti a hozzáadott érték növelését,
- a vállalatok intenzív kapcsolatokat hoztak létre a helyi oktatási, képzési, kutató vagy épp kormányzati intézményekkel.

Irodalom

- Buzás, N. (2000a). Klaszterek: kialakulásuk, szerveződésük és lehetséges megjelenésük a Dél-Alföldön. *Tér és Társadalom*, No. 4, 109–123. o.
- Buzás, N. (2000b). Klaszterek a régiók versengésében. In: Farkas, B.–Lengyel, I. (szerk.). *Versenyképesség – regionális versenyképesség*, SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. Szeged: JATEPress, 58–66. o.
- Enright, M.J. (1998). Regional Clusters and Firm Strategy. In: Chandler, A.D. – Hagstöm, P. – Sölvell, Ö. (szerk.). *The Dynamic Firm: The Role of Technology, Strategy, Organisation, and Regions*. New York: Oxford University Press, 315–342. o.
- Grosz, A. (2000). Ipari klaszterek. *Tér és Társadalom*, No. 2–3, 43–52. o.
- Lengyel, I. – Grosz, A. (2003). Lokális hálózati gazdaság: regionális és iparági klaszterek. In: Grosz, A. (szerk.): *Gazdasági hálózatok, klaszterek megjelenése a gazdasági térben*. MTA RKK NYUTI Közleményei 148/c, Győr, 6–27. o.
- Lengyel, I. (2000). A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, No. 12, 962–987. o.
- Lengyel, I. – Deák, SZ. (2002). Regionális/lokális klaszter: sikeres válasz a globális kihívásra. *Marketing & Menedzsment*. Vol. 36. No. 4. 17–26. o.
- Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press
- Porter, M. E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, No. 6. 77–90. o.
- Porter, M. E. (2001). *Clusters of Innovation: Regional Foundations of U. S. Competitiveness*. Washington: Council of Competitiveness

Teleházak: Remények és eredmények a vidékfejlesztésben

Prof. Dr. Kulcsár László⁵⁷

*Nyugat-magyarországi Egyetem Társadalom- és Neveléstudományi
Kutatóközpont, Sopron*

Hohl Ferenc

PhD. Hallgató Szent István Egyetem Gödöllő

Dr. Obádovics Csilla PhD.

Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Gödöllő

ABSZTRAKT A vidékfejlesztés a világ minden régiójában állandóan jelenlévő kihívást jelent. Különböző mértékben és jelleggel, de a fejlett országokban, a volt szocialista országokban és más kontinenseken lévő országokban a vidéki térségek jelentős társadalmi és gazdasági hátrányokkal küzdenek. Nagyon sok kutató és politikus gondolta, hogy a digitális forradalom, az információs társadalom térnyerése jelentősen hozzájárul a társadalmi és területi egyenlőtlenségek csökkenéséhez. Az adatok azonban nem igazolták ezt a várakozást.

A Magyarországon található teleházak területi elhelyezkedése azt az összefüggést támasztja alá, hogy a digitális „forradalom”, az információs társadalom eredményei nem növelik a hátrányos helyzetű vidéki térségek felzárkózásának esélyeit, inkább az egyenlőtlenségek konzerválását, esetenként erősödését jelentik.

KULCSSZAVAK teleház, vidékfejlesztés, területi egyenlőtlenségek, emberi erőforrás

Bevezetés

Az információs társadalom fogalma az 1960- as években jelent meg a szakirodalomban. Hamar népszerűvé válása együtt járt a várakozással is, miszerint az információkkal való rendelkezés és hozzáférés területén tapasztalható társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek talán jelentősen mérsékelhetők a digitális technológia segítségével. Az információ áramlást segítő új technológiák erősítették a globalizáció jelenlétének érzését, és támogatták azt a felfogást, hogy ezeknek az eszközöknek segítségével végre elérhetjük az egyenlőtlenségek csökkenését. Zárulhat tehát az a szakadék, amely a fejlett és a fejletlen országok, régiók, térségek között fennáll.

---

⁵⁷ laszlo.kulcsar@fotnet.hu

A technológiai fejlődés mindenhatóságába vetett hit időről – időre fertőzi az emberi gondolkodást. Az új tömegkommunikációs eszközök megjelenése hasonló ábrándokat keltett a nyomtatott sajtó tömegessé válásától, a 19. század második felétől kezdve a rádió és a televízió megjelenésén át napjainkig. A tömegkommunikáció hatását csak műszaki, technológiai kérdésként kezelő felfogások hasonlók ahhoz az ábrándos nézetekhez, amelyek a társadalmi, területi egyenlőtlenségek csökkenését a széles sávú internet elérhetőségének terjedésétől várják, azaz a problémát egyszerű műszaki, technikai kérdésként kezelik. A tömegkommunikáció hatását illetően ma már többé – kevésbé túl vagyunk ezen a gyermekbetegségen, legalábbis ami a kutatókat, a szakirodalmat illeti. Az internet és más digitális technológiák esetében a közfelfogás és a politikai gondolkodás azonban még hordozza a tojánhéjat azon a bizonyos testrészen.

Az új információs technológiák hatásai, az információs társadalom, a digitális szakadék jelenségei több megközelítésben és szinten vizsgálhatók. Az írárok egy része globális horizontot képvisel, amikor a fejlett és a fejlődő országok közötti különbségek mérséklődését várja a digitális technika, az internet terjedésétől. Más írárok ugyanezt teszik egy országon belüli területi egyenlőtlenségeket elemelve, amikor egyes régiók, területek felzárkózásának esélyeit latolgatják. A harmadik megközelítéshez tartozó írárok egyes társadalmi rétegek eltérő helyzetére, legtöbbször a vállalkozók, vagy éppen a szegényebb rétegek vizsgálatával, hívják fel a figyelmet. Ebben a cikkben mi a témával kapcsolatban elsősorban a területi összefüggésekre, egyenlőtlenségekre koncentrálnak.

Az irodalom

Álmok és a valóság

A szakirodalom korai forrásai tele vannak nagy és optimista várakozásokkal. Edwin (1978) pl. úgy vélekedett, hogy az információ technológia vívmányai hatalmas hozzájárulást jelentenek a hátrányos vidéki térségek felzárkóztatásához, különösen a vállalkozások fejlődésének területén. James (2002) elsősorban az olcsó informatikai eszközök hozzáféréseinek szükségességét emelte ki a digitális szakadék csökkentése érdekében. Hasonlóan az Indiában 2000-ben megtartott millenniumi információ technológiai konferenciához, James kevés figyelmet fordított a kulturális és szociológiai akadályokra. Permkumar és Roberts (1999) az új információ technológia alkalmazásának vizsgálatánál egyszerűen figyelmen kívül hagyták a társadalmi és kulturális tényezőket. Több más írás mellett ez az optimista megközelítés jellemzi Cavill (1997) tanulmányát is az ausztráliai viszonyokról. Később megjelentek a kritikai hangok is, a szakirodalom hangvétele változott. A lelkesedés alábbhagyott és előtérbe kerültek azok a problémák, amelyek a technológiai váltáson túlmenően akadályokat gördítettek a digitális

szakadék betemetése elé. Gillespie (1987) kimutatta, hogy Nyugat-Európa fejletlenebb régióiban lényegesen alacsonyabb az információ technológia új eszközeihez való hozzáférés és használat. A digitális szakadék a fejlett és a fejlődő országok között nem látszik csökkenni, mutatták ki több mint 70 országot magukba foglaló elemzésükben Pick és Azari (2008). Grimes (2000) az Európai Unió információs társadalommal kapcsolatos politikáját bírálva mutat rá. Hogy az EU kifejezetten technológiai megközelítésben tárgyalja az információs társadalommal kapcsolatos feladatokat, s a figyelmen kívül hagyott társadalmi, kulturális faktorok következtében óriási összegek és felszerelés pazarolódnak el, kerül a szemétre. Mindaddig nem lehet kihasználni az új információs eszközök nyújtotta lehetőségeket, írja, amíg nem fordítanak kellő figyelmet a humán dimenzió összetevőire. Ez a megállapítás a tanulsága annak a magyar felmérésnek is, amelyben a magyarországi e-pontok működését vizsgálták. Az e-pontokkal, mint technikai megoldásokkal valamelyes csökkent a digitális szakadék (már ami a hozzáférés technikai lehetőségét illeti) a városok és a falvak között, de a lényegesebb körülmény az, hogy a használat igen korlátozott és nem sokat tudunk arról sem, hogy milyen társadalmi réteghez, foglalkozáshoz, iskolai végzettséghez, életkorhoz, stb. kötődő csoportok veszik igénybe az e-pontok nyújtotta szolgáltatásokat (Pándi – Takács 2006).

Nemzetközi szervezetek korábban erőteljes hatást gyakoroltak a fejlődő országokra, hogy szüntessék meg a jogi akadályokat, amelyek gátolták az információs és kommunikációs új technológiák (pl. internet) elterjedését. A deregulációtól azt várták, hogy gyors gazdasági növekedés indul majd be annak révén, hogy ezek az országok bekapcsolódnak a nemzetközi kereskedelembé. Ngwenyama és Morawczynski (2009) nemrég bírálták ezt a megközelítést, s rámutattak, hogy az 1990-es évek elején megtörtént dereguláció nem volt elég, mivel a politikai törekvések figyelmen kívül hagyták a társadalmi tényezőket, mint pl. az emberi erőforrások állapota, a kulturális jellemzők, vagy a civil szektor gyengesége. Rodriguez és Wilson (2000) adatai szerint a fejlődő országok ugyan növelték eredményeiket az információs technológiai beruházásokat illetően, de a digitális szakadék növekedett a 20. század utolsó éveiben.

A tudástársadalom elhivatottjai szintén nagyon sokat vártak ettől a paradigmától, többek között a regionális egyenlőtlenségek csökkenését illetően is. Magyarországon az utóbbi években megfigyelhető ennek a technológiai megközelítésnek a politikai színezetű leképezése is, amikor könnyen beszélnek „intelligens városról”, „intelligens régióról”, „intelligens településről”, stb. Bizonyos információs technológiai újítások, pl. hálózatok, tervezett szolgáltatások bevezetése kapcsolódik ehhez a retorikához anélkül, hogy alaposan elemeznék a használat, az igénybevétel társadalmi, térbeli sajátosságait (Pintér 1999; Molnár et al. 2007). Eltekintve attól a körülménytől, hogy a tudástársadalom egyenlőre csak elemeiben létezik, bár virtuális megteremtése erőteljesen halad, retorikája szépen terjed (Varga é.n.), a Work Foundation egyik tanulmánya jól illusztrálja,

hogy a tudástársadalom indikátorai alapján kialakult helyzet Európában inkább a területi egyenlőtlenségek fennmaradása (növekedése) irányában hat, s Kelet Európa és Dél Európa régiói szinte behozhatatlan hátrányban vannak e téren is (Rüdiger – McVerry 2007).

Az információs társadalom és a vidéki kontextusok

Cleevly és Walsham (1980) már viszonylag korán megfogalmazták problémáikat a telekommunikáció új eszközei nyújtotta lehetőségekkel kapcsolatban. Nem világos az összefüggés az elmaradott térségek fejlesztése és az új kommunikációs eszközök között – írták, s ez a körülmény óvatosságra kell intse a fejlesztési politika alkotóit. Mowlana (1984) a nyolcvanas évek közepén figyelmeztetett arra, hogy az információs forradalom következménye, hatása sok szempontból bizonytalan, s körültekintően kell véleményt alkotnunk arról, hogy a vidéki térségek és az ott élő emberek életét mennyire változtatja meg, s milyen mértékben lehet motorja, segítője a fejlődésnek.

Malecki (2003) arra figyelmeztet, hogy az információs technológiák nem hoznak gyors megoldást a hátrányos vidéki térségek problémáira, mivel azok hosszútávú folyamatok által befolyásoltak. A digitális technológia térhódítása csak egy kis szelete a vidékfejlesztésnek. Kinyit bizonyos ajtókat, de nem elégséges ahhoz, hogy bárki is átlépje a küszöböt. Berkeley és mások (1996) felhívták a figyelmet arra, hogy nem szabad egységesen kezelni a vidéki térségeket. Más célokat, eszközöket kell megjelölni a politikának egy viszonylag kedvező helyzetben és egy igen hátrányos helyzetben lévő térség számára az információs és kommunikációs eszközök elérhetőségét és használatát is illetően. Két intézkedési csomagot tartanak igen fontosnak az elmaradott vidéki térségekben: egyrészt a teleházak számának növelését, másrészt egy tájékoztató, ismeretbővítő tevékenységet, amely a helyi önkormányzatok és oktatási intézmények bevonásával és aktivitásával valósulhat meg. Mehta és Kalra (2006) szerint az új információs technológiák elvileg képesek arra, hogy hozzájáruljanak a szegénység mérséklődéséhez, fejlesszék az emberi erőforrásokat és a szolgáltatásokat. A gyakorlatban az általuk elemzett indiai tapasztalatok azonban azt mutatták, hogy a társadalmi piramis alsóbb lépcsőin lévő rétegek nehezebben férnek hozzá ezekhez a szolgáltatásokhoz, és rosszabb határfokkal hasznosítják azokat. Hasonlóan problémákat látnak abban, hogy a leghátrányosabb helyzetű térségek jórészt ki vannak szorítva a teleházak (Indiában kioszk) elérhetőségéből. A technológia használatának tervezésénél szerintük különösen figyelni kell arra, hogy a működés körülményei illeszkedjenek a térségben uralkodó társadalmi, kulturális normákhoz és szolgáltatásaikat ingyenesen, vagy a szegényebb rétegek számára is elérhető áron nyújtsák, elkerülve a digitális társadalmi egyenlőtlenségek mélyülését. Mehta és Kalra tanulmánya jól érzékelteti a kulturális kontextus jelentőségét, eltávolodva az egyszerű technikai megközelítést jelentő felfogásoktól.

A technológiai változások, az új technológiák, köztük az információs társadalom technológiai alapjai kétélű fegyverként funkcionálnak a vidéki Amerikában, olvashatjuk a szerkesztői bevezetőt a „Technology in Society” folyóirat 2001. évi első számában. Peter Korsching (2001) jelzi az alapvető dilemmát, miszerint a sokféle segítség, támogatás ellenére Amerikában a vidéki térségek egy része továbbra is hanyatló állapotban van. Az információs forradalom technológiai változásaira, a digitális eszközökre sokan tekintettek úgy, mint egy lehetőségre, s felkeltették azt a reményt, hogy segítségükkel a hátrányos helyzetű vidéki térségek visszavezethetők az amerikai társadalmi-gazdasági élet fő áramába (mainstream). Az új technológiákkal kapcsolatban ő a következő főbb problémákat látja: egyrészt nehézségeket jelent a hozzáférés ezekhez a technológiához az egyenlőtlen infrastrukturális fejlettség következtében, másrészt a vidékeken élők híján vannak a szükséges tudásnak, készségeknek. Létezik egy harmadik, egyre erősödő probléma is. Az internet használat tartalom szerint egyre fragmentáltabb, állapítja meg Cavanagh (2009), s ez a körülmény kirekesztő hatású is egyben, mivel speciális nyelvi kommunikációt feltételez. Ennek a feltételnek a hátrányosabb térségekben élő alacsonyabb felkészültségű szereplők (civiliek, vállalkozók) nehezebben tudnak megfelelni. Más szóval tehát az emberi erőforrások állapota komoly akadályt jelent az új eszközök használatában. Ugyancsak az emberi erőforrások állapotának hatását emelte ki Corea (2007) azt a kérdést vizsgálva, hogy miként szolgálhatják a fejlődést az információs technológia innovációi. Birnie et al (2005) hangsúlyossá tette, hogy a szűk technológiai, infrastrukturális megközelítés, amely nélkülözi a társadalmi kontextusokat, nem ad kellő magyarázatokat a vidéki térségek problémáira. Pigg és Crank (2005) megállapítják, hogy kevés bizonyíték van arra, hogy gazdasági növekedéshez vezetne az információs és kommunikáció technológia intenzív használata hátrányos vidéki térségekben anélkül, hogy ne történnének meghatározó jellegű erőfeszítések az emberi erőforrások fejlesztésére és a társadalmi kohézió erősítésére.

Bruque és Moyano (2007) a modern információs technológia terjedésének, használatának elemzésénél kiemelték a szocializációs folyamat hatását és azt, hogy az információs technológia használata nagymértékben függ a kisvállalkozások emberi erőforrásainak állapotától. Ugyanerre a következtetésre jutott Fathian et al (2008) iráni kisvállalkozások körében lefolytatott vizsgálatukban, ahol is eredményeik szerint a digitális kultúra eszközeinek fogadására elsősorban a humán erőforrás és a képzettség/készségek faktora mutatott összefüggést. Pleitner (1989) a kisvállalkozók kulturális hátterének különbözőségeire utal, amikor az információs forradalom technológiáinak használatát elemzi. Altobello Nasco és mások (2008) szociálpszichológiai tényezők hatását emelték ki az információ technológiai eszközök használatánál.

A szakirodalom áttekintése ismételten aláhúzta megközelítésünk helyességét: Az információs forradalom alá sorolt jelenségek hatása globális és lokális értelemben sem igazolta azok véleményét, akik önmagában az eszközöknek elterjedésétől áttörést reméltek a társadalmi - gazdasági egyenlőtlenségek frontján. A digitális szakadék, vagy újabb, tágabb értelmezésben a digitális egyenlőtlenségek (DiMaggio – Hargittai 2001) jelenleg is fennállnak, mégpedig a társadalmi és a területi egyenlőtlenségek dimenzióiban egyaránt. Tisztában vagyunk azzal, hogy e két dimenzióban megfigyelhető egyenlőtlenségek nem függetlenek egymástól. A hátrányosabb helyzetű vidéki térségekben nehezebben terjednek az új technológiák, s az ott élő lakosság nehezebben éri el a digitális szolgáltatásokat, de ebben őket kulturális hátrányok is gátolják. Ez utóbbiakat azonban nem lehet technikai, infrastrukturális eszközökkel leküzdeni. A James (2008) által javasolt új módszertani megközelítés a digitális egyenlőtlenségek mérésére hasonló kiindulóponttal rendelkezik. A digitális információk használatának koncentrálódása a társadalmilag előnyös helyzetben lévő rétegekre, az egyenlőtlenségek fokozódását jelentik, akár egy térségen belül is, amelyet a hagyományos mérési módszerek nem tudnak kezelni. Így a statisztikai adatok a valóságnál jobb képet mutatnak.

A továbbiakban a magyarországi teleházak regionális, térségi elhelyezkedésével foglalkozunk. Kiinduló hipotézisként megfogalmazzuk, hogy a teleházak nem váltják be a hozzájuk fűződő reményeket, abban az értelemben, hogy nem sikerül a települési és társadalmi hátrányok leküzdésében hatékony szerepet vállalniuk. Ennek okát több más tényező mellett abban látjuk, hogy a leginkább rászoruló települések nem kerülnek be, vagy kiesnek a hálózathoz már csak azért is, mert emberi erőforrásaik és társadalmi tőkájük nem segíti őket a teleház intézményének elérésében, megtartásában. Azt is hozzá kell tennünk azonban, hogy ez, mint láthattuk, egybeesik a nemzetközi tapasztalatokkal, s elsősorban az érintett szektor-politikák felelőssége fogalmazódhat meg, ami azonban már egy másik tanulmány témája lehet.

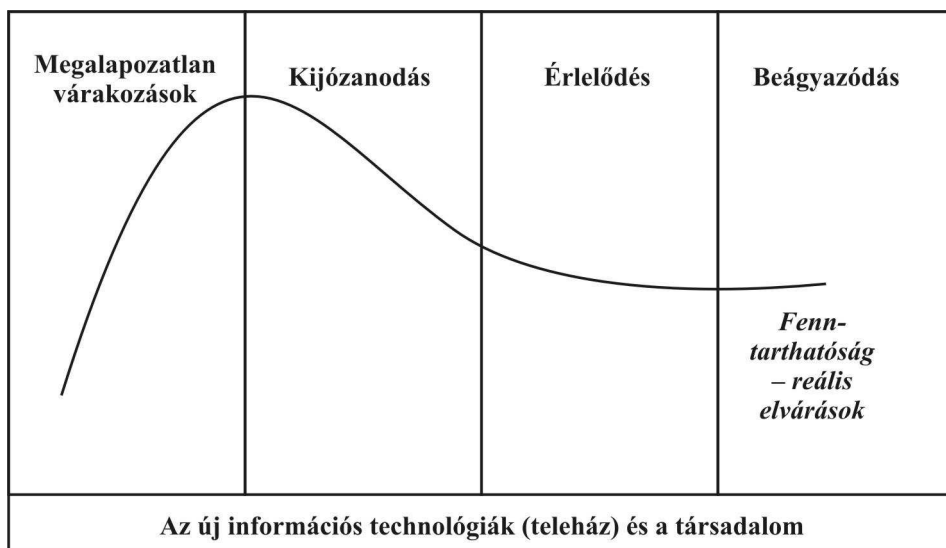
A vidéki Magyarország és a teleházak

Tanulmányunknak nem volt célja a magyar teleház mozgalom történeti bemutatása, gyakorlatának értékelése. Erre vonatkozó információkkal szolgál a Magyar Teleház Szövetség honlapja, a honlapon publikált felmérések, továbbá Erdősi (1992), Gáspár – Takáts (1997), Hohl Ferenc (2006) és mások tanulmányai.

A teleházak és a teleház mozgalom magyarországi elindulásakor, mint a bevezetőben is jeleztük az információs technológiákra vonatkozóan, komoly várakozás előzte meg a feltételezett hatást. A várakozások sok esetben megalapozatlanok voltak és véleményünk szerint jelentős hátrányt okoztak magának a mozgalomnak is. A vélemények és a megközelítések később változtak Magyarországon és a világban máshol is. Rao (2008) az indiai teleházakkal kapcsolatos

tapasztalatokat, a társadalmi és társadalompolitikai fogadtatást illetően a Gartner csoport által kidolgozott életgörbéhez hasonlította, amely Jackie Fenn értelmezésében terjedt el a világon. A magyar teleházakra vonatkozó alkalmazását mutatja be a következő ábra.

1. ábra: A teleházakra vonatkozó Gartner életgörbe

Forrás: Rao (2008) alapján saját szerkesztés

A spanyol teleházak tapasztalatai alátámasztják, hogy a helyi közösségbe történő társadalmi beágyazódás kulcsfontosságú a teleházak hatékonysága, azaz a térségi hátrányok leküzdése szempontjából (del Aguila Obra et al. 2002). A magyar teleházak nagyjából már az érlelődés és a beágyazódás szakaszában vannak.

Sajnos az általunk ismert elkészült magyar hatástanulmányok és felmérések módszertanilag és tematikailag sem voltak mentesek a hibáktól, így következtetések levonására is csak korlátozottan alkalmasak. Több kívánnivalót hagy maga után az adatbázis kezelése és a hatástanulmányok szervezése. Ebben azonban elsősorban nem a szakemberek felkészültsége, hanem a politika ingadozó értékelése és támogatás felfogása játszotta a jelentős szerepet. A teleházak beágyazódása a helyi társadalomba és annak intézmény rendszerébe nem meglepő módon magán viseli a társadalom és a (helyi) politika működésének sajátosságait. Ilyen körülmények között érvényesülnek azok a befolyásoló szociológiai tényezők, amelyek hatással vannak a teleházak működésére.

Madon, et al. (2009) a teleházak sikeres intézményesülésének feltételeit brazil példák alapján nem technológiai, hanem társadalmi tényezőkben látják, mint például a helyi társadalom pozitív értékelése, a társadalmi aktivitás erősítése, stb. Az OECD egyik jelentése hasonlóképpen kulturális, társadalmi tényezőkre vezeti vissza azt, hogy a skandináv teleházak sikeresebbnek bizonyultak, mint a hátrányos helyzetű skót térségekben lévők (OECD 1996). Kleine (2009) megállapítja, hogy az általa vizsgált kevésbé fejlett chilei régiókban működő vállalkozók, ha igénybe is veszik a teleházak (telecentros⁵⁸) szolgáltatásait, gyengébb felkészültségük, tudásuk miatt hátrányaikat nem tudják ledolgozni. A chilei kormányzat ezen az úton szerinte nem tudja elérni a társadalmi és regionális kohézió erősödését. Lentz és Oden (2001) Mississippi Delta régióban végzett elemzés tanulsága szerint a regionális politika alkotóinak meg kell érteniük, hogy a legfontosabb kérdés nem egyszerűen a technológiához való hozzáférés növelése, hanem a használathoz kötődő ismeretek és készségek fejlesztése. Az emberi tényezőknek láthatóan elsődleges szerepük van a teleházak hatékonyságát illetően, s nemcsak a vezetőkre, menedzserekre, munkatársakra kell gondolni, hanem a térség társadalmi, kulturális jellemzőire is. Ezeknek a tényezőknek megváltozása, átalakulása csak több generáción átívelő folyamat eredménye lehet Magyarországon is. A politika mindenütt, de elsősorban Kelet Európában a választástól választásig terjedő rövid távú sikerekben érdekelt, továbbá mivel a gazdasági elitsoportok érdekérvényesítési képessége nagyobb, mint a hátrányos helyzetben lévő településeké, térségeké, ezért a hosszú távú befektetések az emberi erőforrások fejlesztésébe az esetek nagy részében nem elég kecsgetető.

Módszerek és eredmények

Az alapvető célkitűzés, mint említettük az volt, hogy megvizsgáljuk a teleházak térségi elhelyezkedését és annak a térség, illetve a település társadalmi-gazdasági jellegzetességeihez való kötődését. Ebből a célból két adatbázis⁵⁹ egymáshoz való fűsülése után kiválasztottuk azokat a mutatókat, amelyeket az elemzésben alkalmaztunk. A függő változót a teleházzal való különböző érintettség jelentette. Ennek alapján megkülönböztettünk olyan településeket, térségeket, amelyekben volt teleház, de jelenleg nincs, olyanokat, ahol jelenleg is van és korábban is volt teleház, olyanokat, ahol korábban nem volt, de jelenleg van teleház, valamint olyanokat, ahol még eddig egyáltalán nem volt megtalálható ez az intézmény. Az adatbázisok nem tették lehetővé, hogy a teleház működéséről is kapjunk információkat, de ez nem is volt célunk.

---

⁵⁸ Community Information Centres.

⁵⁹ A KSH T-STAR adatbázisáról és a munkanélküliségi adatbázisról van szó.

Azokat a településeket, amelyekben volt, vagy most is van teleház, érintettnek tekintettük, mivel most, vagy valamikor sikeresen pályáztak teleház létrehozására. Ez a változó a településeket két csoportra osztotta tehát: érintettekre és nem érintettekre. Az első durva elemzés már mutat némi érdekes eredményt. Kiderült, hogy a Központi régió településeinek 21,6%-a érintettnek minősül, a másik végén az adatsornak Észak-Magyarországi régió található, ahol a településeknek csak 10,6%-a volt érintett. Összességében az ország 15,8%-ában volt, vagy van teleház. Ez az eredmény már valószínűsíti, hogy a rászorultságon kívül más tényezők is közrejátszhattak a teleházak sikeres alapításában.

A teleházzal való érintettség elemzésénél többváltozós elemzéseket is készítettünk, hogy az egyes demográfiai, szociális, gazdasági tényezők hatását pontosabban megfigyelhessük, kiszűrve azoknak egymással való kölcsönös összefüggését. Az egyik alkalmazott módszer a diszkriminancia analízis volt, ahol a függő változóként a modellben a két csoportból álló érintettség változó volt. Az elemzésbe bevitt 47 változóból a módszer öt olyan változót talált, amelyek hatása a kölcsönös összefüggések kiszűrése után is szignifikáns maradt. Ezek a következők voltak: az öregedési index⁶⁰, a munkanélküliek aránya az aktív korú népességben, a 18 éven aluliak aránya, a tartósan munkanélküliek aránya a munkanélküliek között és a működő nonprofit szervezetek aránya. A demográfiai szerkezet sajátosságai, a munkanélküliség jelenléte és a civil társadalom erőssége voltak azok a tényezők, amelyek legjobban jelezték a teleházakkal kapcsolatos érintettség alakulását a települések között. A következő táblázat e változók szerepét mutatja.

2. táblázat: A teleházakra vonatkozó településszintű érintettség standardizált kanonikus diszkriminancia funkció és a változók közötti kapcsolatok (2007)

A település szintű érintettségre ható változók	A diszkriminancia funkció koefficiense
Öregedési index	,774
Munkanélküliek aránya	,475
A 18 év alattiak aránya	,477
A tartósan munkanélküliek aránya	-,444
A működő nonprofit szervezetek aránya ⁶¹	-,501
A funkció szignifikancia szintje	,000
A funkció értéke – érintett	-,296
A funkció értéke – nem érintett	,061

Forrás: saját feldolgozás

⁶⁰ A 60 év felettiiek arány osztva a 15 év alattiak arányával

⁶¹ A településen működő vállalkozásokon belül a nonprofit szervezetek aránya.

A klasszifikációs funkció is jól működött, az esetek 84%-át sorolta be helyesen, az eredeti csoporthoz tartozóan.

A diszkriminancia analízis fenti eredményei mutatják, hogy a teleházakkal való érintettség szignifikánsan inkább azoknak a településeknek esetében fordul elő, amelyeknél a munkanélküliség alacsonyabb, az öregedési index kedvezőbb és erőteljesen jellemzők rá a működő nonprofit szervezetek. Más szóval a jobb helyzetben lévő települések ezek, s az elesettebbek, ahol a munkanélküliség aránya nagy, a működő civil szervezetek aránya alacsony, a 18 év alattiak aránya magas, de egyben az öregedés is jellemző, kevésbé kerülnek be az érintettek csoportjába. Az öregedési index értéke, bár mindkét csoportban meghaladja a 100%-ot, de például a teleházas településeken átlagosan 134%, a nem érintett településeken 147% volt. Nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy a hátrányos helyzetben lévő települések többnyire kistelepülések. Ezt megerősíti a logisztikus regresszió elemzésben a településméret (népességszám) változójának alakulása, ahol az összefüggés eléggé egyértelmű.

2. táblázat: A teleházakra vonatkozó érintettség logisztikus regresszió béta értékei a település mérete szerint (2007)

Településkategória	Béta érték	Szignifikancia szint
1000 fő alatt	-1,413	P=0,000
1001–3000 fő	-,883	P=0,003
3001–10000 fő	-,480	P=0,086
10001 fő felett	,107	P=0,694

Forrás: saját feldolgozás

Látható, hogy a 3000 fő alatti lakosú települések esetében jelentősen kisebb a valószínűsége, hogy találunk olyanokat, amelyekben régen működött, vagy most működik teleház. A társadalmi, gazdasági értelemben vett hátrányos helyzetű kistelepülések többnyire híján vannak a teleház intézményének, közvetlen tapasztalatuk nincs a teleházakkal kapcsolatban, pedig pont ők lennének első-sorban a rászorultak.

Az érintettséget egy másik módon is csoportosítottuk a rendelkezésre álló adatok szerint. Azoknak a településeknek száma, ahol soha sem volt teleház, 2387 volt adatbázisunk szerint. 2004 és 2007 között alakult teleház 66 településen. 183 településen lévő teleházban nem tapasztaltunk aktivitást 2004–2007 között, és 240 volt azoknak a településeknek száma, ahol a teleház aktivitása 2004 és 2007 között megfigyelhető volt. Ezekre a csoportokra is elvégeztük a diszkriminancia analízist, ugyanazokkal a független változókkal, mint a korábbi példában. A négy településcsoportot szignifikánsan a népsűrűség és az aktív ko-

rú népesség aránya diszkriminálta. E két változó meglehetősen jól becsülte az egyes csoportokhoz való tartozást, mivel 83,7% esetében a településeket az eredeti csoportjukba sorolta be. Legjobban a teleházzal még eddig nem rendelkező csoport besorolása sikerült, ott az arány 99,3%-os volt.

Ebben az elemzésben két funkciót azonosítottunk, s az alábbi táblázatból látható, hogy az első dimenzióval a legszorosabb pozitív kapcsolata az új teleházaknak van, s ez a sajátosság mutatkozik meg a második dimenzió esetében is, csak negatív előjellel.

3. táblázat: A teleházakra vonatkozó település népességkategóriák szerinti érintettség standardizált kanonikus diszkriminancia funkciói és a változók közötti kapcsolatok (2007)

Érintettség	Kanonikus funkciók azonosítása	
	Magas népsűrűség és alacsonyabb arányú aktív korú népesség	Alacsony népsűrűség és közepes arányú aktív korú népesség
nincs teleház	-0,03985	-0,01823
2004–2007 aktív teleház	0,08316	0,105
2007-ben inaktív teleház	0,153	0,164
2004–2007 új teleház	0,714	-0,179
A változók funkcióval való kapcsolata (funkció koefficiensek) és a kapcsolat szignifikancia szintje		
A 18–59 évesek aránya	,308 /0,000	,999 /0,000
A település népsűrűsége	,866 /0,000	-,586 /0,000

Forrás: saját feldolgozás

Ezek az eredmények is megerősítik az eddig elmondottakat. A teleházak településtípusonkénti elhelyezkedése nem kedvez a hátrányosabb helyzetben lévőknek. Ha az okokat akarjuk kutatni, természetesen újabb elemzések is szükségesek, mégpedig eléggé kényes területeken. Mindenesetre látható, hogy igazolódik a régi szociológiai megfigyelés: „Aki szegény, az a legszegényebb”.

Összefoglaló

A nemzetközi szakirodalom egy átmeneti lelkesedés után reálisabban figyeli az információ technológia szerepét és lehetőségeit a digitális szakadék, vagy a digitális egyenlőtlenségek mérséklésében. Több tendencia jelzi, hogy ezek az egyenlőtlenségek igen jelentősek ma is, és arra vonatkozóan is vannak adatok, hogy ez a szakadék mélyül. Sok egyéb törekvések mellett a teleház mozgalom a világ számos térségében meghonosodott, de mindaddig, míg egyszerű technikai kérdésként kezelik, hatását nem tudja kifejteni. A szakirodalom egységes abban Kanadától Indiáig, hogy a teleházak sikere társadalmi, ha úgy tetszik szociológiai és szociológiai értelemben felfogott kulturális tényezőktől függ.

Magyarországon is ez a helyzet, s az adatok azt mutatják, hogy a helyi humán és társadalmi tőke színvonala komoly szerepet játszik a teleházak település típusonkénti jelenlétében. Azok a települések, amelyek a leginkább rászorulnának a teleházak nyújtotta szolgáltatásokra, nagy valószínűséggel kiszorulnak erről a piacról. Ennek oka részben saját alacsonyabb szintű emberi erőforrás készletük és silányabb kapcsolati tőkájük, másrészt a vonatkozó szektorpolitikák hibás megközelítései. Az eredmények valószínűsítik, hogy a digitális egyenlőtlenségek térbeli jellegzetességei fennmaradnak, sőt a digitális szakadék egyes dimenziók mentén tovább mélyülhet Magyarországon is. Az elmaradott térségek fejlesztésének természetesen csak egy szelete a teleházak, a digitális technológia támogatása. A vidékfejlesztés intézkedései között a hosszú távú elképzeléseknek a jelenleginél sokkal nagyobb teret kellene biztosítani.

Irodalom

- Aguila Obra, Ana Rosa del – Sebastián Bruque Cámara – Antonio Padilla Meléndez (2002): The economic and organizational aspects of telecentres: the Spanish case. *Technovation* 22 p. 785–798
- Altobello Nasco, Suzanne – Elizabeth Grandón Toledo, Peter P. Mykytyn Jr. (2008): Predicting electronic commerce adoption in Chilean SMEs. *Journal of Business Research*, Volume 61, Issue 6, Pages 697-705.
- Berkeley Nigel, David Clark and Brian Ilbery (1996): Regional Variations in Business Use of Information and Communication Technologies and their Implications for Policy: Case Study Evidence from Rural England *Geoforum*, Vol. 27, No. 1. pp. 75–86.
- Birnie, R. V., A. Geddes, N. Bayfield, J. L. Midgley, D. M. Shucksmith, D. Elston (2005): Improving the rural data infrastructure of Scotland: an overview. *Land Use Policy*, Volume 22, Issue 2, Pages 145–152.

- Bruque, Sebastián – José Moyano (2007): Organisational determinants of information technology adoption and implementation in SMEs: The case of family and cooperative firms. *Technovation*, Volume 27, Issue 5, p. 241–253.
- Cavanagh, Allison (2009): From Culture to Connection: Internet Community Studies. *Sociology Compass* 3/1 1–15 p.
- Cavill, Marina (1997): New Information Technologies for Australia.
In: Droege, Peter (Ed) *Intelligent Environments. Spatial Aspects of the Information Revolution*. Elsevier B.V. Pages 77-86.
- Cleevely, David – Geoffrey Walsham (1980): Telecommunications models: Planning for regional development in LDCs *Alert*. *Telecommunications Policy* Volume 4, Issue 2, June Pages 108-118.
- Corea, Stephen (2007): Promoting development through information technology innovation: The IT artifact, artfulness, and articulation. *Information Technology for Development* Volume 13 Issue 1, p 49–69.
- DiMaggio, Paul – Eszter Hargittai (2001): From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use as Penetration Increases. Working Paper #15, Summer. Center for Arts and Cultural Policy Studies, Woodrow Wilson School, Princeton University.
- Erdősi Ferenc (1992): A falusi települések fejlesztése teleházak segítségével.
In: *Telematika. Távközlési Kiadó*
- Fathiana, Mohammad – Peyman Akhavanb – Maryam Hooralia (2008): E-readiness assessment of non-profit ICT SMEs in a developing country: The case of Iran. *Technovation* 28 p. 578–590.
- Gáspár Máttyás – Takáts Mária (1997): Építsünk teleházat! Magyar Teleház Szövetség.
- Gillespie, Andrew (1987): Telecommunications and the development of Europe's less-favored regions. *Geoforum* 18. 3. Pages 229–236.
- Gillespie, A. E. and Robins, K. (1989): Geographical inequalities: the spatial bias of the new information technologies, *Journal of Communication*, 39.7–18.
- Grimes, Seamus (2000): Rural areas in the information society: Diminishing distance or increasing learning capacity? *Journal of Rural Studies* 16. p. 13–21.
- Hohl Ferenc (2006): A teleházak árképzésének és földrajzi elhelyezkedésének összefüggései *Információs Társadalom*. 2. 98–108 o.
- James, Jeffrey (2008): The Digital Divide Across All Citizens of the World: A New Concept. *Social Indicators Research* 89. p. 275–282
- James, Jeffrey (2002): Low-cost information technology in developing countries: current opportunities and emerging possibilities. *Habitat International*, Volume 26, Issue 1. p. 21–31.
- Kleine, Dorothea (2009): The ideology behind the technology – Chilean microentrepreneurs and public ICT policies. *Geoforum* 40. 2. Pages 171–183.
- Korsching, Peter F (2001): New technologies for rural America: boon or bane? *Technology in Society*, Volume 23, Issue 1, Pages 73-77.

- Lentz, R.G – M.D. Oden (2001): Digital divide or digital opportunity in the Mississippi Delta region of the US. *Telecommunications Policy* 25 p. 291–313
- Madon, Shirin - Nicolau Reinhard – Dewald Roode - Geoff Walsham (2009): Digital inclusion projects in developing countries: Processes of institutionalization. *Information Technology for Development* Volume 15 Issue 2, Pages 95–107.
- Malecki, Edward J. (2003): Digital development in rural areas: potentials and pitfalls. *Journal of Rural Studies* 19 p. 201–214.
- Mehta, Sanjeev – Manmeet Kalra (2006): Information and Communication Technologies: A bridge for social equity and sustainable development in India. *The International Information & Library Review*, Volume 38, Issue 3, Pages 147–160.
- Molnár Szilárd –Z. Karvalics, László – Pintér, Róbert (2007) Leszakadóban? Kormányzati reform és információs társadalom. *Információs társadalom* 1. 8–16 o.
- Mowlana, Hamid (1984): The myths and realities of the “information age”: A conceptual framework for theory and policy. *Telematics and Informatics*, Volume 1, Issue 4, Pages 427–438.
- Ngwenyama, Ojelanki - Olga Morawczynski (2009): Factors affecting ICT expansion in emerging economies: An analysis of ICT infrastructure expansion in five Latin American countries. *Information Technology for Development* Volume 15 Issue 4 p 237–258.
- OECD (1996): OECD Workshop on Information Infrastructure and Territorial Development. Doc 34710. Paris
- Pándi, Boglárka – Takács Gyula Péter (2006): Kutatási jelentés. Mennyiség, eloszlás és minőség – helyzetkép az eMagyarország pontokról (Kopint-Datorg Ltd.). *Information Society* (4) 104–128 o.
- Pintér Róbert (1999): A hivatali Web-oldaltól az intelligens város átfogó programjáiig. *Intelligens Települések Országos Szövetsége*. Budapest.
- Parker, Edwin B. (1978): Communication satellites for rural development. *Telecommunications Policy*, Volume 2, Issue 4, p. 309–315.
- Pick, James B. – Rasool Azari (2008): Global digital divide: Influence of socioeconomic, governmental, and accessibility factors on information technology. *Information Technology for Development* Volume 14 Issue 2, Pages 91–177.
- Pigg, Kenneth E. – Laura D. Crank (2005): Do Information Communication Technologies Promote Rural Economic Development? *Community Development*. *The Journal of Community Development Society*. Vol 36. No 1. P. 65–76.
- Pleitner, Hans J. (1989): Small firms and the information problem. *European Management Journal*, Volume 7, Issue 4, Pages 442–450.
- Premkumar, G. – Margaret Roberts (1999): Adoption of new information technologies in rural small businesses. *Omega*, Volume 27, Issue 4, Pages 467–484.
- Rao, Siriginidi Subba (2008): Social development in Indian rural communities: Adoption of telecentres. *International Journal of Information Management* 28 p. 474–482.

Rodriguez, Francisco and Ernest J. Wilson III (2000): Are poor countries losing the information revolution? infoDev Working Paper, The World Bank, Washington, DC.

Rüdiger Katerina – Alana McVerry (2007): Exploiting Europe's knowledge potential: 'Good work' or 'could do better' Knowledge Work and Knowledge Workers in Europe The Work Foundation.

Varga Csaba (é.n.): A tudástársadalom eszménye. INCO 8.
<http://www.inco.hu/inco8/fooldal.htm>

Társadalmi – gazdasági fejlettség és agrárfoglalkoztatottság válság Magyarországon

Dr. Ritter Krisztián PhD, egyetemi adjunktus⁶²
Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

ABSZTRAKT A mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének visszaszorulása a fejlett országok illetve az EU számos vidéki területén strukturális problémák egész sorát hozta felszínre az utóbbi évtizedekben, melyek az érintett térségek hosszabb távú fejlődését, fejlesztését nagyban akadályozzák. Ezek közül kiemelhető a korábbi agrár-munkaerő tartós kiszorulása a munkaerőpiacról. Gazdasági és társadalmi mutatók felhasználásával, többváltozós statisztikai módszerek alkalmazásával, egyértelmű összefüggés mutatható ki a tartós, mezőgazdasági eredetű munkanélküliség, valamint az érintett térségek gazdasági-, és társadalmi fejletlensége, és kiemelten a humán erőforrás kedvezőtlen állapota között. Összességében nem önmagában a mezőgazdaság visszaszorulása a legfőbb probléma, hanem azon hátrányok, melyeket a fejlett térségektől, nagyobb városoktól, globális-, vagy a tágabb értelemben vett helyi gazdaságtól elzárt, periférián lévő, rendkívül kedvezőtlen demográfiai, képzettségi és társadalmi/gazdasági mutatókkal jellemezhető, hanyatló vidéki területek felhalmoztak.

A területi egyenlőtlenséggel való kapcsolat, valamint a mezőgazdaságból kikerülő munkaerő karakterisztikái erősen megnehezítik az endogén erőforrásokra építő helyi fejlesztést, melynek alapja mindenképpen a humán erőforrás javítása, képzése kell, hogy legyen a hasonló problémákkal küzdő vidéki térségekben.

KULCSSZAVAK helyi fejlesztés, mezőgazdaság, munkanélküliség, területi egyenlőtlenségek, vidék, vidékfejlesztés.

---

⁶² ritter.krisztian@gtk.szie.hu

Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben jelentős változásoknak, és fokozódó területi differenciálódásnak lehetünk tanúi a fejlett országok vidéki területein⁶³, kiemelten Nyugat-Európában, illetve – a korábban a szocialista blokkhoz tartozó kelet-közép-európai országok piacgazdaságba való bekapcsolódásával – gyakorlatilag az egész Európai Unióban. A változások egyik leglényegesebb mozgatórugója a globalizációhoz szorosan köthető gazdasági és társadalmi folyamatok egyenlőtlen szétterjedése, melyek nem egyforma mértékben és előjellel érintették, érintik az egyes vidéki térségeket, településeket, azok fejlődési dinamikáját, helyi gazdaságát (ld. erről Byrden és Hart 2004).

Az egyik hangsúlyos elem magának a vidék fogalmának egyfajta „erősödése”, átalakulása (ld. OECD 2006), ami mögött a területileg ugyan korlátozott és differenciált, de gyorsuló szuburbanizáció (vagyis a nagyvárosok lakosságának csökkenése, és elsősorban az agglomerációkban, nagyobb centrumok környékén tapasztalható egyre tömegesedő vidékre költözés), az érintett területek látványos gazdasági fejlődése (az ún. új vidéki gazdaság), továbbá a vidék jellemzőinek és funkcióinak (pl. tiszta levegő, természeti környezet, biodiverzitás és rekreáció helyszíne, stb.) felértékelődése állnak. Emellett, természetesen a vidék kitüntetett szerepet játszik a mezőgazdasági termelés, és az egészséges, biztonságos élelmiszer alapanyag előállítás fő helyszínéeként is.

Ugyanakkor, a vidék funkcióinak erősödése ellenére, nem tekinthetünk el azoktól az általános problémáktól (pl. a perifériális vidéki területek elnéptelenedése, a munkalehetőségek beszűkülése, a fokozódó szociális terhek, a növekvő szegénység, az alapvető szolgáltatások elérhetőségének kérdése stb.), melyek – elsősorban a mezőgazdaság szerepének átalakulásával párhuzamosan – ezen területek gyakori súlyos gondját okozzák, mind Európában (ld. SERA 2006, EC 2008), mind a tengerentúlon (pl. Lichter és Johnson 2007, Macke 2003). Bár a

---

⁶³ Az egyes országokban eltérő mutatószámokkal határolják le azon területeket, melyeket a különféle fejlesztési politikákban rurálisaként definiálnak. Európában túlnyomórészt a népsűrűsége, lakónépsége alapján kategorizálással, az urbánus területektől, városoktól való megkülönböztetéssel találkozunk (ld. IWG.AgRI 2005). Bár sokat vitatják, de ezek közül az OECD kategorizálása az általánosan leginkább elfogadott. Az OECD meghatározása szerint vidéki település az, melynek a népsűrűsége 150 fő/km² alatt van. Ez alapján: Alapvetően városi térség (*Predominantly Urban Region*): ahol a vidéki településen élők aránya kevesebb, mint 15%. Jellemzően vidéki (*Significantly Rural*) térség: ahol a vidéki településen élők aránya 15-50 % között van. Alapvetően vidéki (*Predominantly Rural*) térség: ahol a vidéki településen élők aránya több mint 50% (OECD 1994).

Az USA-ban is viták övezik a vidékiségi meghatározását. Mind adminisztratív, mind területhasználati (népsűrűsége alapján), mind gazdasági (ingázáson alapuló) megközelítéssel is találkozhatunk (ld. Cromartie és Bucholtz 2008, Macke 2003).

fejlett országokban a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének csökkenése általános tendencia, ám a térszerkezet, a gazdaság térbeliségének megváltozása miatt nem egyenlő mértékben érinti, érintette az egyes térségeket. A negatív hatások az alapvetően mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező, képzetlenebb és kedvezőtlenebb korstruktúrájú humán-erőforrással rendelkező, városhiányos, illetve nehezebben megközelíthető vidéki területeket jobban sújtják (SERA 2006). A poszt szocialista országok – köztük a jelentős agrárhagyományokkal rendelkező Magyarország – vidéki térségeinek nehézségeit a kommunista rendszer megszűnését követő gazdasági, társadalmi változások, valamint a területi folyamatok sajátosságai sok esetben tovább mélyítették (ld. EBRD 1999 és 2002).

A mezőgazdaság szerepének változását és a vidék átsztruktúrállódását kísérő egyik lényeges jelenség Magyarországon is, a korábbi mezőgazdasági munkaerő kiszorulása a munkaerőpiacról, illetve ennek a munkaerőnek a gazdaság más ágazataiba történő átáramlási nehézségei. Ez erősen összefüggésbe hozható az érintett területek gazdasági-, társadalmi fejletlenségével. Jelen cikk, a szerző doktori kutatása⁶⁴ alapján, megpróbálja röviden összefoglalni a vidéket ért legfontosabb változásokat, és annak fényében bemutatni azokat az okokat, melyek a tartósan, és területileg viszonylag koncentráltan jelentkező probléma mögött állnak Magyarországon.

A vidék és a globalizáció

A globalizáció és a vidék kapcsolatának elemzése ugyanolyan sokrétű és alapos megfontolást igénylő feladat, mint magának a globalizációnak⁶⁵ az értelmezése. A hatásoknak, azok mértékének és következményeinek megítélését illetően nem találkozhatunk egységes állásponttal. Anélkül, hogy az ezeket övező vitákra és véleményekre részletesen kitérne, vagy mélyebb elemzésekbe és megállapításokba bocsátkozna, jelen cikk csak a téma szempontjából legfontosabb, általánosabban elfogadott ismérveket, és a vidéket érintő hatásokat emeli ki.

Az egyes vidéki térségek másképp és másképp reagáltak a globalizálódó tőkére, a nemzetközi migrációra és kereskedelemre, a nemzeti szabályozás deregulációjára és a privatizációra, a még soha nem tapasztalt versenyhelyezetre. A szakirodalom (pl. EC 1999, Lengyel 2003) a sokat használt, és a Bristow (2005)

---

⁶⁴ A kutatás a mezőgazdasági eredetű munkanélküliség, és a területi egyenlőtlenségek magyarországi szintű összefüggésének feltárására irányult. Ld. Ritter K. (2008): Employment crisis in agriculture and the spatial inequalities. Szent István University, Gödöllő.

⁶⁵ A globalizáció leginkább gazdasági, társadalmi, illetve politikai vonatkozásban felmerülő fogalmának, komplex hatásainak megítélése közel sem egységes (ld. Fiss és Hirsch 2005).

szerint kissé talán túlzottan gazdaság-centrikus versenyképesség fogalmát is elsősorban a globális feltételekhez való alkalmazkodás képességével hozza összefüggésbe. Vannak térségek, melyek képesek az alkalmazkodásra, de vannak olyanok is – mint például a szerző által vizsgált és a későbbiekben bemutatott Magyarországi területek – amelyek nem, vagy csak igen korlátozott mértékben képesek reagálni a változásokra. A globalizáció ugyanis egyszerre jelent lehetőségeket és fenyegetést is. Új lehetőségeket kínálhat például a helyi vállalkozásoknak azáltal, hogy új piacokat teremt, lehetővé teszi egyedi helyi termékek és szolgáltatások piacra jutását anélkül, hogy az izoláció vagy a távolságok miatt kéne aggódni (pl. interneten keresztüli forgalmazás). Ráadásul, számos esetben a korábbi tömegtermelésből kimaradt rurális területek könnyebben fogadják be az új gazdasági szerkezeteket, mint akár a nehezen átképezhető munkaerővel rendelkező hagyományos iparvidékek (Bengs és Schmidt-Thomé 2005, Leader 2001).

Másrészt viszont, Swinburn és társai felhívják rá a figyelmet, hogy a globalizáció a versenyhelyzetet is növeli, mivel a nemzetközi konkurencia betör a helyi piacokra (Swinburn et al. 2004). Így elsőpri a földrajzi, törvényi, identitás-alapú közösségi határokat, melyek eddig védték a vidéki területek termékeit, helyi iparát és kulturális tradícióit. Kulcsár és Brown (2005) szerint, a globalizációt követő modernizáció változást hoz a társadalmi struktúrában is. Ennek kapcsán lényeges kiemelni, hogy a szakirodalomban a globalizáció – legtöbbször esetben negatívan értelmezett – társadalmi hatásai⁶⁶ különösképpen érintik a vidéki területeket. Megemlíthető itt a kulturális homogenizálódás (Fiss és Hirsch 2005), a helyi társadalmak sebezhetőségének (Kirby 2006, Luloff és Bridger 2003, Putnam 2000), a szegénységnek és az egyenlőtlenségeknek a fokozódása (Wade 2003).

Fontos tényezőként kezelik a globalizációhoz kapcsolódó lokalizációt⁶⁷ (ld. Porter 1990, Dicken 2003), mely hozzájárult a vidéki területek bevezetőben említett felértékelődéséhez, és a lehetőségek kiszélesedéséhez, a helyi értékek és a belső erőforrások szerepének előtérbe helyezése által (Moseley 2003, Terluin és Post 2001). Hogy melyik oldal erősebb, az Cloke és Goodwin (1992) szerint azon múlik, hogy adott térség miként tud az átalakuló nemzeti vagy nemzetközi gazdasághoz kötődni, és magához tőkét, illetve a keresletet biztosító lakosságot vonzani. Ebben – köszönhetően a természeti erőforrásokkal, a környezettel kapcsolatos növekvő társadalmi és gazdasági igényeknek – igen nagy szerepet kapnak az egyre fontosabbá váló vidéki értékek és adottságok (*rural amenities*) is, melyek így a vidékfejlesztési politikák előterébe is bekerültek (Green et al. 2005).

⁶⁶ A társadalom szempontjából értelmezett globalizációról jó képet adnak Martin és társai (2006).

⁶⁷ Robertson (1995) ezt az összefüggést, illetve a párhuzamos folyamatot „*glokalizáció*”-ként nevesíti.

A világgazdaság folyamatainak hatására, elsősorban a fejlettebb piacgazdasággal rendelkező országokban világosan körvonalazódnak a vidék szerepének és funkcióinak változásai, és azok a folyamatok, melyek Kelet-Közép-Európa országaiban még nemrég óta zajlanak, vagy most erősödnek fel⁶⁸. Ezen változások – például a vidék elnéptelenedése, illetve egyes területek újranépesedése, az ingázás és a társadalmi mozgások, a növekvő rekreációs és tájfenntartási, környezetvédelmi igény, a gazdaság újszerű térbeli szerveződése – Európa nyugati országaiban már az 1970-es évektől jelentkeztek (OECD 2006). Ezen folyamatok igen kétoldalúak, mert amíg egyrészt a centrumokhoz, a gazdasági hálózatokhoz közeli vidéki területeken igen látványos fejlődést produkáltak, addig a hálózatokhoz kapcsolódni nem tudó vidéki térségek fokozódó leszakadását eredményezték. Ennek következtében a vidéki térségek jelentős differenciálódása figyelhető meg (Byrden és Hart 2004).

Miközben elismerik a vidéki területek fokozódó differenciálódását, a változások pozitív irányát kihangsúlyozó kutatók (pl. Ilbery és Bowler, 1998) a gazdasági és társadalmi változások hatására kialakuló „*poszt-produktivista*” vidékről (*post-productivist countryside*) beszélnek. A fejlett országok rurális területein, bár még sokszor a mezőgazdaság a jelentős térhasználó, de a térhasználat újfajta módjai fedezhetőek fel (pl. turizmus, rekreáció, környezetmegőrzés stb.), nőnek az ehhez kapcsolódó társadalmi igények (Marsden 1995), erősödik a szolgáltatások, az ipar és a technológia terjedése, valamint számos esetben a vidéki gazdaság integrálódása a regionális és nemzeti, illetve a nemzetközi gazdaságba⁶⁹ (Clout 1993). A modern iparágak és a szolgáltató szektor megjelenése kiválóan tetten érhető, akár az Egyesült Államok agrárágazatának szerepét, vidéki gazdaságát (*rural economy*), vidéki gazdasági klasztereit (*rural clusters*) célzó kutatásokon és fejlesztéseken keresztül (EDA 2007, Isserman 2000, Porter et al. 2004, Rosenfeld 2004), akár az OECD kutatása alapján (OECD 2006).

Az OECD vizsgálata megerősíti az agráriumon kívüli szektorok átlagos térnyerését (1. táblázat), miközben hangsúlyozza az ingázási távolságok – jobb és gyorsabb megközelíthetőségnek köszönhető – növekedését, illetve ennek hatására a városi területek befolyásának, és a vidéki területekre történő migrációnak az erősödését⁷⁰.

---

⁶⁸ Míg Európa fejlettebb országaiban az ezen fejezetben vázolt átalakulás többé-kevésbé már lezajlott, Kelet-Közép-Európa országaiban a vidéki térségek átalakulása még jelenleg is tart.

⁶⁹ Granberg és társai (2001) alapján, amikor a posztindusztriális társadalomban a rurális térségekbe szolgáltatások, új iparágak és technológiák települnek, és ezáltal a rurális térségek egy része a tőke szempontjából felértékelődik, akkor az „*új ruralitás*” folyamatáról beszélhetünk. Ez azonban csak a vidéki térségek egy szűkebb, elsősorban a centrumokhoz közeli körére koncentrálódik.

⁷⁰ Meg kell persze jegyezni, hogy ezen folyamatok mögött jelentős szórás, és területi differenciálódás található.

1. táblázat: A foglalkoztatás változása ágazatonként az OECD országokban*, 1990–2000 (átlagos évenkénti változás, %)

	Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatások	Összesen
Túlnyomóan városi	-3,0	-0,8	1,7	0,9
Átmeneti	-2,9	-0,1	1,8	1,0
Túlnyomóan vidéki	-2,3	0,5	1,9	1,0
Összesen	-2,6	-0,2	1,8	1,0

*: Összesen 20 ország hozzáférhető adatai alapján

Forrás: OECD (2005)

Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan kerülnek előtérbe a vidék új funkció, szerepei is. Ezek közt (mint például az élelmiszer ellátás minőségének és megbízhatóságának befolyásolása a mezőgazdaságon keresztül; a természeti erőforrások biztosítása; rekreációs tevékenységek szintere; a biodiverzitás tartalékainak helyszíne) már egyértelműen megjelenik az urbánus területekhez közel lévő vidéki térségek egyre vonzóbb lakóhelyként történő beazonosítása, a városi lakosság tömeges agglomerációba költözése, a szuburbanizáció új hulláma. „Ezt nagymértékben elősegíti a közlekedési és informatikai infrastruktúra fejlődése, a közlekedési és kommunikációs költségek csökkenése” (Heilig 2002: 2. p.).

Ugyanakkor az OECD – miközben összefoglalja a vidéket érintő társadalmi, gazdasági változások legfontosabb elemeit – kiemeli a rurális régiók heterogenitását, és elismeri, hogy a vidéki térségek összességében a többi térséghez képest jelentős társadalmi-, gazdasági lemaradást mutatnak. Ennek megjelenési formája elsősorban a kedvezőtlen képzettség és a fokozódó szegénység, valamint – többek közt – a nagy arányú munkanélküliség, az elvándorlás, az infrastruktúra kiépítetlensége, a szolgáltatások alacsony szintje (OECD 2006).

Az Unió Bizottságának közleménye alapján is, bár az Európai Unió (EU) túlnyomóan vidéki térségeinek jobban megközelíthető részei növekedési zónának minősülnek, és gazdasági szerkezetük egyre inkább hasonlít a városi területekéhez, a kiemelkedően vidéki térségekben még mindig csökken a népesség és a gazdasági tevékenységek működése (EC 2006). Hasonlóan diverzek az Amerikai Egyesült Államok vidéki területei, és a vidék általános, de igen differenciált urbanizálódása, szuburbanizálódása (ld. Teaford 2008) mellett is, az átlagok jelentős eltéréseket takarnak el. Miközben a vidék gazdasága előtt rendkívül sok lehetőség és feltörekvő iparág áll nyitva, az „igazán” vidékinek tekinthető területek gazdasági és társadalmi hanyatlással, szegénységgel, a gazdasági életképesség hiányával jellemezhetők, melyekhez a hagyományos, természeti erőforrásokra alapozó iparágak – köztük kiemelten a mezőgazdaság – visszaszorulása jelentős mértékben hozzájárul (Macke 2003).

A hanyatló mezőgazdasági területek egyik legnagyobb gondja világszerte, hogy a – többek közt a munkahelyek hiányában – felerősödő elvándorlás (és az alacsonyabb népsűrűség) jóval magasabb fajlagos költségeket, illetve alacsonyabb jövedelmezőséget okoz az infrastrukturális beruházások és a szolgáltatások kiépítése, működése esetén⁷¹, illetve eleve hiányzik az ezekhez szükséges kritikus tömeg. Ennek eredője, hogy a szolgáltatások és az infrastruktúra hiányában – tetézve a helyben maradó lakosság kedvezőtlen demográfiai jellemzőivel és képzettségével – a tőke és a gazdaság szereplői elhagyják, elkerülik a területet. Ez tovább erősíti a foglalkoztatási problémákat (ezt a körfolyamatot szemlélteti az 1. ábra).

1. ábra: A foglalkoztatottság csökkenésének hatása hagyományos mezőgazdasági területeken

Forrás: OECD (2006)

Patrick (1997) a vidéki területek hanyatlásának ezen körfolyamatát a *halmozott körforgás elvének* nevezi. A jelzett folyamat kiindulhat csupán az alacsony népsűrűségnek köszönhetően is, de nagyon sokszor az agrárágazat visszaszorulásának köszönhető, csökkenő foglalkoztatottság idézi elő. Mindezek rávilágítanak azokra – a következőkben ismertetésre kerülő – folyamatokra, melyek a mezőgazdaság szerepének ártértelődéséhez kapcsolódnak.

⁷¹ Az urbánus térségekben működő vállalkozások egyébként is többféle gazdasági előnyt realizálhatnak, mint például a méretgazdaságosságból fakadó, avagy a tudás túlcsoportulásából származó agglomerációs előnyöket (extern hatásokat), nagy fogyasztói piacokhoz és nagy tömegű speciális tudású munkaerőhöz férhetnek hozzá, amely a rurális területeken viszont jóval alacsonyabb mértékben áll rendelkezésre (Jones et al. 2006).

A mezőgazdaság szerepének változása

A vidéket érintő változások egyik legfontosabb eleme, hogy a globalizáció hatásai, a technológiai fejlődés által jelentős mértékben érintett, erősen intenzifikálódó agrárium már jóval kevesebb embert foglalkoztat, és elveszíti bizonyos korábbi, a vidék társadalma számára meghatározó funkcióit. A változásokat megelőző időszakban a mezőgazdasági ágazat volt a vidékgazdaság növekedésének leggyakoribb mozgórugója, és a vidéki jövedelmek, munkahelyek és kibocsátás legdominánsabb forrása az OECD országokban. Az utóbbi két-három évtizedben azonban a mezőgazdaság meghatározó szerepe a vidéki térségek foglalkoztatásában és kibocsátásában jelentősen visszaesett. A mezőgazdasági foglalkoztatás visszaesése különösen azokban az országokban volt látványos, ahol a primer szektor eredetileg igen szignifikáns részét képezte a teljes foglalkoztatásnak (pl. Törökország, Görögország, Korea, Spanyolország). 1990 és 2000 között a csökkenés megközelítőleg 25%-os volt, és a visszaesés következtében az OECD alapvetően vidéki térségeiben is átlagosan 10% alá esett az agráriumban foglalkoztatottak részaránya, a vizsgált időszak végére (OECD 2005 és 2006).

Közép- és Kelet Európában a mezőgazdasági foglalkoztatottság átalakulása 1990 után jóval drasztikusabb volt, elsősorban a politikai és piacgazdasági átmenetnek köszönhetően. Magyarországon, a Cseh Köztársaságban, Szlovákiában és Észtországban, az 1990-es évek első felében jelentős zuhanás következett be az agrár-foglalkoztatásban, amelynek éves átlaga -10% és -30% között alakult, miközben jelentős birtok-konzolidáció és a „nem-családi” munkaerő kiáramlása következett be (SERA 2006, Macours és Swinnen 1998, Swinnen et al. 2005). Magyarországon a szocialista nagyüzemek privatizációját, illetve a korábbi földtulajdonosok kárpótlását kísérő „sajátosságok” következtében (ld. erről Abrahams 1996, Brown et al. 2006, Burger 2006), a mezőgazdasági foglalkoztatottság 1983 és 2003 között, közel 18% -ról $5,4\%$ -ra esett vissza.

A foglalkoztatottság csökkenésével a részidős gazdálkodás, és a farmon kívüli tevékenységek irányába tolódott el a hangsúly, olyannyira, hogy a legtöbb országban a részidős foglalkozás jóval szignifikánsabb, mint a főállású gazdálkodás⁷². Mindeközben a mezőgazdaságon kívüli bevételek egyre fontosabb szerepet töltenek be a gazdálkodással is foglalkozó háztartások tekintetében. Az EU-ban (EU-27, 2005) már csak a farmerek 15% -a végzi teljes állásban a gazdálkodást (és ez is elsősorban a nagyobb gazdaságokra jellemző), míg átlagosan a farmerek $35\text{--}40\%$ -a egyéb kiegészítő tevékenységet is végez. (EC 2008a). Az Egyesült Államok gazdaságai teljes bevételüknek mindösszesen 12% -át nyerik

---

⁷² Magyarországon a legutóbbi felmérések alapján, miközben a mezőgazdasági foglalkoztatottak (főfoglalkozásúak) aránya az összes foglalkoztatott közt 5% közeli, addig a mezőgazdasági tevékenységet végzők aránya az aktív népességben belül több mint 14% (Forrás: KSH).

a közvetlen mezőgazdasági termelésből (2003–2008 közti éves átlagot tekintve). A többi bevétel a különböző juttatásokból, farmon kívüli tevékenységekből, nyugdíjból stb. tevődik össze (Shane et al. 2009).

A bevételek forrása és a farmszerkezet, valamint előbbi és a mezőgazdasági vállalkozások megszilárdulása közti összefüggés is a szektor jelentősebb átalakulásának a jele. A nagyobb, illetve tőkeintenzívebb gazdaságok jellemzően, és várhatóan továbbra is főállású foglalkozásként üzik tevékenységüket, míg a kisebb méretűek alternatív jövedelemforrások felkutatására kényszerülnek, és a mezőgazdasági termelést csak kiegészítő tevékenységként végzik. Ennek a fajta polarizálódásnak természetesen rézionként eltérő jellegzetességei vannak, ami nagymértékben függ az adott térség mezőgazdaságának termelékenységétől, és ennek következményeként az egyéni és regionális szintű, agrár-eredetű bevételek is jelentős eltéréseket mutatnak. Ez különösen azon – a jelen cikkben is kiemelten kezelt – térségek elé állít kihívást, amelyek a hagyományos, de a foglalkoztatás tekintetében visszaszoruló agrárágazaton kívül, nem tudnak más munkalehetőséget kínálni az ott élőknek (EC 2008a, OECD 2006).

A korábban a vidéki térségekben élők jelentős részének munkát adó mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének visszaesése ugyanis különösen a globális gazdasághoz szervesen kapcsolódni nem tudó, az új vidéki gazdasággal nem jellemezhető, a gazdasági teljesítményt befolyásoló tényezőkben (ld. Agarwal et al. 2009) szűkölködő korábbi agrárterületeken okoz problémákat. Itt kell megjegyezni azt is, hogy a jelenlegi gazdasági világválság hatásai⁷³ is elsősorban a ha-nyatló mezőgazdasági területeket érintik, mivel a jól prosperáló agrártérségek viszonylag könnyebben átvészelik ezt az időszakot (EC 2009, RUPRI 2009).

Elfelejtett helyek Magyarországon

A vidéki területek mind az OECD, mind az EU tagországaiban rendkívül heterogének. Miközben a vidéki térségek az egyes gazdasági-, társadalmi mutatók tekintetében átlagosan is lemaradást produkálnak a nem-vidéki területekhez

---

⁷³ A cikk nem foglalkozik külön és részletesen a jelenlegi recesszió vidéket érintő hatásaival. Bár az első – és óvatos – előrejelzések napjainkban jelennek meg a recesszió és a mezőgazdaság viszonyára vonatkozóan, úgy tűnik, hogy az agrártermelést (a kereslet visszaesése, a termelői jövedelmek csökkenése ellenére) – legalább is rövid távon – kevésbé érinti a válság, mint a gazdaság más ágazatait. Az EU jelentése alapján, a mezőgazdasági munkaerő kiáramlása nem gyorsul jelentősen, és 2015-ig tartja az évi átlagos 2,3%-os átlagcsökkenést a korábbi 15, és a 3,9%-os átlagcsökkenést a 2004 után csatlakozott 12 tagország vonatkozásában (EC 2009). Eközben – a 2007 és 2008-as rekord összegű farmtámogatás és mezőgazdasági árak ellenére is – az USA export-orientált agrárágazatában az előrejelzések alapján közel 13%-os munkaerő-kiáramlás (kb. 45000 ember), illetve a farm-jövedelmek 26-33%-os csökkenése várható (Shane et al. 2009).

képest, az átlagok mögött rendkívül nagy szóródás tapasztalható. Habár mind Európában, mind a tengerentúlon a legintenzívebb növekedést produkáló területek vidékiek, már következik, hogy az átlagok mögött olyan „elfelejtett helyeket”⁷⁴ is találunk, melyek igen rossz helyzetben vannak. Ezeken a területeken a strukturális hátrányok olyan mértékben halmozódtak fel, hogy az ott élők saját erőből azon változtatni nem tudnak. Ilyen, mind a globális gazdaság szereplői, mind a szakpolitikák döntéshozói szempontjából elhanyagolt, „elfelejtett” térségekkel találkozhatunk az Egyesült Államoktól kezdve, Nyugat-Európán át egészen Kelet-Közép-Európaiáig.

Magyarországon az 1990-es évek elejétől végbemenő politikai-, gazdasági-, és társadalmi átmenet következtében jelentős térszerkezeti változások indultak el, illetve erősödtek fel. A kialakuló/fokozódó térszerkezeti differenciálódást nagyban befolyásolták az öröklött problémák, melyek a korábbi (szocialista) gazdasági struktúrából, foglalkoztatási szerkezetből adódtak, és az a képesség, hogy az egyes térségek a hirtelen „beáramló” globalizáció kihívásaira milyen válaszokat tudtak megfogalmazni, ahhoz miképpen tudtak alkalmazkodni (ezekről részletesen ld. Barta et al. 2005, Faluvégi 2004). Miközben ugyan korlátozottabban, de Magyarországon is megfigyelhető a vidék szerepének, funkcióinak átalakulása, a vidéki területek nagy általánosságban az átmenet vesztesének tekinthetők. Ezen belül is lehatárolhatók olyan területek, melyek rendkívüli hátrányokat halmoztak fel, és a piacgazdaság kiépülésére, a globalizációra gyakorlatilag semmilyen választ nem tudtak adni (hacsak nem tekintjük válasznak a növekvő gazdasági-, társadalmi szegregálódást). Úgy tűnik, a mezőgazdaság foglalkoztatásban betöltött korábbi szerepének a beszűkülése számos térség alkalmazkodóképességét rombolta, többek közt jelentős, és tartósan elhúzódó munkanélküliséget eredményezve. Feltételezhetően ez hozzájárult, hozzájárul a területi különbségek fokozódásához.

A cikk alapját képező vizsgálat vizsgálat időtávját a piacgazdaságra történő átmenet kezdete (illetve az azt szorosan követő legelső népszámlálás ideje – 1990), és az ország Unióhoz való csatlakozását közvetlenül megelőző teljes év⁷⁵ (2003) adta. A vizsgálatok kistérségi szintre helyezését a kutatás döntően vidékfejlesztési aspektusa, valamint a lokális gazdaságfejlesztéssel és versenyképességgel foglalkozó szakirodalom erősödő kistérségi orientációja (többek közt Huovari et al. 2002, Lukovics és Kovács 2008, Ottaviano és Pinelli 2006,

⁷⁴ A kifejezés a Lyson és Falk szerkesztette, a vidéki Amerika legjellemzőbb problémáival foglalkozó könyv címe, mely jól kifejezi a periférián lévő, gazdasági- és szociális hátrányokat felhalmozó térségek helyzetét, státuszát (ld. Lyson és Falk 1993)

⁷⁵ Magyarország kilenc másik tagországgal együtt 2004. május 1-én csatlakozott az Európai Unióhoz. A vizsgálatban felhasznált statisztikai adatok túlnyomó részt az aktuális évek december 31.-ei állapotát tükrözik, így a csatlakozást közvetlenül megelőző helyzet leírására a 2003. év adatai voltak alkalmasak.

Wong 2002), a helyi- és a vidékfejlesztés párhuzamba állítása (pl. Moseley 2003) indokolta.

Az első cél annak megállapítása volt, hogy melyek azok a kistérségek Magyarországon, melyeket a rendszerváltás és a piacgazdaságra történő átmenet a mezőgazdasági munkaerő szempontjából a legkedvezőtlenebbül érintett. A kutatás a mezőgazdasági foglalkozásúak⁷⁶ csökkenésének vizsgálatából indult ki (erre vonatkozóan megbízható és teljes körű adatokat a népszámlálások tartalmaznak), ehhez járult a mezőgazdaságból kikerült, regisztrációban megjelenő⁷⁷ munkanélkülieknek a figyelembevétele is. A kutatás összességében figyelembe vette:

- A mezőgazdasági foglalkozásúak arányának csökkenését (az 1990. és 2001. évi Népszámlálások adatai alapján);
- A mezőgazdaságból adott években kiszorult – regisztrált – munkanélkülieknek (továbbiakban mezőgazdasági-, vagy agrár munkanélküliek) az arányát (Foglalkoztatási Hivatal 1990–2003. évi adatai alapján);
- A tartós – 12 hónapnál régebben regisztrált – mezőgazdasági munkanélkülieknek az arányát (Foglalkoztatási Hivatal 1990–2003. évi adatai alapján).

A háromféle szempont összefésülésével meghatározhatók azok a területek, ahol egyrészt jelentősen csökkent a vizsgált időszakban a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya (ami önmagában még nem tekinthető válság-jelzőnek), másrészt ez nagyobb arányú, folyamatosan, és tartósan is jelentkező regisztrált agrár-munkanélküliséget eredményezett (a regisztrációban nem megjelenő, nehezen becsülhető munkanélküliséggel jelen vizsgálat nem számolt). Ezen kistérségek „*agrár-foglalkoztatási válsággal küzdő területek*”-ként azonosíthatók (2. ábra).

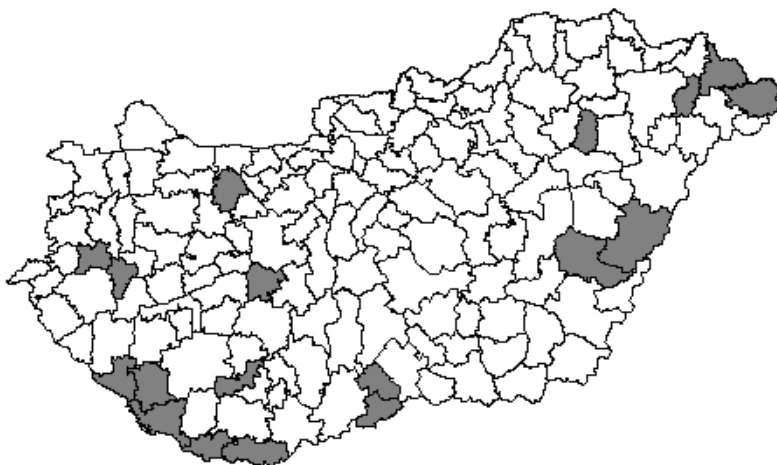
---

⁷⁶ Értsd: a Növénytermesztési; az Állattenyésztési és állatgondozási; az Általános mezőgazdasági; valamint az Erdő-, vadgazdálkodási, halászati, növényvédelmi, növényegészségügyi és talajvédelmi foglalkozásúak

⁷⁷ Az ILO (International Labour Office) ajánlásain alapuló, nemzetközi összehasonlításra is alkalmas, reprezentatív mintán alapuló munkaerő-felméréssel ellentétben, a regisztráción alapuló nyilvántartás teljes körű. Így kisebb területi egységek – kistérségek, települések – összehasonlítására is alkalmas. A munkanélküliek nyilvántartása Magyarországon a Foglalkoztatási Hivatal területileg illetékes munkaügyi kirendeltségein történik. A regisztrált munkanélküliek adatbázisa egyedi soros adatbázis. A munkanélküliek demográfiai, képzettségi jellemzőin túl az elvesztett álláshely, valamint a keresett álláshely különféle adatait tartalmazza.

A Foglalkoztatási Hivatal szerint „regisztrált munkanélküli az, akit nyilvántartásba vettek (regisztrálták), nem tanuló, nem nyugdíjas, munkaviszonnyal nem rendelkezik, foglalkoztatást elősegítő támogatásban nem részesül, munkát vagy önálló foglalkozást keres, és munkavégzésre rendelkezésre áll. Az alkalmi munkavégzés nem kizáró ok a regisztráció alól” (Laky 2003: 159. o.).

2. ábra: Agrárfoglalkoztatási válsággal küzdő kistérségek Magyarországon, 2003

Forrás: Saját számítás és szerkesztés

Módszertanilag az a 18 vidéki kistérség lett kiválasztva, melyekben a vizsgált mutatók mindhárom esetben a felső 25%-ba (kvartilisbe) estek. Bár ezek a térségek nem alkotnak egységes, összefüggő területet, bizonyos mértékig koncentráltan, az ország észak-keleti, keleti valamint dél-nyugati részében jelennek meg, döntően határmenti, illetve belső perifériákként.

A mezőgazdasági munkanélküliség és a területi egyenlőtlenségek közti – kistérségi szintű – összefüggés vizsgálata faktorelemzéssel, és diszkriminancia-analízissel történt⁷⁸. A vizsgálathoz a szakirodalom, a korábbi kutatások, és a téma alapján fontosnak tartott 71 mutató került kialakításra⁷⁹ kistérségi aggregálásban, melyek alapadatainak forrása a 2001. évi Népszámlálás, és a vizsgált időszak utolsó évére (2003) vonatkozó KSH T–Star településstatisztikai adatbázisrendszere volt. Ezek egészültek ki két átvett mutatóval, a humán erőforrás fejlettségét jelző, hazai viszonyokra adaptált Human Development Index-el (HDI – ld. Human Development Report 1990, illetve Obádovics és

⁷⁸ Ezt még kiegészítette egy klaszter analízis is, melynek eredményeit azonban jelen cikk nem közli.

⁷⁹ Az eredeti változó-csoport leszűkítésével végül összesen 45 darab, a demográfiával, településszerkezettel, infrastruktúrával, gazdasági- és szociális helyzettel, a foglalkoztatással, munkanélküliséggel, végzettséggel kapcsolatos, valamint az általános fejlettséget jelző mutató került felhasználásra.

Kulcsár 2003), és a kistérségek komplex elérhetőségét jelző mutatóval (Faluvégi 2004).

A mutatók⁸⁰ segítségével lefuttatott faktorelemzés során nyert faktorstruktúra alapján (2. táblázat), a kistérségi szintű területi különbségeket a térségek dinamizációját jellemző népesség- és gazdaság-sűrűsödésben, a helyi gazdaság teljesítőképességében, a szociális ellátórendszerek leterheltségében, a humán erőforrás jellemzőiben (kiemelten képzettség), a településszerkezetben, és a mezőgazdaságnak való kitettségben kell keresni Magyarországon.

2. táblázat: A területi különbségeket leíró faktorok, és azok információtartalma

Faktor	Sajátérték	Rotált faktorok	
		Szórás (%)	Kumulált szórás (%)
Gazdasági dinamizmus (F1)	11,46	22,48	22,48
Szociális helyzet és fejlettség (F2)	10,63	20,84	43,31
Képzettség (F3)	5,57	10,93	54,24
Idegenforgalom, turizmus (F4)	4,41	8,65	62,89
Fiatalosság (F5)	3,52	6,90	69,79
Népességnövekedés (F6)	3,39	6,64	76,44
Urbanizáltság (F7)	2,83	5,55	81,99
Agrár kitettség (F8)	1,75	3,42	85,41

Forrás: Saját számítás és szerkesztés

Az agrárfoglalkoztatási válság területi egyenlőtlenséggel való kapcsolatának és összefüggésének elemzése első megközelítésben a faktorelemzés során nyert nyolc faktor mentén hajtható végre. Diszkriminancia-analízis alapján kijelenthető: az agrárfoglalkoztatási válság sújtotta területekre szignifikánsan (sig. = 0,000) – a többi térséghez képest – kedvezőtlen szociális helyzet és fejlettség (F2), képzetlen humán erőforrás (F3), és jelentős mezőgazdaságra utaltság (F8) jellemző (3. ábra).

⁸⁰ Az analízis alapján, a területi különbségek alakulásában legnagyobb magyarázó erővel bíró változók, az iskolai végzettség (átlagos osztályszám) és a személyi jövedelemadó alapjául szolgáló jövedelem, melyek az 1990-es évek elejétől végzett térségi és települési matematikai–statisztikai vizsgálatokban minden esetben az élen szerepeltek Magyarországon.

3. ábra: A Standardizált Diszkriminációs Együtthatók és a csoportátlagok

A Standardizált Diszkriminációs Együtthatók		A csoportok függvény átlagai	
	Diszkrimináló függvény	Térség-csoport	Diszkrimináló függvény
Szociális helyzet és fejlettség	0,723	Nem kiválasztott (N=131)	0,168
Képzettség	0,562	Kiválasztott (N=18)	-1,225
Agrár-kitettség	-0,543		

Forrás: Saját számítás és szerkesztés

A faktorokban összesűrített információk mögött meghúzódó jellegzetességek tisztázására, a mezőgazdasági munkanélküliség és a területi egyenlőtlenségek közti összefüggés további elemzésére szolgált az eredeti alapmutatók mentén alkalmazott leíró statisztika, és diszkriminancia elemzés alkalmazása. A következőkben – a szakirodalom fényében – kizárólag a legfontosabb, szignifikáns eltérést produkáló mutatók, és a belőlük levonható megállapítások ismertetésére kerül sor.

Az egyik jelentős kihívás a demográfiai folyamatokban rejlik, melyek egyszerre meghatározói, és következményei is a vidéken zajló változásoknak, mind Európában, mind pedig az USA-ban. Miközben az alapvetően vidéki területekre általánosan a népességfogyás és az elvándorlás jellemző, a migráció területi és etnikai színezete, valamint a lakosság átlagot jóval meghaladó előregedése⁸¹ gerjeszti, és egyben indikálja is a gazdaság szerkezeti változásának területi aspektusait. Ezeknek a folyamatoknak a mezőgazdaság foglalkoztatási és gazdasági szerepének a visszaesése az egyik fontos mozgatórugója, melyet a szakirodalom is kihangsúlyoz (ld. EC 2008b, Johnson 2006). A jelzett kedvezőtlen demográfiai folyamatok a kutatott kistérségek esetén is tetten érhetőek. A 18 kiválasztott magyar kistérség népsűrűsége jóval alacsonyabb (sig. = 0,000), mint a többi kistérségben. A kiválasztott csoport mutató-értékei 75%-ban a nem kivá-

⁸¹ Meg kell jegyezni, hogy nem csak az „eredeti” lakosság előregedése, a fiatalabb generáció elvándorlása állhat a háttérben, hanem azok az inter-regionális migrációs folyamatok is, amikor az idősebb vagy nyugdíjas rétegek – a jobb megélhetés, a kedvezőbb klimatikus viszonyok, a szebb környezet stb. – miatt telepednek le vidéken. Ilyen – Magyarországon még nem kutatott – folyamatokkal találkozhatunk jellemzően az Egyesült Államokban (ld. pl. Brown és Glasgow 2008), vagy Nyugat-Európa országaiban (pl. Franciaország, Anglia – ld. OECD 2006, Champion és Sheppard 2006) is. Nyilvánvaló azonban, hogy ezek a területek nem kezelendők együtt a hanyatló és előregedő vidéki térségekkel, mivel az un. „nyugdíjas célterületek” sokszor éppen hogy erős gazdasági növekedést mutatnak (ld. Kusmin és Parker 2006).

lasztott térségek alsó kvartilise (25%) alá esnek, ami jelzi, hogy az ország legritkábban lakott térségeiről van szó. Lényeges kihangsúlyozni, hogy a népsűrűség – összevetve a már említett halmozott körforgással (OECD 2006) – a további folyamatokat is befolyásoló tényező. Ezzel kapcsolatban elsősorban az alacsony népsűrűségnek a beruházások és szolgáltatások megtelepedését, működését, megtartását akadályozó szerepét kell kiemelni. Az 1990 és 2001 közti időszak átlagos évi vándorlási különbözetét illetően, a kiválasztott kistérségek - egy kivételével – mind negatív értéket mutatnak. Ez valószínűsíti, hogy a munkalehetőségek hiányában, a mobilabb és képzetesebb munkaerő elhagyta korábbi lakóhelyét, felerősítve ezzel a képzettség faktorában helyet foglaló mutatók további romlását. A kitüntetett időszaknak már a végét (2003) vizsgálva, az átlagok és a percentilisek elárulják (3. táblázat), hogy a kiválasztás egyértelműen erősebb elvándorlással jár együtt, és a 18 kistérség átlagában egyértelmű elvándorlásról beszélhetünk, míg a többi kistérség átlagosan pozitív egyenleget mutat (sig. = 0,017).

3. táblázat: A 2003. évi vándorlási egyenleg eloszlása a két csoportban

Csoportok	Átlag	Percentilisek (%)						
		5	10	25	50	75	90	95
Nem kiválasztott	0,729	-7,818	-6,396	-3,378	-0,190	2,466	9,442	16,678
Kiválasztott	-3,308	-9,899	-7,555	-6,172	-3,449	-0,438	2,626	

Forrás: Saját számítás és szerkesztés

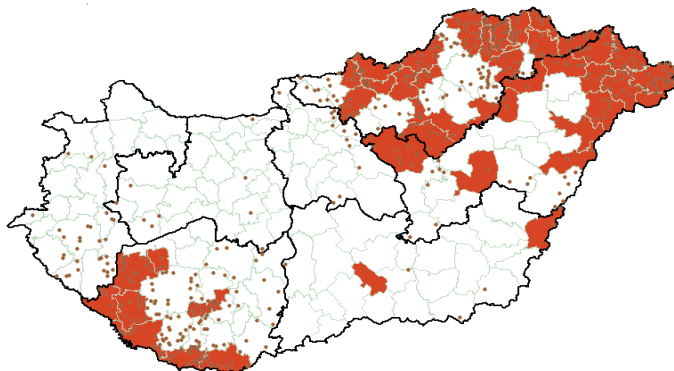
A téma szempontjából tovább árnyalja a képet, hogy a munkanélküliek vizsgálata alapján, a kiválasztott térségekben az agrárágazatból kiszorulók jelentős része (átlagosan 30%), a 45 évnél idősebb korcsoportból került ki. Ennek a rétegnek viszont – az amúgy is immobil magyar munkaerőt tekintve – már gondot jelenthet a vándorlás, így az agrárfoglalkoztatási válság erősíti az érintett térségek demográfiai viszonyainak romlását, és ezzel tovább fékezheti egyéb lehetőségek, és munkahelyek megtelepedését is.

A leszakadó vidéki területeken fentiek ellenére kimutatható, általában kedvezőnek tartott népességnövekedés, vagy fiatalodás mögött is sokszor a szegényebb rétegek szegregálódása, illetve etnikai alapú demográfiai folyamatok állnak⁸². A kifejezetten a vidéket érintő etnikai hangsúly Európában elsősorban a volt szocialista országokban – mint pl. Magyarország, Szlovákia, Románia – tapasztalható, ahol döntően a roma lakosság demográfiai, szociális, jövedelmi és képzettségi sajátosságai kerülnek előtérbe.

⁸² Ez is jelzi az egyes területi indikátorok komplex kezelésének igényét.

Ezek hatására Magyarországon is hasonló jellegű összefüggő területek alakultak, alakulnak ki (4. ábra), mint az USA déli területeinek depressziós térségeiben (az ún. „Black Belt”-ben – ld. Harris és Worthen 2003), bár az itt most nem taglalt, eltérő történelmi, gazdasági, társadalmi és kulturális háttér miatt, nyilvánvaló a teljes párhuzamba állítás nem lehetséges.

4. ábra: Magas arányú cigány népességgel rendelkező térségek Magyarországon

Megjegyzés: Ahol a 2001-es népszámláláson magukat cigány etnikumúnak vallók aránya meghaladja az országos átlag kétszeresét (kistérségek), illetve háromszorosát (települések).

Forrás: OTK (2005)

Tény azonban, hogy a kutatás során alkalmazott klaszteranalízis alapján, a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő agrárfoglalkoztatási válság sújtotta kistérségek, egyértelmű összefüggést mutatnak a roma lakosság magas arányával. Ennek következtében a népességnövekedés, és az erősödő Fialalosság (F5) együtt jelentkezik a súlyos szociális segélyezéssel, a munkanélküliek magas számával és arányával, valamint a munkanélküliség tartósságával⁸³.

A demográfiai folyamatokhoz kapcsolható, hogy azok a társadalmi folyamatok, és társadalmi mozgalmak, amelyek szintén fontos meghatározói a vidéki térségek alakulásának (ld. Woods 2008), jelentős negatívumokat és lemaradást mutatnak a halmozottan hátrányos helyzetű vidéki térségekben. A lokális közösségek gyengülése és sérülése komoly problémái a leszakadó területeknek, miközben a helyi civil társadalmak szerepét a szakirodalom is kiemeli (pl. Lyson és Tolbert 2003). Ezek a káros hatások a vizsgált kistérségekben is tetten érhe-

⁸³ A helyi fejlesztési dokumentumok alapján, az esetleges munkaerő-piaci beavatkozásokat, térségi fejlesztéseket nagymértékben fékezi az érintett réteg passzív viselkedése, a szociális-segélyezéshez történő „hozzászokása”.

tők, mivel a helyi közösségekkel, azok szervezettségével és részvételével kapcsolatos hiányosságokat minden helyi fejlesztési dokumentum kiemelte, azok megoldását pedig prioritásként fogalmazta meg.

A helyi közösségek gyengülésében a szakirodalom szerint hangsúlyos szerepet kap a szociális problémák felhalmozódása, valamint a mezőgazdaság visszaszorulásával párhuzamosan, a helyi munkahelyek hiányában erősödő ingázás is, mivel az a helyi közösségek szerkezetét és kohézióját nagymértékben rombolhatja (Putnam 2000, Tigges és Fuguitt 2003). A lokális munkahelyek hiánya Európában és az Egyesült Államokban is a hanyatló vidéki területek egyik kiemelt gondja, különösen a mezőgazdaság visszaszorulásával. Sok esetben még az előzőekben említett – a vidék szempontjából sokszor negatív aspektusokat is hordozó – ingázásra sincs lehetőség, a jelentős távolságok, az infrastruktúra fejletlensége, valamint a humán erőforrás képzetlensége miatt⁸⁴. A munkanélküliség különösen sújtja a vidéki fiatalokat, nőket (főleg Európa egyes területein) illetve etnikai csoportokat (jellemzően az USA egyes térségeiben, illetve az EU keleti tagországainak bizonyos területein). A problémákat súlyosbítja, hogy a farmjövedelmek, illetve a vidéki átlagos jövedelmek jelentősen elmaradnak a városi területek átlagos jövedelméhez⁸⁵ képest (Kusmin és Parker 2006, OECD 2006, RUPRI 2007, SERA 2006).

A szociális helyzet kapcsán, a – nem csak mezőgazdasági eredetű – munkanélküliek és a szociális segélyezettek arányát, számát összehasonlítva megállapítható, hogy a kiválasztott területek 2003-ban határozott és szignifikáns (sig. = 0,000) lemaradást mutatnak. A munkanélküliséget tekintve, a 18 kistérség abszolút értelemben, országosan is a legrosszabb értékekkel jellemezhető⁸⁶, a szociális segélyezettek 1000 lakosra jutó száma pedig kétszeres átlagot (34,91 fő) mutat a többi kistérséghez (16,9 fő) képest. A helyi munkaalkalmak hiánya is alapvető gond, hiszen a helyben foglalkoztatottak, továbbá a helyben működő

⁸⁴ Számos elemzés foglalkozik a végzettség és az ingázás közötti összefüggés vizsgálatával, megállapítva, hogy az alacsonyabb végzettség ellene hat az ingázási lehetőségek kihasználásának (ld. pl. Combes és Raybould 2001, Green és Owen 2006, Köllő 2006).

⁸⁵ Magyarországon a mezőgazdaságban dolgozók havi bruttó átlagkeresete 122072 Ft volt, míg az országos átlag 185004 Ft-ot tett ki 2007-ben (Forrás: KSH).

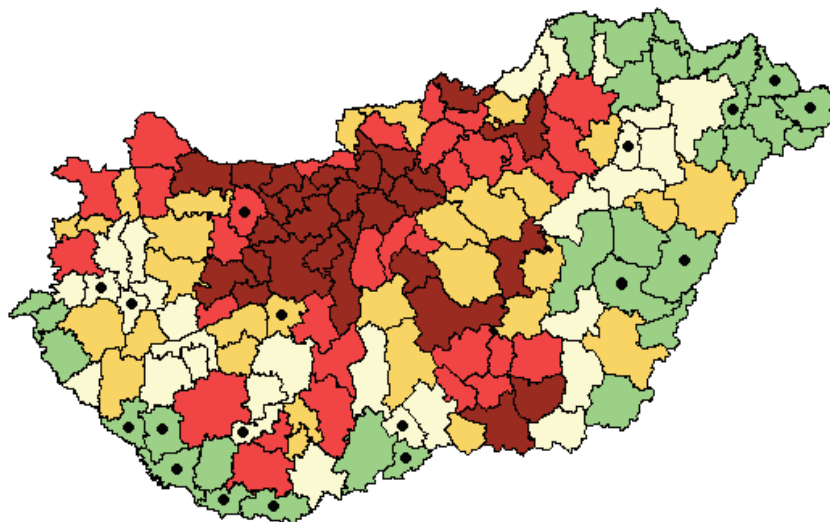
⁸⁶ Míg az ország többi részén 43, addig a kiválasztott térségekben átlagosan 70 regisztrált munkanélküli jut 1000 lakosra. A legrosszabb helyzetben lévő, vizsgálatba vont térségeknél, ez az érték a 100 főt is meghaladja.

Fontos megjegyezni, hogy a bemutatott faktorokban összefogott eredeti változókkal elvégzett diszkriminancia analízis segítségével, a vizsgált területeket a magas mezőgazdasági vállalkozás-arány, és a regisztrált munkanélküliek ezer lakosra jutó magas száma alapján lehet leginkább különválasztani a többi kistérségtől (sig. = 0,000). Utóbbi alátámasztotta azt a feltételezést, miszerint az agrár-munkanélküliség alapvetően meghatározza a kiválasztott térségek munkaerő-piaci helyzetét, és a mezőgazdaságból kiszoruló alapvetően befolyásolják a munkanélküliség nagyságát a vizsgált kistérségekben.

vállalkozások, és helyben működő egyéni vállalkozások 1000 lakosra vetített számát vizsgálva, a 2003. évre vonatkozólag megerősíthető, hogy a 18 kistérségben szignifikánsan (sig. = 0,000) jóval kevesebb lehetőség van helyben dolgozni.

A munkanélküliség, a munkalehetőségek hiánya, előtérbe helyezi a fejlettebb területekhez, centrumokhoz való kapcsolódás szerepét, annak vizsgálatát, hogy a munkaerő mennyiben képes – helyi lehetőségek hiányában – közeli nagyvárosokban munkát vállalni, és a közlekedési hálózat ezt mennyire teszi lehetővé⁸⁷. Az elérés (5. ábra) abból a szempontból is fontos, hogy a vállalatok mennyire képesek megközelíteni a Magyarországon még nem túl mobil, szabad munkaerőt.

5. ábra: Kistérségek komplex elérési viszonyai Magyarországon, 2004

Megjegyzés: a modellnél a kistérségek településeinek átlagában a főváros elérése 40, a legközelebbi két megyeszékhely és kistérség-központ 25–25, a települések intézményellátottsága alapján számított sajáterő 10%-os súlyt képvisel. A magasabb pontszám jobb elérhetőséget jelent.

Elérési kategóriák: ■ 1,73–2,76 □ 2,76–3,17 ■ 3,17–3,47 ■ 3,47–3,94 ■ 3,94–5,00
●: Vizsgált térségek.

Forrás: Faluvégi (2004) alapján saját számítás és szerkesztés

⁸⁷ Az agrárágazaton kívüli munkalehetőségek elérhetősége azért is lényeges, mivel Magyarországon, a mezőgazdaságból kikerült munkanélküliek szektoron belüli elhelyezkedési esélyei, Obádovics (2004) kutatásai alapján, gyakorlatilag egyenlők a nullával.

A vizsgálatba bevont kistérségek elérési viszonyai – a kvartilisek alapján abszolút értelemben is – a vizsgált időszak végén igen kedvezőtlenek (sig. = 0,000), és megállapítható, hogy a kérdéses területek lakosságának a közeli városokban, centrumokban található lehetséges munkahelyekre való eljutása korlátozott.

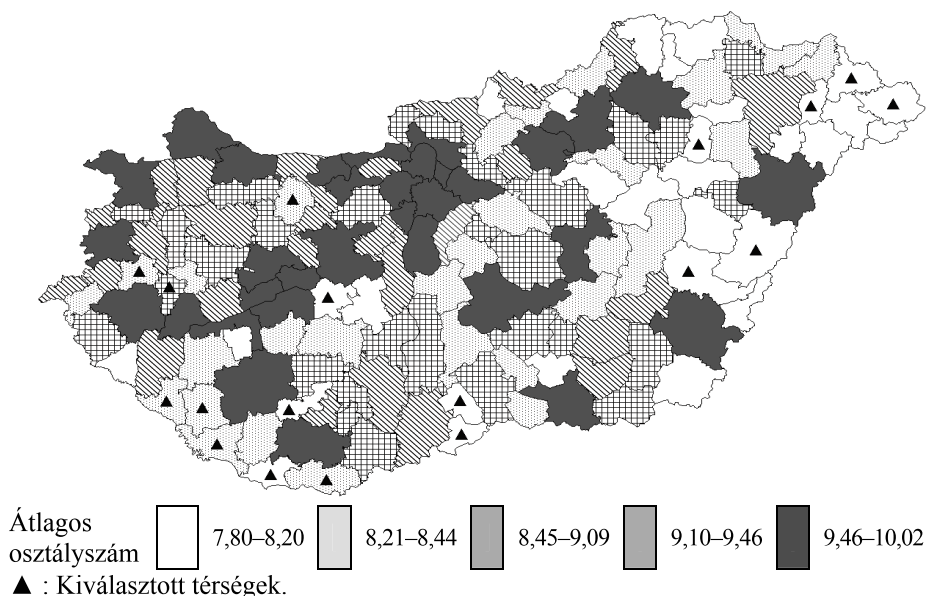
Mind Európában, mind pedig Amerikában komoly témát ad a kutatóknak és döntéshozóknak egyaránt a leszakadó, halmozottan hátrányos helyzetű vidéki területek, és a szegénység közötti szignifikáns kapcsolat, amely a vizsgálatba vont magyarországi területek esetén is kimutatható. A szegénységben élő vidéki lakosság olyan szociális, képzettségi, gazdasági, és egészségügyi hátrányokat halmoz fel, melyek megakadályozzák a helyzetből való kilábalást, és hosszabb távon az érintett térségek, illetve a szegénység szegregálódását okozzák. A humán erőforrás ennek köszönhető elértéktelenedése megnehezíti a beavatkozási tervek és akciók megfogalmazását, végrehajtását, amit a saját vizsgálatokon kívül a nemzetközi és hazai szakirodalom is alátámaszt (pl. Crandal és Weber 2007, EC 2008, Jensen et al. 2003, Kovács és Somlyódyné 2008). A szegénység és a szociális kizáródás okai (illetve következményei) közt megemlíthető az alapvető szolgáltatásokhoz, infrastruktúrához való hozzáférés korlátozottsága, amiből kiemelten kell kezelni az egészségügyi és szociális alapellátást, valamint az oktatást. Mindezek szoros összefüggésben állnak az előbbieken részletezett elérhetőséggel, hiszen egyrészt a leszakadó vidéki területek önmagukban is távol esnek a fejlettebb területektől, szolgáltatásoktól és munkahelyektől, másrészt pedig a gyengébb, alacsonyabb képzettségű, kedvezőtlen struktúrájú munkaerő amúgy sem lenne képes kihasználni az esetleg meglévő ingázási lehetőségeket (EC 2008, Kovács és Somlyódyné 2008).

A munkaerő struktúrájához kapcsolódik az iskolázottság (átlagos osztályszám) területi eloszlásának (7. ábra) vizsgálata is, mely megerősítette, hogy az agrárfoglalkoztatási válság megjelenése együtt jár az érintett területek lakosságának alacsony iskolázottságával. A kvartilisek elhelyezkedése alapján itt is megállapítható a 18 kistérség általános (és abszolút) lemaradása. Az átlagos osztályszám⁸⁸ és a területi fejlettség közti összefüggések következtében ez a tény kihangsúlyozandó.

---

⁸⁸ Bár a területi különbségeket ez a mutató jelzi leginkább, fontos kiemelni, hogy ez az abszolút (és szignifikáns) lemaradás a humán erőforrás minőségét összetettebben jelző HDI összehasonlításakor is fennáll.

6. ábra: Az iskolázottság területi eloszlása Magyarországon, 2001

Forrás: KSH (2001. évi Népszámlálás) adatai alapján saját szerkesztés

Nagyon fontos megjegyezni, hogy a kiválasztott csoportban, a mezőgazdaságból kikerülő munkaerő vizsgálata sokkal kedvezőlenebb képet nyújt, hiszen ennek a munkanélküli rétegnek a képzettsége a teljes vizsgált időszak átlagában rendkívül kedvezőtlen. A legfeljebb nyolc osztályt végzettek aránya⁸⁹ a legtöbb esetben meghaladja a 60%-ot, esetenként pedig megközelíti, vagy meghaladja a 70%-ot is.

Az előző bekezdésekben ismertetettek egybevágóan a nemzetközi tapasztalatokkal, mivel az EU jelentése (EC 2008b), valamint az Egyesült Államokra vonatkozó kutatások (pl. Lawrence et al. 2008, Lichter és Parisi 2008) alapján, a mezőgazdaság által különösen érintett vidéki területek lakossága, az alacsonyabb bevételeknek, és a szezonális munkának⁹⁰ köszönhetően még fokozottabban ki van téve a szegénység és a kirekesztődés kockázatának, valamint annak a

⁸⁹ Magyarországon az elemi iskola nyolc osztályból áll.

⁹⁰ Ki kell emelni a szezonális mezőgazdasági munkák és az illegális bevándorlás közti összefüggést is (kiemelten Európa dél-nyugati, déli államaiban – Spanyolország, Franciaország, Olaszország, Görögország; valamint az Egyesült Államokban), ahol a szegénységgel és a strukturális problémákkal való összefüggés még egyértelműbb (ld. EC 2008b, Kandel 2008)

generációkon keresztüli átörökítésének⁹¹ is. A társadalmi létrán történő előrelépés egyetlen formája az elvándorlás (EC 2008b), ez azonban a térségek progresszív elöregedését, az emberi erőforrás leépülését, a vidék gazdasági hanyatlását erősíti. Ez különösen igaz a kiválasztott térségek esetén, hiszen ezekben – a Magyarországon egyébként sem jellemző – mobilitás kizárólag a fiatalok körében figyelhető meg, míg az idősebb rétegek „bennrekednek” az eredeti lakóhelyükön.

A vidéki lakosság, és kifejezetten a mezőgazdasági munkaerő alacsony iskolázottsága gyakorlatilag tartósítja, felgyorsítja a problémákat. Miközben a vidéki területek gazdaságilag jellemzően a globalizáció és a nemzetközi kereskedelem hatásainak jóval erősebben kitett hagyományos feldolgozóiparra specializálódtak, az alacsonyabb végzettséget igénylő, döntően a vidéki területekre települt ilyen jellegű ágazatok jóval sérülékenyebbek. A globális verseny következtében az alacsony végzettséggel rendelkező mezőgazdasági munkaerő jóval hamarabb veszti el az állását, mint a városi területeken lévő, magasabb képzettséget igénylő szakmák esetén (ld. pl. Deitz 2004, Gibbs et al. 2005, Glasmeier és Salant 2006, Robin és Silva 2004). A sokszor egyetlen – túlnyomó részt a mezőgazdasági – ágazattól függő vidéki területek számára a húzóágazat megszűnése után nem marad alternatíva, illetve más ágazatok megléte esetén is hiányos a munkaerő átképzéséhez szükséges infrastruktúra mennyisége, minősége. Így a tartósan munka nélkül maradó humán-erőforrás strukturális problémái a munkaerő, és az érintett térségek hosszabb-távú szegregálódását gerjesztik. Ezt a szerző kutatása teljes mértékben alátámasztja, és egyik legfontosabb megállapításként kezeli.

Összefoglaló

Összességében megállapítható, hogy a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének visszaszorulása számos vidéki területen strukturális problémák egész sorát hozta felszínre, melyek az érintett térségek hosszabb távú fejlődését, fejlesztését nagyban akadályozzák. A szerző magyarországi doktori kutatásában gazdasági és társadalmi mutatók kidolgozásával és felhasználásával, többváltozós statisztikai módszerek (faktor-, diszkriminancia- és klaszteranalízis) alkalmazásával, egyértelmű összefüggést mutatott ki a tartós, mezőgazdasági eredetű munkanélküliség, valamint az érintett térségek gazdasági-, és társadalmi fejletlensége, és kiemelten a humán erőforrás kedvezőtlen állapota között. Ez egybevág a nem-

---

⁹¹ Magyarországon ennek – a szezonális mezőgazdasági munka és a roma munkavállalás közti összefüggés következtében is – különös jelentősége van. Ebben a tekintetben egyébként a mezőgazdaságnak – a saját fogyasztásra termelő, illetve az informális gazdaságon keresztüli értékesítést megcélzó gazdálkodásnak – igen fontos szociális funkciója van.

zetközi tapasztalatokkal is. Bár a kutatás alapján a mezőgazdaság szociális és önfenntartó funkciója közel sem elhanyagolható tényező⁹², mégis úgy tűnik, nem önmagában a mezőgazdaság visszaszorulása a legfőbb probléma, hanem azon hátrányok, melyeket a fejlett térségektől, nagyobb városoktól, globális-, vagy a tágabb értelemben vett helyi gazdaságtól elzárt, periférián lévő, rendkívül kedvezőtlen demográfiai, képzettségi és társadalmi/gazdasági mutatókkal jellemezhető, hanyatló vidéki területek felhalmoztak.

Ki kell hangsúlyozni (és ezt mind a 18 kistérségben elkészült fejlesztési terv is alátámasztja), hogy ezeket a gondokat önmagában az agrárágazat fejlesztését célzó beavatkozásokkal orvosolni nem lehetséges. Ugyanakkor, még mindig igen nagy hangsúly helyeződik vidék számára leghatékonyabbnak tartott beavatkozási területre, az agrárpolitikára, miközben már egyértelművé vált, hogy a legtöbb OECD országban az agrár-bázisú fejlesztési politikák hatása a vidéki lakosság jólétének növelésében – ha nem is teljesen insignifikáns – de igen korlátozott (OECD 2006). Ezt az átfogó célt a vidék tekintetében nem képes az agrárpolitika elérni, mint ahogy az Egyesült Államok és az EU is ezt kitűnően példázza.

Összességében ellentmondásként jelenik meg az a tény, hogy miközben a vidéki területek előtt álló kihívások (és egyben lehetőségek is) rendkívül sokszínűek, a problémák kezelésére szánt közkiadások jelentős része egyetlen szektorra, és a vidéki népesség csupán szűk csoportjára – a farmerekre – fókuszál⁹³. Eközben a vidéki területek már új megközelítést, a mezőgazdaságon túlmutató, és hely-specifikus fejlesztéseket igényelnek, ahogy arra a szakirodalom (többek közt. Moseley 2003, OECD 2006, Ploeg és Dijk 1995), már régebb óta próbálja felhívni a döntéshozók figyelmét.

A vidék funkcióinak változását kutató szerzők között egyetértés mutatkozik abban, hogy a globalizálódás következményeként a helyi erőforrásokra építő, lokális fejlesztések kerültek előtérbe. Az endogenitás ugyanis (miközben a vidéki térségek gazdasági és társadalmi átalakulása számot kell vessen a globalizáció kihívásaival, amennyiben az adott térség versenyképességét akarja javítani), a helyi adottságokra alapozott társadalmi és gazdasági válaszok megfogalmazását segíti (Kulcsár 2008).

---

⁹² Ezt jelzi, hogy pont a mezőgazdasági eredetű regisztrált munkanélküliség nagysága, és tartóssága alapján kiválasztott térségekben, jóval nagyobb az 1000 főre eső mezőgazdasági vállalkozások száma, illetve aránya az összes vállalkozáson belül, és ezek alapján szignifikánsan (sig. = 0.000) külön is választhatók a többi kistérségtől. Ez egyrészt következik abból, hogy az érintett területek hagyományos agrártérségek, ahol a mezőgazdasággal való foglalkozásnak jelentős tradíciói vannak. Ugyanakkor utal arra is, hogy az agrárium – más lehetőségek hiányában – egyfajta kényszerpálya is az itt élők számára.

⁹³ Ebben jelentős szerepe van az EU-ban és az USA-ban is igen erős agrár-lobbnyak

Az agrár-munkanélküliség szempontjából vizsgálatba vont magyarországi területek szoros összefüggést mutatnak a területi egyenlőtlenségek alakulásával. A helyi erőforrások tekintetében utolérhető a lemaradás a társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatokban, a jövedelmek, a helyi bevételek mértékében, a szociális ellátórendszer leterheltségén, a térségek infrastrukturális állapotán, a lakosság és a munkaerő képzettségén, a foglalkoztatási lehetőségek alakulásán. A területi egyenlőtlenséggel való kapcsolat, valamint a mezőgazdaságból kikerülő munkaerő karakterisztikáinak ismeretében, sok hasonló, hanyatló vidéki térségben kérdéses lehet a munkaerőpiacra történő aktív visszatérés. Ezt a helyi munkaalkalmak szűkössége, a térségen kívül található munkahelyek elérésének problémája, valamint magának a munkaerőnek, annak képzettségének, korösszetételének ismeretében valószínűsíthető. Ugyanezek a tényezők viszont már felvetik a helyi fejlesztések lehetőségének, megalapozhatóságának kérdését.

A mezőgazdaságon kívüli fejlesztések legnagyobb fékezőereje éppen annak alanya, a lakosság, a humán erőforrás. Súlyosbítja a helyzetet, hogy helyi munkaalkalmak és szolgáltatások hiányában nehéz megtartani a képzett munkaerőt, a képzett munkaerő hiánya pedig – tetézzve a rendkívül rossz elérhetőséggel, szociális terhekkal, kedvezőtlen demográfiai folyamatokkal – távol tartja a tőkét. Ez az önmagát erősítő folyamat, a szociális szempontok ellen ható piaci mechanizmusok, megkérdőjelezhetik a helyi fejlődést. Eppen ezért, *a helyi fejlesztések alapja a humán erőforrás javítása, képzése kell, hogy legyen.*

Ezen túlmenően, mivel az önálló, hatékony, helyi (gazdaság)fejlesztés jelenlegi állapotukban megkérdőjelezhető, a hanyatló mezőgazdasági térségek számára nélkülözhetetlennek tűnik helyi bázisú, az endogén erőforrásokra alapozó, azokat mobilizáló, azokhoz szervesen illeszkedő állami szintű speciális programok kidolgozása, és források allokálása is, melyeken belül támogatni kell a szélesebb értelemben vett vidéki gazdaságra vonatkozó intézkedéseket. Ezek hiányában, a hanyatló vidéki területek, agrártérségek fokozódó leszakadásával, a korábbi mezőgazdasági munkaerő visszafordíthatatlan szociális-, és gazdasági kizáródásával kell számolni.

Irodalom

- Abrahams (Ed.) (1996): *After Socialism: Land Reform and Social Change in Eastern Europe*. Providence · Oxford: Berghahn Books
- Agarwal S. – Rahman S – Errington A. (2009): Measuring the determinants of relative economic performance of rural areas. *Journal of Rural Studies* (25) pp. 309–321.
- Barta Gy. – G Fekete É. – Szörényiné K. I. – Timár J. (Eds.) (2005): *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. Pécs: Centre for Regional Studies HAS

- Bengs C. – Schmidt-Thomé K. (Eds.) (2005): Urban-rural relations in Europe, ESPON Project 1.1.2 Part 1: Final Report. Helsinki: Centre for Urban and Regional Studies, University of Technology
- Breustedt G. – Glauben T. (2007): Driving Forces of Exiting from Farming in Western Europe. *Journal of Agricultural Economics* (1) pp. 115–127.
- Bristow G. (2005): Everyone's a 'winner': problematising the discourse of regional competitiveness. *Journal of Economic Geography* (5) pp. 285–304.
- Brown D. J. – Earle J. S. – Telegdy Á. (2006): The productivity effects of privatization: Longitudinal estimates from Hungary, Romania, Russia, and Ukraine. *Journal Of Political Economy* (1) pp. 61–99.
- Brown D. L. – Glasgow N. (2008): Rural Retirement Migration. Dordrecht: Springer
- Bryden J. – Hart K. (Eds.) (2004): Why Local Economies Differ: the Dynamics of Rural Areas in Europe. New York: Edwin-Mellen Press
- Burger A. (2006): Why is the issue of land ownership still of major concern in East Central European (ECE) transitional countries and particularly in Hungary? *Land Use Policy* (4) pp. 571–579.
- Champion T. – Sheppard J. (2006): Demographic Change in Rural England. pp. 29–50. In: Lowe P. – Speakman L. (Eds.): The Ageing Countryside: The Growing Older Population of Rural England. London: Age Concern England
- Cloke P. – Goodwin M. (1992): Conceptualising countryside change: from post-Fordism to rural structured coherence. *Transactions of the Institute of British Geographers* (17) pp. 321–336.
- Clout H. (1993): European Experience of Rural Development. Report for the Rural Development Commission. Strategy Review: Topic Paper no. 5. London: Department of Geography, University College London
- Coombes M. – Raybould S. (2001): Commuting in England and Wales: People and Place Factors. pp. 111–131. In: Pitfield D. (Ed.): Transport Planning, Logistics and Spatial Mismatch. London: Pion Ltd.
- Crandall M. S. – Weber B.A. (2004): Local Social and Economic Conditions, Spatial Concentrations of Poverty, and Poverty Dynamics. *American Journal of Agricultural Economics* (86) pp. 1276–1281.
- Cromartie J. – Bucholtz S. (2008): Defining the “Rural” in Rural America. *Amber Waves* (3) pp. 28–34. Washington DC: USDA ERS
<http://www.ers.usda.gov/AmberWaves/June08/Features/RuralAmerica.htm>
- Deitz R. (2004): Restructuring in the Manufacturing Workforce: New York State and the Nation. *The Regional Economy of Upstate New York* (4) Buffalo: Federal Research Bank of New York
- Dicken P. (2003): Global Shift. Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century. London: SAGE
- Drabenstott M. (2005): Do Farm Payments Promote Rural Economic Growth? *The Main Street Economist* No. 3. Kansas City: Center for Rural America, Federal Reserve Bank of Kansas City

- EBRD (1999): Transition report 1999: Ten years of transition. London: EBRD
- EBRD (2002): Transition report 2002: Agriculture and rural transition. London: EBRD
- EC (1999): Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union. Luxembourg: European Commission
- EC (2006): COM(2006) 857 final – Employment in rural areas: closing the jobs gap. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament Brussels: Commission of the European Communities
http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/ruralemployment/com857_hu.pdf
- EC (2008a): Rural development in the European Union. Statistical and economic information report 2008. Luxembourg: European Commission, Directorate General for Agriculture and Rural Development
- EC (2008b): Poverty and social exclusion in rural areas. Final study report. Luxembourg: European Commission, Directorate General for Employment, Social affairs and Equal opportunities
- EC (2009): Prospects for agricultural markets and income in the European Union 2008–2015. Luxembourg: European Commission Directorate General for Agriculture and Rural Development.
http://ec.europa.eu/agriculture/publi/caprep/prospects2008/fullrep_en.pdf
- EDA (U.S. Economic Development Administration) (2007): Unlocking Rural Competitiveness: The Role of Regional Clusters. Washington DC: Economic Development Administration
http://www.eda.gov/ImageCache/EDAPublic/documents/pdfdocs2006/unlockinruralcompetitivenessfullreport_2epdf/v1/unlockingruralcompetitivenessfullreport.pdf
- European Spatial Planning Observation Network (ESPON) (2004): The Territorial Impact of CAP and Rural Development Policy. ESPON project 2.1.3.
http://www.espon.eu/mmp/online/website/content/projects/243/277/file_1322/fr-2.1.3_revised_31-03-05.pdf
- Faluvégi A. (2004): Regional pattern of socio-economic characteristics in the period of transition and the expected effects. Discussion Papers 25. Budapest: MTA KTI
- Fasterding F. – Rixen D. (2005): Analyse der Beschäftigungsmöglichkeiten im Agrarsektor Deutschlands und Beschäftigungseffekte agrarpolitischer Maßnahmen. Braunschweig: Institut für Ländliche Räume und Institut für Betriebswirtschaft
- Fiss P. C. – Hirsch P. M. (2005): The discourse of globalization: Framing and sensemaking of an emerging concept. *American Sociological Review*(2) pp. 29–52.
- Gibbs R. – Kusmin L. – Cromartie J. (2005): Low-Skill Employment and the Changing Economy of Rural America. *Economic Research Report* No 10. Washington DC: USDA ERS <http://www.ers.usda.gov/publications/err10/>

- Glasmeier A. – Salant P. (2006): Low-skill workers in rural America face permanent job loss. *Policy Brief* No. 2. Durham: Carsey Institute, University of New Hampshire http://www.carseyinstitute.unh.edu/publications/PB_displacedworkers_06.pdf.
- Granberg L. – Kovách I. – Tovey H. (Eds.) (2001): *Europe's Green Ring. Perspectives on Rural Policy and Planning*. Hampshire: Ashgate
- Green A. – Owen D. (2006). *The Geography of Poor Skills and Access to Work*. York: Joseph Rowntree Foundation
- Green G.P. – Dellar S.C. – Marcouiller D.W. (Eds.) (2005): *Amenities and rural development: theory, methods and public policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- Hamilton L. C. – Hamilton L. R. – Duncan C. M. – Colocousis C. R. (2008): *Place Matters. Challenges and Opportunities in Four Rural Americas*. Durham: Carsey Institute, University of New Hampshire
- Harris R. P. – Worthen D. (2003): African Americans in Rural America. pp. 32–42. In: Brown D. L. – Swanson L. E. (Eds): *Challenges for rural America in the twenty-first century*. Pennsylvania State University Press
- Heilig G. K. (2002): *European Rural Development (ERD). Project Description*. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis
- Human Development Report (1990). New York: Oxford University Press
- Huovari J. – Kangasharju A. – Alanen A. (2002): Constructing an index for regional competitiveness. pp. 123–138. In: Acs Z. – de Groot H. L. F. – Nijkamp P. (Eds.): *The Emergence of the Knowledge Economy: a Regional Perspective*. London: Springer
- Isserman A. M. (2000): Creating new economic opportunities: The competitive advantages of rural America in the next century. pp. 123–141. In: Drabenstott M.: *Beyond Agriculture: New Policies for Rural America*. Kansas City: Center for the Study of Rural America, Federal Reserve Bank of Kansas City
- IWG.AgRI (2005): *Handbook of Rural Households, Livelihood and Well-being*. Geneva: Inter-secretariat Working Group on Agriculture and Rural Indicators - United Nations <http://www.unece.org/stats/rural/>
- Jensen L. – McLaughlin D. K. – Slack S. (2003): Rural Poverty: the Persisting Challenge. pp. 118–134. In: Brown D. L. – Swanson L. E. (Eds): *Challenges for rural America in the twenty-first century*. Pennsylvania State University Press
- Johnson K. M. (2006.) *Demographic Trends in Rural and Small Town America. Reports on Rural America* (1) Durham: Carsey Institute, University of New Hampshire http://www.carseyinstitute.unh.edu/publications/Report_Demographics.pdf
- Jones A. et al. (2006): *Enabling Cities in the Knowledge Economy*. London: Department for Communities and Local Government
- Kandel W. (2008): *Profile of Hired Farmworkers, A 2008 Update. Economic Research Report* No. 60. Washington DC: USDA ERS <http://www.ers.usda.gov/Publications/ERR60/>

- Kirby P. (2006): Theorising globalisation's social impact: proposing the concept of vulnerability. *International Political Economy* (4) pp. 632–655.
- Köllő J. (2006): A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon: Újabb számítások és számpéldák. Budapest: MTA KTI
- Kovács K. – Somlyódiné P. E. (2008): Függgőben. Közzolgáltatás-szervezés a kistelepülések világában. Budapest: MKI KSZK
- Kulcsár L. – Brown D. L. (2005): Modernizáció és Vidékfejlesztés. *Korunk* (4) pp. 10–15.
- Kulcsár L. (2008): A vidékfejlesztés szociológiája. Budapest–Pécs: Dialóg Campus. (Megjelenés alatt)
- Kusmin L. – Parker T. (Eds.) (2006): Rural Employment At A Glance. Economic Information Bulletin No. (EIB-21). Washington DC: USDA ERS <http://www.ers.usda.gov/publications/eib21/eib21.pdf>
- Laky T. (2003): Magyarországi munkaerőpiac 2003. Budapest: Foglalkoztatási Hivatal OFK
- Leader (2001): Global Competitiveness of Rural Areas. Creating a territorial development strategy in the light of the LEADER experience, part 5. Brussels: LEADER European Observatory, AEIDL
- Leader+ (2005): AVOP Leader+ – készségek elsajátítása. Tankönyv. PROMEI Kht, Faluműhely Alapítvány, SZRVA, ZRVA
- Leichenko R. – Silva J. (2004): International Trade, Employment and Earnings: Evidence form Rural Counties. *Regional Studies* (38) pp. 355–374.
- Lengyel I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. Szeged: JATEPress
- Lichter D. T. – Parisi D. (2008): Concentrated Rural Poverty and the Geography of Exclusion. *Policy Brief* No 3. Durham: Carsey Institute, University of New Hampshire <http://www.aecf.org/~~/media/PublicationFiles/Carsey%20Institute.pdf>
- Lichter D.T. – Johnson K. (2007): The Changing Spatial Concentration of America's Rural Poor Population. *Rural Sociology* (72) pp. 331–358.
- Lowe P. – Murdoch J. – Ward N. (1995): Networks in Rural Development: beyond exogenous and endogenous models. pp. 87–105. In: Ploeg J. D. van der – Dijk G. van (Eds.): Beyond modernisation: The impact of endogenous rural development. Assen: Van Gorcum
- Lukovics M. – Kovács P. (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika* (3) pp. 245–263.
- Luloff A. E. – Bridger J. C. (2003): Community Agency and Local Development. pp. 203–213. In: Brown D. L. – Swanson L. E. (Eds): Challenges for rural America in the twenty-first century. Pennsylvania State University Press
- Lyson T. A. – Falk W. W. (Eds.) (1993): Forgotten Places. Uneven Development in Rural America. Kansas City: University Press of Kansas

- Lyson T. A. – Tolbert C. M. (2003): Civil Society, Civic Communities and Rural Development. pp. 228–240. In: Brown D. L. – Swanson L. E. (Eds): Challenges for rural America in the twenty-first century. Pennsylvania State University Press
- Macke D. (2003): *Understanding Rural America*. Monograph 11. Lincoln, NE: Center for Rural Entrepreneurship
<http://www.ruraleship.org/content/content/pdf/UnderstandingRA.pdf>
- Macours K. – Swinnen F. M. (1998): Agricultural labour adjustments during transition in Central and Eastern Europe. Policy Research Group working paper no. 16. Leuven: Policy Research Group, Dept. of Agricultural Economics, Katholieke Universiteit
- Marsden T. (1995): Rural Futures: The Consumption Countryside and its Regulation. *Sociologia Ruralis* (4) pp. 501–520.
- Martin D. – Pierre P. – Metzger J. (2006): The Sociology of Globalization. Theoretical and Methodological Reflections. *International Sociology* (4) pp. 499–521.
- McGranahan D. – Sullivan P. (2005): Farm Programs, Natural Amenities, and Rural Development. *Amber Waves* (1). Washington DC: USDA ERS
<http://www.ers.usda.gov/AmberWaves/February05/Features/FarmPrograms.htm>
- Miljkovic D. – Hyun J. J. – Rodney P. (2008): The role of productivity growth and farmers' income protection policies in the decline of relative farm prices in the United States. *Journal of Policy Modeling* (30) pp. 873–885.
- Moseley M. J. (2003): Rural Development Principles and Practice. London: Sage
- Obádovics Cs. – Kulcsár L. (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika* (4) pp. 303–322.
- Obádovics Cs. (2004): A vidéki munkanélküliség térségi eloszlásának elemzése. Doktori értekezés. Gödöllő: SZIE
- OECD (1994): Creating rural indicators for shaping territorial policy. Paris: OECD
- OECD (2005): International investment perspectives: 2005 Edition. Paris: OECD
- OECD (2006): The New Rural Paradigm. Policies and Governance. Paris: OECD
- OTK (2005): Országos Területfejlesztési Konceptió. Budapest: Országos Területfejlesztési Hivatal
- Ottaviano G. L. P. – Pinelli D. (2006): Market potential and productivity: Evidence from Finnish regions. *Regional Science and Urban Economics* (36) pp. 636–657.
- Patrick J. D. (1997): A rurális térségek fejlesztésének problémái és prioritásai Írországban. pp. 139.–150. In: Horváth Gy. (Ed.): Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken. Pécs: MTA RKK
- Ploeg J. D. van der – Dijk G. van (Eds.) (1995): Beyond Modernization: The Impact of Endogenous Rural Development. Assen: Van Gorcum
- Porter M. E. (1990): The Competitive Advantage of Nations. New York: The Free Press

- Porter M. E. et al. (2004) Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and Research Agenda. Washington DC: Economic Development Administration http://www.eda.gov/ImageCache/EDAPublic/documents/pdfdocs/eda_5frural_5regions_2epdf/v1/eda_5frural_5regions.pdf
- Putnam R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster
- Putnam R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster
- Robertson R. (1995): Glocalisation: time-space and homogeneity-heterogeneity. pp. 25–44. In: Featherstone M. – Lash S. – Robertson R. (Eds.): *Global modernities*. London: Sage
- Rosenfeld S. (2004): Crafting a New Rural Development Strategy. *Economic Development America* (2) pp. 11–13.
- RUPRI (2007): Rural America in Deep Downturn. A RUPRI Rural Economic Update. Kansas City: RUPRI Center for Regional Competitiveness www.rupri.org/Forms/CRC_Recession.pdf
- SERA (2006): Study on Employment in Rural Areas, Final Deliverable. Luxembourg: European Commission, Directorate General for Agriculture
- Shane M. et al. (2009): The 2008/2009 World Economic Crisis. What It Means for U.S. Agriculture. Washington DC: USDA ERS www.ers.usda.gov/Publications/WRS0902/WRS0902.pdf
- Swinburn G. – Goga S. – Murphy F. (2004): *Handbook of Local Economic Development*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung; London: UK DFID; Washington D.C.: The World Bank
- Swinnen J. F. M. – Dries L. – Macours K. (2005): Transition and agricultural labor. *Agricultural Economics* (1) pp. 15–34.
- Terluin I. J. – Post J. H. (2001): Key messages on employment dynamics in leading and lagging rural regions of the EU. (Az „European Rural Development: Problems, Chances, Research Needs” c. konferencián 2001. május 7–9. elhangzott előadás anyaga.) The Hague: Agricultural Economics Research Institute LEI http://www.iiasa.ac.at/Research/ERD/net/pdf/terluin_1.pdf
- Tigges L. M. – Fuguitt G. V. (2003): Commuting: A Good Job Nearby. pp. 166–176. In: Brown D. L. – Swanson L. E. (Eds): *Challenges for rural America in the twenty-first century*. Pennsylvania State University Press
- Wade R. H. (2003): The Disturbing Rise in Poverty and Inequality: Is It All a “Big Lie”? pp. 18–46. in: Held D. – Koenig A. M. (Eds.): *Taming Globalization: Frontiers of Governance*. Cambridge: Polity Press
- Wong C. (2002): Developing Indicators to Inform Local Economic Development in England. *Urban Studies* (39) pp. 1833–1863.
- Woods M. (2008): Social movements and rural politics. *Journal of Rural Studies* (24) pp. 129–137.

Az alapító főszerkesztő emlékére: Búcsú Gidai Erzsébettől (1940–2008)

Életének 68. évében elhunyt Gidai Erzsébet, a Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának alapító és két ciklusban megválasztott dékánja, a Széchenyi István Doktori Iskola vezetője. Budapesten született, pályája a Magyar Nemzeti Bankban indult hitelügyi előadóként. 1963-tól oktatott különböző felsőoktatási intézményekben. 1996-ban egyetemi tanárrá nevezték ki a Soproni Egyetem Közgazdasági Intézetébe. 2000. január 1-től a Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar ügyvezető igazgatója, 2000 és 2006 között a Közgazdaságtudományi Kar dékánja. A Kar Doktori Iskoláját haláláig vezette. Megalapította, kiadta a *Gazdaság és Társadalom* című folyóiratot és vezette a szerkesztőbizottságot. Lapunk az alábbi írással búcsúzik Gidai Erzsébettől. A kollégák búcsújaként Gidai Erzsébetre emlékezve közreadjuk Herczeg János egyetemi tanár visszaemlékezését.

Nagy tudású, felkészült oktató volt, több mint négy évtizedes felsőoktatási tevékenységének minden pillanatát láthatóan, érzékelhetően maga is élvezte. Lelkesen és logikusan magyarázta a Mikro – és Makroökonómia bonyolult összefüggéseit. Előadásait, konzultációit a szakma és a hallgatók iránti szeretet, hivatástudat hatotta át. A hallgatóknak mindig a maximumot nyújtotta, még vizsgákon is tanított, magyarázott, utat mutatott, lelkesített. A magas szintű elméleti ismeretek átadása mellett, az alkalmazott közgazdaságtan egyes területeinek oktatására is kiemelt figyelmet fordított. diákjai ügyes-bajos gondjainak megoldására, tanácsok nyújtására is maradt energiája. Odaadással, a hallgatók érdeklődését felkeltve, a legújabb ismereteket átadva tartotta meg a foglalkozásait. Nagy gonddal, kitüntetett figyelemmel foglalkozott a határon túlról érkező hallgatókkal, pályafutásukat az egyetem elvégzése után is nyomon követte. Ajtaja valamennyi hallgató előtt mindig nyitva volt, bármikor kikérhették tanácsait, véleményét és mindig bizton számíthattak rá, hogy idejével, energiáival nem fukarkodik.

A közgazdász képzés korszerűsítésének, a minőség emelésének, új szakok, szakirányok indításának élharcosa volt. A Kar dékánjaként és a Doktori Iskola vezetőjeként kollégáitól, munkatársaitól megkövetelte a kiemelkedő színvonalú kutatási tevékenységet, a kutatási eredményeknek az oktatás folyamatába történő beépítését, a legkorszerűbb ismeretek oktatását, az angol-szász szakirodalom elmélyült tanulmányozását.

Kiemelkedően magas színvonalú és eredményes oktatásszervezői tevékenységet végzett. 1996-ban a Soproni Egyetem Gazdálkodási Szak akkreditációs anyagát kidolgozó munkacsoport vezetője volt, irányította, megszervezte, elin-

dította egyetemünkön a közgazdászképzést. 1999/2000-ben összefogta, irányította a Közgazdaságtudományi Kar, valamint a Kar Doktori Iskolájának akkreditációs anyagát kidolgozó munkacsoportot. Kiemelt eredményei között könyvelhette el, nagy büszkeséggel hivatkozott mindig arra, hogy a Magyar Akkreditációs Bizottság a Kar szakmai tevékenységét kiválóra minősítette. Vezetése alatt a Kar oktatási tevékenységének spektruma szélessé vált, az akkreditált iskolarendszerű felsőfokú szakképzéstől a Doktori Iskoláig minden szintű képzésre kiterjedt. A több lépcsős felsőoktatási képzés valamennyi szintjét – a minőségre mindig külön figyelmet, energiát fordítva – bevezette, irányította. Dékánai vezetése mellett a Karon a nappali alapképzés mellett levelező, posztgraduális és PhD képzések folytak jelentős hallgatói létszámokkal.

Magyarországon elsőként kidolgozta az Egészségügyi menedzser, a Gyógyszerész- közgazdász és az Orvos-közgazdász posztgraduális képzések tanterveit. Az elsők között oktatta az Egészség Gazdaságtan, Kórházgazdaságtan tantárgyakat. 1994-ben a József Attila Tudományegyetemen, majd 2000-ben az NYME Közgazdaságtudományi Karán szervezte meg a képzést. A szakirányú továbbképzéseket elvégzett hallgatói az egészségügy területén számos közép- és felső vezetői állást pályázhattak / pályázhatnak meg, amelyek gazdasági ismereteket is igényelnek.

Prof. Dr. Gidai Erzsébet a jövőkutatás, prognosztika, az egészség-gazdaságtan területén iskolateremtő volt. A gazdasági és társadalmi folyamatok kölcsönhatásának közép- és hosszú távú előrejelzése, a vállalkozások makro- és nemzetközi környezetének vizsgálata, az Európai Unió fejlődési tendenciái álltak érdeklődése központjában. Kutatásai a társadalmi-gazdasági folyamatok modellezésére irányultak, e területen szerzett hazánkban és a világban hírnevet. Eredményeit számos magyar és idegen nyelvű publikációban adta közre. Közgazdasági-prognosztikai szakkönyveinek száma 14, tudományos közleményeinek száma több mint 150. Egyik legismertebb munkája az Akadémia kiadónál megjelent „Jövőalternatívák” című könyve, melyet több egyetemen használnak szakirodalomként. A jövőkutatás módszertanáról írt társszerzős könyve a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál nívódíjban részesült. Szerkesztőbizottsági tagja volt a Prognosztika, az Egészségügyi Gazdasági Szemle című folyóiratoknak. Külföldi, hazai konferenciák, szimpóziumok előadója volt. Több külföldi egyetemen is hosszabb ideig előadott, kutatott. Németország, Hollandia, Franciaország, Egyiptom stb. több egyetemén tartott rendszeresen előadásokat.

Számos rangos hazai és nemzetközi szervezet tisztségviselője volt. Többek közt tagja volt az MTA Jövőkutatási Bizottságának, 1987 és 2000 között elnöke. 1986 és 2001 között az MTA TMB Közgazdasági Szakbizottságának tagja volt. A Jövőkutatási Világszövetség, a Nemzetközi Jövőkutatási Társaság, a Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság szintén számított munkájára.

Szakmai munkásságát és közéleti tevékenységét több kitüntetéssel ismerték el. 1972-ben Akadémiai Díjat kapott. 1979-ben és 1986-ban a Felsőoktatás Kiváló Dolgozója, 1983-ban a Munkaéremrend arany fokozata, 1986-ban a Társasági Munkáért arany fokozata, 1994-ben a Magyar Szellemi Védegylet Rendületlenül oklevél kitüntetésben részesült. 2005-ben a Nyugat-magyarországi Egyetem Kiváló Oktatója, „Signum Aureum Universitatis” /Miskolci Egyetem/, „Mestertanár” arany fokozat, Nyugat-magyarországi Egyetem emlékérem, Széchenyi István emlékérem elismeréseket kapta meg.

Prof. Dr. Gidai Erzsébet egyetemi tanár kiváló szakmai felkészültséggel, széleskörű szakmai vezetői tapasztalatokkal rendelkezett. Elavulhatatlan érdeket szerzett a Nyugat-magyarországi Egyetemen a közgazdász képzés indításában, a Közgazdaságtudományi Kar, valamint a Kar Széchenyi István Doktori Iskolájának akkreditációjában, BA és MA képzések indításában, akkreditációjában, posztgraduális képzések szervezésében, vezetésében, a Kar campusának kialakításában, az oktatás-kutatás infrastrukturális feltételeinek megteremtésében. Szenvedélyesen érdekelte a valóság, a szakma, a politika. A felsőoktatás elhivatott, iskolateremtő szaktekintélye volt, aki a hallgatók képzését, oktatását hivatásának tekintette és akit a diákok, munkatársak megbecsültek, szerettek. Az úrt, amit távozása jelent az Egyetem, a Kar mély fájdalommal éli meg. Emléke örökké ott él szívünkben.

Dr. Andrásy Adél, CSc

Egy kolléga visszaemlékezése

Az MTA Tudományos Minősítő Bizottsága Közgazdasági Bizottságában a 80-as évek elején találkoztunk először. Segítőképz, mindig vidám, étellel teli kollégaként ismertem meg, aki anyai szeretettel patronálta a kandidatúrára készülő fiatal kollégákat, féltő gondnal óvta első tudományos megmérettetésük lépéseit. Közel nyolc évig együtt dolgoztunk többek között Hoch Róberttel, Mátyás Antallal, Kozma Ferencsel, Iványi Attila Szilárdal, Nováki Erzsébettel.

A kilencvenes évek elején, egy télutó napon megcsörrent az asztalomon a telefon. A vonal másik végén Németh Károly professzor úr, akkori rektorhelyettes az iránt érdeklődött, hogy van-e kedvem az Erdőmérnöki Kar Üzemtan Tanszékén egy docensi státuszt megpályázni. Többszöri megbeszélést követően döntöttem úgy, hogy elfogadom a felkérést. Abban az időben a soproni székhelyű Semperit Technika Kft. magyar ügyvezetőjeként dolgoztam. Időközben a megalakítandó Intézethez csatlakozott az akkoriban külszolgálatból hazatérő Csath Magdolna professzor asszony is. Winkler András rektor úr támogatásával 1992. július 1-jével megalakult a Közgazdasági- és Vezetésfejlesztési Intézet. Kinevezésünkkel az Intézet rektori hatáskörbe került.

A B épület 1. emeletén kezdetben 3 szoba, később még egy oktatóhelység állt az Intézet rendelkezésére. 1992. szeptembertől decemberig felkészültünk az oktatási – kutatási feladataink végzésére, majd 1993. februártól az Intézet bekapcsolódott az erdő- illetve faipari mérnök hallgatók oktatásába. 1993-tól először Fábián Attila, később Kováts Judit csatlakozott az Intézethez. Az Üzemtani Tanszék átszervezésével Süveg József és Albert Ernő került az Intézet állományába. A Közgazdaságtan, Vezetés és Vállalkozástan, Vállalat-gazdaságtan oktatásán kívül 1993 februárjától oktattunk fakultatív jelleggel marketinget. Később az Erdőmérnöki Karon marketing főszakirány is indult, sajnos csak egyszeri alkalmat ért meg.

1993. februárjától kezdődően Műszaki Egyetem Ipari Menedzsment és Vállalat-gazdaságtan Tanszék közreműködésével beindult a gazdasági szakmérnök képzés (ebből lett később a mérnök-közgazdász képzés), amely egyetemünk, illetve karunk egyik legsikeresebb másoddiplomás képzése mind a mai napig. Ma is őrzöm Németh Károly rektorhelyettes úr szakvezetői megbízásról szóló megbízását.

Közben megkíséreltük kidolgozni a közgazdász képzés akkreditációs anyagát, de az akkori körülmények még nem tették lehetővé azt, hogy a képzést beillesszük az EFA oktatási profiljába. Hiányoztak a képzés legfontosabb személyi és tárgyi feltételei és maga az akkreditációs anyag is csak egy előtanulmány volt.

Az egyetem akkori vezetősége, különösen Winkler András rektor úr folyamatosan és intenzíven támogatta az önálló gazdálkodási szak indítását. 1994-ben az Intézet vezető nélkül maradt és időlegesen Láng Miklós rektorhelyettes úr vette át az irányítást. A két mérnöki karon a szerteágazó oktatási feladatokat szinte változatlan létszámmal láttuk el. Ma is hálás vagyok a sorsnak, hogy mintegy 10 éven keresztül taníthattam a mérnöki karokon a Vállalat-gazdaságtan, Vezetés és Szervezéstan, illetve a Marketing tárgyakat.

Akadémiai Tudományos Minősítő Bizottság egyik közgazdasági szakbizottsági ülését követő beszélgetésünkön javasoltam Gidai Erzsébetnek, hogy a Soproni Egyetemen az ő vezetésével készítsük el a gazdálkodási szak akkreditációs anyagát. Gidai Erzsébet az Intézethez 1995-ben csatlakozott és vezetésével, érdemi munka eredményeként született meg az akkreditációs anyag, amely kiváló minősítést kapott. Végre saját jogon 1996 szeptemberében megindult a képzés.

A gazdálkodási szak elindítását nagymértékben elősegítette, hogy a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának dékánja, Bessenyei Lajos, 1995-ben Sopronban kihelyezett levelező tagozatos közgazdász-képzést indított el. Már szinte történelem az a nap, amikor az Akadémián a tudós klub előterében erről megálgalapodás született. Az ominózus napon Simon Péternével (aki mindvégig bábás-

kodott a képzés létrejöttén), Gidai Erzsébettel, Bessenyei Lajossal ültünk az MTA Tudós Klubjában, ahol a részletes egyeztetést követően született meg a döntés a közgazdász képzés Soproni Egyetemen történő elindításáról.

A sikeres akkreditáció után, kisebb buktatóktól eltekintve már egymást követték a kedvező események. Újabb és újabb kollégák érkezése és bekapcsolódása az oktatásba, akik közül talán egyet ki kell emelni: Tóth László professzor úr sokunk példaképévé vált az alatt a rövid idő alatt, amíg velünk volt. Már nincs közöttünk, hiányát ma is sokan érezzük, tudását, emberségét, humorát, baráti gesztusait nem feledjük.

Gidai Erzsébet professzor asszony töretlen, rendkívül szívós munkája valamennyi hozzá közelálló munkatársát magával ragadta. Sokszor szinte faltörő kos módjára háritotta el a karrá válás előtt tornyosuló akadályokat. Mestere volt annak, hogy hogyan lehet békét teremteni, elsimítani az oktatók közötti konfliktusokat. A kar robbanásszerű fejlődésével együtt járó vitákat, nézeteltéréseket nagy türelemmel oldotta meg. Elévülhetetlen érdeme az Erzsébet utcai Campus megszerzése. Végre eljött a várva várt nap, 2004. július 26-a és birtokba vehettük a felújított épületet, méltó helyre kerülhettek a szervezeti egységek, tan-székek.

2000. január 1-vel megalakult a Nyugat-Magyarországi Egyetem és a Közgazdaságtudományi Kar. Gidai professzor asszony életműve beteljesedni látszott. A jó infrastrukturális feltételek között rohamosan növekedett a hallgatói létszám, amely dékáni vezetése alatt 3500–4000 főt is elérte. Újabb és újabb képzések indultak. Különösen kedves volt számára az Orvos-gyógyszerész szak-közgazdász és az Egészségügyi menedzser képzés. Megkezdte működését a kar Doktori Iskolája.

A gyors és kíméletlen gazdasági környezeti változások kikényszerítették a Kar oktatási, kutatási koncepciójának felülvizsgálatát és újragondolását. A makro-orientáltságú koncepcióról a Kar versenyképességének fenntartása érdekében át kellett térni a vállaltgazdaságtant, menedzsmenttudományokat előtérbe helyező oktatási szerkezetre. Természetes, hogy egy gyakorlat orientált, üzleti jellegű oktatási koncepcióra való áttérés hosszabb időt igényel, és a Kar gazdálkodási és menedzsment jellegének erősödésével jár együtt. A Kar közgazdasági jellegét elméleti közgazdasági területen a Közszolgálati alapszak és a Közgazdálkodás és Közpolitika mesterszak akkreditálása teremtette meg. Gidai Erzsébet munkássága ezen utóbbi szakterületekhez kapcsolódott, felkészültsége elsősorban ezeken a területeken mélyült el, elismertséget itt szerzett. Az egészségügyi gazdálkodás és intézményi vezetés területén iskolateremtő volt, az általa kidolgozott koncepció alapján az országban több helyen folyt orvos-gyógyszerész szak-közgazdász és egészségügyi menedzser másoddiplomás képzés.

Előadásait áthatotta a nemzeti elkötelezettség. Kiemelt figyelmet fordított a rosszabb anyagi helyzetben levő diákok támogatására, különösen megértéssel viseltetett az erdélyi származású hallgatók iránt. Fontos volt számára a határon túli magyarság felsőoktatási intézményeivel való kapcsolatok ápolása.

Sajnálatos, hogy iskolateremtő tevékenységét nem volt lehetősége már tovább folytatni, mert időközben szervezetét, energiáit a gyilkos betegség erőteljesen igénybe vette. A Kar, az Egyetem munkatársai Gidai Erzsébet professzor asszony emberi nagyságát betegségének időszakában ismerte meg. Mindvégig dolgozott, szervezte a Doktori Iskolát, előadásai során lelkesedése szemernyit sem változott, keményen állta a sarat sorsának szörnyű csapásai között.

Halála valamennyiünket megrendített. Nagyszerű professzort, iskolateremtő kutatót és oktatót veszítettünk el. Emléke életművében él tovább.

Prof. Dr. Herczeg János

Az állam, a társadalom és a „poszt – szocialista” gazdasági viszonyok

[John Pickles (ed.): *State and Society in Post – Socialist Economies.* Palgrave, MacMillan 2008. 262.p. New York. ISBN: 978-0-230-52214-5]

Prof. Dr. Kulcsár László
Nyugat – magyarországi Egyetem, Sopron

Kis túlzással azt mondhatnánk, hogy „se szeri se száma” a kelet európai átalakulással foglalkozó könyveknek. Szinte egy új elmélet is született, a „tranzitológia”, amely a társadalom és gazdaság kelet – európai és orosz átalakulását elemzi, s amely 1989 után új lendületet vett. Az ismertetés tárgyát képező könyv kicsit „kilóg a sorból”. A tizenhárom tanulmány közül többet kelet – európai, vagy kelet európai kötődésű kutatók írtak, ami ebben az esetben a térséget jellemző kulturális gyökerek és a viszonyokat belülről is ismerő szerzők látásmódjának érvényesülését is jelenti. Figyelemreméltó a könyv abból a szempontból is, hogy a kelet európai átalakulás belső differenciáltságát a helyén kezeli, más szóval a sok hasonlóság ellenére nem esik a „Kelet Európa egységes egész” nézetének csapdájába, s ahogyan a megbukott szocializmusok is hordozták a korábbi évszázadok országonként és kultúrák szerint is eltérő jegyeit, az újrászülető kapitalizmusok gazdasági és társadalmi működésének elemzésekor sem feledkezik meg a könyv ezekről a különbözőségekről. Szintén a könyv javára írható, hogy tanulmányaiban elemző módon reflektál a „tranzitológia” jelentősen eltérő megközelítéseire, típusaira, amelyről a magyar származású Tőkés Rudolf publikált alapvető tanulmányt 1999-ben⁹⁴, amely írás ma, tíz év után is aktuális.

Ahogyan Max Weber a „kapitalizmus szelleméről” 1905-ben írt könyvében egy ideáltípust alkotva megkísérelte azokat a sajátosságokat rendszerbe foglalni, amelyek a kapitalizmus kialakulását alapvetően támogatták, s ezt a protestáns etika eszmerendszerében találta meg, a könyv szerkesztője és bevezető tanulmányának írója John Pickles⁹⁵ professzor a „poszt – szocializmus szellemének”

---

⁹⁴ Rudolf L Tőkés (1999): „Transitology”: Global Dreams and Post-Communist Realities. *Budapest Review of Books*.(summer). Másodközlés: *Central Europe Review* Vol 2, No 10. 13 March 2000 (<http://www.ce-review.org/00/10/tokes10.html>.)

⁹⁵ John Pickles „Phillips Distinguished Professor”, a nemzetközi tanulmányok program irányítója, a Földrajz tanszék vezetője (University of North Carolina at Chapel Hill, NC USA). A témát érintően egy másik könyve is megjelent 2008-ban: *Globalization and Regionalization in Post-Socialist Economies. Common Economic Spaces of Europe.* Edited by John Pickles. Palgrave Macmillan 2008. true 0230522130 288 p.

elemzéséhez remél segítséget a kötetben közölt tanulmányok révén. A feladat koránt sem bizonyult könnyűnek és egyszerűnek. Tőkés 1999-ben arról panaszkodott, hogy a rendszerváltás után egy évtized nem volt elég, hogy elméletileg tisztázzák a kelet európai átalakulás kérdéseit, Pickles pedig arra utal, hogy a feladat húsz év eltelte után sem tekinthető végrehajtottnak.

A könyv azzal foglalkozik, hogy megmutassa, milyen alternatívák formálódnak a posztkommunista reformállamokban, s ebben az állam szerepe hogyan alakul. 1989 után rövid ideig, de valóban létezett és hatott az a romantikus globális álom, amely a volt szocialista országokat egy csapásra visszavezette volna a piacgazdaság és a polgári állam keretei közé. A valóság azonban kissé kiábrándító volt. A különböző kelet-európai államok által megtett utak elbizonytalanították azokat, akik a modernizáció klasszikus elméletének érvényesülését várták a régióban. A tranzitológia több hullámban és megközelítésben próbált „fogást keresni” a poszt-szocialista államokon, változó sikerrel. Pickles bevezető tanulmányában az átalakulással foglalkozó irodalom négy „hullámáról” beszél.⁹⁶ Az első hullámban a gyorsan, de több esetben „sokk-terápiával” megvalósított liberalizáció, privatizáció és intézményi reformok eredményességében vetett hit jellemezte a kutatókat. A második hullámban a kiábrándultság volt megfigyelhető. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a kiábrándultságot rendszerint ábrándok előzik meg, s ezek az ábrándok a régió gyors átalakulásához kötődtek. A gazdasági recesszió, de még a gazdasági sikerek is a társadalmi egyenlőtlenségek kieleződését hozták magukkal, igazolva Polányi (2004) több mint fél évszázados megfigyelését. Ebben az időszakban került újra a középpontba az állam kiadásainak és elosztórendszereinek elemzése, a liberális piacgazdaság működésének tökéletesítése. A harmadik hullámban azok a tanulmányok érkeztek, amelyek a vezető ipari szektorok teljesítményére, a gazdaságpolitikai harmonizációra és integrációra összpontosítottak. Sok esetben a nemzeti össztermék növekedésével együtt jelentkeztek az egyenlőtlen területi és társadalmi fejlődés egyre nyilvánvalóbb negatív következményei, amelyek a kelet-európai régiót is darabokra törték. A közvetlen EU csatlakozást megelőző időszak sajátos mellékterméket is eredményezett. Ezt az időszakot én az „ábrándok második hullámának” nevezném, amely ábrándokat a csatlakozás előtt az állam és a politikai elit maga is erősített. Az átalakulással foglalkozó irodalom negyedik hullámát Pickles a kötet bevezető tanulmányában úgy jellemzi, hogy a szakirodalomban erősödött az a felismerés, hogy a Kelet – Európai utak „hibrid” jellegét, más szóval úgy mondhatnánk, hogy a nyugati és a keleti kultúra átfedő és átmeneti területeinek folyamatait, csak a maga

---

⁹⁶ Huntington a demokratizálás harmadik hullámáról írt nagy hatást kiváltó könyvében. A harmadik hullám földrajzilag Kelet Európa és a volt Szovjetunió államaiban csapkodta a totalitárius rendszerek partjait. Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, (University of Oklahoma Press, 1991)

komplexitásában lehet megérteni. Azokat a magatartásokat pedig, amelyek „rugalmasan” képesek alkalmazni és ötvözni a két kultúrkör „szelleméből” eredő sajátosságokat, továbbá képesek azokat megjeleníteni intézményeik, működési mechanizmusaiiban, nem lehet társadalmi, történeti gyökereik nélkül értelmezni. Pickles osztja Polányi 1944-ben kifejtett véleményét abban is, hogy nem létezik egy univerzális gazdaságfejlődési modell, hanem a gazdasági magatartásokat különböző társadalmi csoportok részéről ért támadások kulturálisan meghatározottak, tehát történetileg megérthetők. Ez az alapja a könyv igen árnyalt, differenciált szemléletmódjának is. A könyv tanulmányaiból⁹⁷ az alábbiakban kettőt ismertetünk részletesebben.

A Kelet Európai kapitalizmusok sokfélesége

Greskovits Béla tanulmánya⁹⁸ a tranzitológia negyedik hullámához kötődik. A kelet – európai kapitalizmusok meghatározó, legfontosabb szektorainak és a szektorokat jellemző tőkefajták összehasonlítása alapján elemzi a regionális eltéréseket. Greskovits az ágazatokat először a jellemző (domináns) tőkefajták intenzitása alapján különíti el (intenzív anyagi- fizikai tőke – nem intenzív anyagi – fizikai tőke jelenléte, intenzív humán tőke – nem intenzív humán tőke). Majd a termelési folyamatban betöltött szerepük alapján négy típust alakított ki: (1) csak anyagi – fizikai tőke a jellemző, (2) fizikai és humán tőke egyaránt, (3) csak humán tőke és (4) egyik sem (mindössze képzettséget nem igénylő munka). Az egyes szektorokat a fenti csoportok és a tulajdonviszonyok, a nemzet-

---

⁹⁷ John Pickles: *The Spirit of Post-Socialism: What Is to Be Understood by it?*; Béla Greskovits: *Leading Sectors and the Variety of Capitalism in Eastern Europe*; Arjan Vliementhart: *Transnational Actors and Corporate Governance in ECE: the Case of the EU and the Czech Republic*; Jan Drahekoupil: *On the State of the State: The Czech Transformation and the Moment of Convergence in the Visegrád Region*; Tatiana G. Dolgopyatova: *Corporate Control Models in Russian Companies and Business Integration*; Satoshi Mizobata: *Diverging and Harmonizing Corporate Governance in Russia*; Kyril Haiduk: *State – Society Relations in Belarus: A 'labour dimension'*; Massimo Congiu: *Trade Unions and the Labour Market in Four New European Union Member States*; Kristen Ghodsee: *You 'Can' Take it with You: Cultural Capital, State Regulation and Tourism in Post – Socialist Bulgaria*; Jurgita Maciulyte: *State Policies, Uneven Economic Development and Environmental Regulation in Urban and Rural Lithuania*; Sandrine Devaux: *Building a Social Cause in Post – Communist Countries: Ecological Politics in the Czech Republic.*; Åse B. Grødeland: *Informal Practice, Cultural Capital and Politics in the Czech Republic, Slovenia, Bulgaria and Romania.*; John Pickles: *Conclusion: State, Society and Hybrid Post- Socialist Economies.*

⁹⁸ Béla Greskovits: *Leading Sectors and the Variety of Capitalism in Eastern Europe* (19-46 p.). Greskovits Béla a politikatudományok professzora a Közép – Európai Egyetemen (Budapest).

közi termelési rendszerek sajátosságai alapján négy típusban különített el. Ezek a következők: Nyersanyag-intenzív ipar (bányászat, nyersanyagtermelés, kohászat, és mezőgazdaság), Komplex nehézipar (nehézgépipar, vegyipar, közlekedés, szállítás), Komplex könnyűipar (gyógyszeripar, elektronika, könnyű gépipar), és Könnyűipar (textilipar, faipar, bútorigar, cipőipar). Az elemzésben Greskovits összehasonlítja a kelet-európai államokat a fenti szektorok jelentősége alapján. Már ebben a vonatkozásban is nagy eltérés található az ún. Visegrádi országok és a Balti és Dél-kelet európai ország között. Általában véve a könnyűipar jelentősebb ez utóbbi csoportban, a komplex iparágak pedig a visegrádi országokban. Valószínűsíthető tehát az a forgatókönyv, amely a Visegrádi országok és a többi poszt szocialista ország közötti távolság növekedésével számol (a könyv megjelenése után kitört válság ellenére is – KL). A kidolgozott tipológia jellemzőinek regionális elkülönülése nemcsak egyszerűen előnyt, vagy hátrányt jelent adott esetben és helyen, hanem az átalakulás jellegét és ütemét is megszabja. Kedvezően, vagy kedvezőtlenül hat például a dolgozói érdekek érvényesítésére, a szociális és oktatási rendszerek működésére. A Kelet – Európai kapitalizmusok olyan „visszatérést” jelentenek Európába, írja Gresovits, ahol a tőke és a munka közötti történelmi kompromisszum még nem köttetett meg, s a régióban sok helyen ez nem is várható hamarosan. A munka és tőke közötti kompromisszumon alapuló Európai szociális modell létrejöttéhez „európai gazdaság” szükséges, ennek hiányában a vezető export ágazatok dolgozói és az állam fizeti meg a szociális béke költségeit, amely költségek jelentős részét még a szocializmusból örököltük.

Milyenek a lehetőségei egy olyan átalakulásnak, amely az ipar korszerűsödését és a tudástársadalom kialakulását eredményezheti a régióban? A tradicionális nehéziparon alapuló társadalmakban, ahogyan Greskovits nevezi, „a zsákmanóul ejtett államokban,” ahol a helyi tőkések tartják kezükben a „lealkonyuló iparágakat,” s élvezik azok állami támogatásait, a változás nehézkes. A rugalmasabb gazdaságokkal jellemezhető államokban, ahol a tőke komplex jellege erős, „helyi arculatra formálják a globalizációt és globalizálják a helyi viszonyokat,” a változás gyorsabb és sikeresebb, írja a szerző. A tradicionális könnyűipari ágazatok túlsúlya a jövőt illetően az államokat „sarokba állítja.” A hiper – mobil transznacionális tőke⁹⁹ és a hozzájuk kötődő hazai kis- és középvállalkozások, az alacsony képzettségű munkaerő, mind olyan tényezők, amelyek ezeket az államokat kiszolgáltatott helyzetbe tehetik Kelet – Európában. A legrosszabb azonban az eset, fejezi be írását Greskovits, ahol maga az állam és ténykedése része a fejlődéssel, átalakulással kapcsolatos problémáknak.

---

⁹⁹ Lásd például a kinder-tojás ajándékokat összeszerelő üzemek tündöklését és továbbállítását a magyar Alföldön (KL).

Informális praktikák, korrupció és politika Kelet – Európai módra

Grødeland tanulmányában igen fontos és számunkra egyben igen kényes témát boncolgat.¹⁰⁰ Csehország, Szlovénia, Bulgária és Románia poszt-szocialista viszonyait elemzi (Hál’ Istennek, bennünket kihagyott) a társadalmi és politikai korrupció gyökereit, formáit illetően. A három éves kutatási projekt lezárásaként több publikáció született, többek között az ismertetett könyv egyik fejezete. A tanulmány azzal az igen fontos kérdésfeltevéssel indít, vajon a korrupció, az informális magatartás Kelet Európában a kommunizmus viszonyainak terméke („szocialista összeköttetés”), amely az átalakulás során eltűnik, mivel a piaci viszonyok és a polgári intézmények alapjaiktól fosztják meg ezeket a magatartásokat, vagy más felfogásban a nemzeti kultúra része, melynek következtében élete meghosszabbodik. Vagy a harmadik felfogás az igaz, miszerint a korrupció, az informális magatartásrendszer az átalakulás folyamatának terméke? A fenti kérdésekre nem könnyű válaszolni. A szerző azon a véleményen van, hogy ha az informális magatartások, praktikák, mint pl. a korrupció sokféle formája az ország történelmébe beágyazott magatartásforma, különböző politikai rendszerekben megelégedi saját funkcióját, s ezen az EU tagság sem változtat lényegesen. Így működött a szocializmus keretei között, amikor útlevelet, előbbre sorolást a lakáskiutalásoknál, egyetemi felvételt jelentett, s így működik az átalakulás mai viszonyai között is. Különösen akkor, ha az emberek azt tapasztalják, hogy ez a gyakorlat funkcionális, segíti a gyenge intézmények működését, információkat, munkahelyeket, nyertes pályázatokat és más előnyöket jelent.

A szerző elemzésében megkülönbözteti az egyedi informális „kontaktokat” a hálózatok informális működésétől és befolyásától. Az utóbbit a társadalmi tőke egyik bázisának tartja, ahol a különböző érdekcsoportok (életkor, pozíció lakóhely, stb. szerint szerveződve) egységesen lépnek fel, vagy legalábbis azt sejtetik. Bár sok vonatkozásban, pl. az informális magatartások elterjedtségében nincs nagy különbség a négy vizsgált ország között, több eredmény arra utal, hogy két csoportról van szó, mintha két régióba tartoznának. Csehország és Szlovénia elkülönül a többitől, de különösen Romániától és Bulgáriától. Bulgáriában és Romániában „sok emberben nem tudatosodik, hogy amit tesz, vagy kér az illegális. Úgy gondolják, hogy joguk van valamilyen kívánt eredményhez. Az emberek rendszerint jobban érdekeltek abban, hogy megoldják problémáikat és kevésbé érdekli őket az, mit mond a jog.” Az elit csoportok ebben a két országban különösen át vannak itatva az informális magatartásoktól

---

¹⁰⁰ Åse B. Grødeland: *Informal Practice, Cultural Capital and Politics in the Czech Republic, Slovenia, Bulgaria and Romania* (229-252p.). Grødeland tudományos kutató, a tanulmány írásakor a „Norwegian Institute of Urban and Regional Research” intézet kutatója. A Kelet Európai korrupció szakértője. Jelenleg a Chr. Michelsen intézet kutatója (Bergen, Norvégia). Egy fiatal (44 éves) hölgyről van szó, aki kiválóan beszél a norvég mellett angolul, oroszul, németül, görögül, franciául, lengyelül és koreaiul.

és a politikai élet szereplői sem kivételek. Ők üzleti és/vagy politikai befolyást remélnek. Az informális viselkedés regionális különbségei engem emlékeztetnek Szűcs Jenő (1981) regionalizációjára, ahol a felsorolt négy ország két eltérő kultúrkörbe tartozott. Utólag azért sajnálom, hogy Magyarország nem volt a vizsgálat célországa.

A „kapitalizmus szelleme” másként szembesül az emberekkel és azok velem „hibrid” poszt-szocialista országokban, vonja le a konklúziót Pickles, mint azt Max Weberől tudjuk. Majdnem minden szerző felhívja a figyelmet arra, hogy bár mindegyik volt szocialista ország „hibrid” jellegű, ezen a jellegen belül is óriási eltérések vannak. Az iparszerkezet, a társadalmi magatartás, a kulturális „nyomok” mind az átalakulási folyamat egységességének illúzióját rombolják. Pickles által összeállított könyv jól érzékelteti, hogy Európának ebben a régiójában még sokáig nem fognak unatkozni a gazdaság- és társadalomkutatók.

Irodalom

Polányi Károly (2004): A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei.

Napvilág Kiadó. Budapest. 396. o.

Szűcs Jenő (1981): Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Történelmi Szemle 3.313–359. o.

Gazdasági fejlődés és környezeti fenntarthatóság

[Ramon Lopez – Michael A. Toman: *Economic Development & Environmental Sustainability* Oxford University Press, 2006. 505 p. ISBN 0–19–929799–1 978–0–19–929799–3]

Kincses Zsolt egyetemi adjunktus

Nyugat – magyarországi Egyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Sopron

Az utóbbi néhány évtizedben a gazdasági növekedés a fejlődő országokban lelassult, a társadalmi egyenlőtlenség nem mérséklődött és a környezet károsodása szignifikánsná vált. Az országok többségében a gazdasági növekedés társadalmi, ökológia szempontból nem fenntartható.

A könyv megírásához számos szerző elemzéseivel, tanulmányaival hozzájárult. Az előszóban J. E. Stiglitz a gazdaságpolitika és a fenntartható fejlődés bonyolult kapcsolatrendszerét elemzi. Véleménye szerint a központi kormányzat hatalmi érdekei, valamint az IMF struktúra politikája, programja együttesen felelősek a fejlődő államok természeti erőforrásaiknak erőltetett ütemű kiaknázásáért, felhasználásáért. Gazdaságpolitikai céljuk erőltetett ütemű gazdasági növekedés elérése, hosszú távú fenntartása, mely országaik gazdasági, társadalmi jóléte biztosításának feltétele, viszont az a növekedési modell, amit alkalmaznak jelentős, visszafordíthatatlan károkat okoz a természeti környezetben – amelyre Stiglitz nyomatékosan felhívja a figyelmet. A multinacionális vállalatok a fejlődő országokban megtermelt jövedelmüket folyamatosan kivonják a térségből, a profit megszerzéséhez igénybe veszik a környezet nyújtotta szolgáltatásokat és javakat, az alkalmazott termelési technológiával jelentős környezeti-természeti károkat okoznak a térségben, amelyek részben irreverzibilisek, illetve a helyreállításukhoz nem járulnak hozzá. Stiglitz cinikusan megjegyzi, hogy a fejlődő országokban a természeti javak kizsákmányolása oly mértékű, a neoliberais gazdaságpolitika megvalósítása a környezetet oly mértékben károsítja, hogy annak reformja a természeti környezet megőrzését és a hosszú távú, kiegyensúlyozott gazdasági növekedést egyidejűleg képes lenne szolgálni.

A könyv bevezető fejezetében Ramón Lopez és Michael Toman tömören áttekintik napjaink fejlődési tendenciáit gazdasági és környezeti szempontból, mellyel alátámasztják a következő fejezetek mondanivalóit. A gazdasági fejlődés végső célja a fejlődő országokban is a jólét növelése, kiegyensúlyozott fenntartható növekedés biztosítása, aminek eléréséhez nem elégséges a GDP termelést fokozott ütemben bővíteni, alapvető követelmény valamennyi erőforrás társadalmi és környezeti fenntarthatóságának megfelelő menedzselése, felhasználása. A természeti erőforrások kimerülése, a környezet károsítása veszélyez-

teti a fenntartható fejlődést, a jólétet, a fejletlen és fejlődő államokban élők élet-színvonalát és nagy valószínűséggel csökkenti a fejlett államokban elért élet-színvonal fenntartásának lehetőségét.

Az utolsó néhány évtizedben a gazdasági növekedés a fejlődő országokban – néhány kivételtől eltekintve – lelassult. A társadalmi egyenlőtlenség nem enyhült, inkább romlott, a környezeti rombolás pedig sok helyen szembetűnővé vált. Számos országban a gazdasági fejlődés környezet szempontjából fenntarthatatlan. A politikai és gazdasági döntéshozók gyakran megfélemlenkednek a környezeti terhelésről, kevés hangsúlyt fektetnek arra, hogy a gazdaságpolitikai döntéshozatal és végrehajtás ne csak a gazdasági teljesítménynövelésre, hanem a környezeti tényezők megőrzésére is irányuljon, kevés figyelmet szentelnek azokra a programokra, amelyek a környezet helyreállítását, az erőforrások takarékos, gondos felhasználását, a természeti környezet megőrzését szolgálják. A könyv teljes terjedelmében, nyomatékosan hangsúlyozza, hogy csak egy komplex, a *természeti tényezők megőrzését, védelmét kiemelten kezelő, kiegyensúlyozott fejlődés* biztosíthatja a társadalmi jólét hosszú távú növekedését. A fejlődő országokban csak egy ilyen növekedési pálya lehet *fenntartható*. Paradox helyzet alakult ki: több, természeti erőforrásokban gazdag országok teljesítménye sokkal rosszabb, mint az erőforrásokban szegényebb államoké. Gyengén teljesítő állam például Kongó, Sierra Leone, ugyanakkor Korea, vagy Szingapúr különösebb természeti erőforrás nélkül is sikeres növekedést ért el. Természetesen olyan országokra is találunk példát, amelyek természeti erőforrásaikat kihasználva érték el gazdasági fejlődést. Ilyen például Malaysia és Botswana is. Ezen országok elmúlt néhány évtizedes fejlődése jól mutatja, hogy az „*erőforrás átok*” nem elkerülhetetlen. Ugyanakkor több, természeti erőforrásban gazdag államban mindennapos jelenség a korrupció, amely gyakran diktatórikus politikai rendszerrel párosul, ami azt valószínűsíti, hogy ok-okozati összefüggés van az erőforrás gazdagság és a korlátlan politikai-gazdasági hatalom gyakorlás között. Az erőforrásokban gazdag országokban egy másik paradox helyzet, hogy ahol az adórendszer viszonylag torzításmentes, ott egyenlőbb jövedelemelosztási viszonyoknak kellene kialakulnia, mint azokban az országokban, ahol a nemzeti jövedelem az egyéni teljesítményektől függ és a progresszív adózás negatív ösztönzőként hat. Ennek ellenére viszont ténylegesen egyenlőtlenebb jövedelem eloszlás figyelhető meg. Ezek az un. „*gazdag országok szegény népességgel*”.

A szakirodalom a környezeti problémák megoldásánál a politika szerepét hangsúlyozza. A szerzők szerint a jövedelemelosztási egyenlőtlenségeknek legfőbb oka a korrupció mellett az, hogy a jelentős környezeti károkat – melyeket természeti erőforrások kiaknázásával idéznek elő – aránytalanul a szegényebb rétegekkel fizetetik meg, épp azokkal, akik ezen erőforrásoktól a leginkább függenek.

A könyv szerzői többször hangsúlyozzák a kormányzatok felelősségét, amelyek a problémákat endogén módon képesek kezelni. *Legfontosabb üzenetük, hogy a kialakult környezeti válságért a közjavakat előállító szektor alacsony beruházási szintje a felelős.* A környezet javai, szolgáltatásai közjóságoknak tekinthetők, melyre a politika igen kevés figyelmet fordít, ahelyett, hogy újabb és újabb e körbe tartozó közjavakat állítanának elő, a meglévőket pazarolják.

A természeti erőforrásokhoz való hozzáférés általában kormányzati engedélyekhez kötött. Az irántuk keresletet támaztó multinacionális kitermelő vállalatok célja a profit maximalizálása, melynek egyik alapvető eleme az erőforrás lehető legalacsonyabb áron való megszerzése, amit gyakran úgy szereznek meg, hogy a döntéshozókat korrumpálják. A fejlett ipari államokban sem ismeretlen ez a jelenség, a természeti erőforrások lobbistái nyomást gyakorolnak a döntéshozókra, sokszor igen bőkezű, ellenállhatatlan ajánlataikkal.

A szerzők konzisztensen feltárják és elemzik a környezet megőrzését nem kellő mértékben szolgáló környezetgazdálkodási intézményeket, kormányzati szabályokat, intézkedéseket, tulajdonviszonyokat. A helyi közösségek érdekeivel nem azonosuló gazdaságpolitika cél és eszközrendszere társadalmi csoportok, rétegek életterét és anyagi lehetőségeit szűkíti, korlátozza, teszi tönkre. A szegényebb társadalmi csoportok, rétegek tulajdonosi érdekeinek védelme a multinacionális vállalatok profitérdekeivel szemben kevésbé érvényesül – írja E. B. Barbier az első fejezetben, de a téma visszatér R. López által írt ötödik fejezetben is.

A szerzők felhívják a figyelmet arra is, hogy nem a globalizáció az, ami önmagában veszélyezteti a környezeti értékeket és a természeti erőforrásokat. A kényszerhelyzetben levő politikai vezetés, a jelentős államháztartási hiány rákényszeríti az államokat arra, hogy az erőforrásaik felhasználásánál a fenntarthatóság szempontjait alárendeljék a pillanatnyi jövedelemszerzési kényszernek. Hitelfelvételük következményeként nőnek a kamatlábak, csökken a környezeti javak, szolgáltatások beruházásainak megtérülése, jövedelmezősége.

A multinacionális kitermelő vállalatok saját magukról sokszor hamis képet festenek, túlhangsúlyozzák a környezet megóvására irányuló tevékenységüket, a valóság azonban sokkal aggasztóbb. Profitmaximalizálási törekvéseik nem csak abban nyilvánulnak meg, hogy a nyersanyagokat jóval a piaci ár alatt szerzik meg, hanem abban is, hogy a kitermeléssel okozott természeti károkat nem állítják helyre, a törvényhozásra pedig olyan irányú nyomást gyakorolnak, ami csökkenti a környezetvédelmi szabályozás szigorát. A könyvben többször visszatérő motívum, hogy a túlzott természeti erőforrás kihasználás és környezeti rongálás intézményi visszássággal és piaci tökéletlenséggel társul. A gazdasági döntéshozatalnál a valódi társadalmi érdekeket érvényesíteni kell, a kormányzatok kiemelt felelőssége az, hogy piaci torzításokat intervenciókkal történő enyhítése mellett aktív környezetvédelmi politikát valósítsanak meg.

A fejlődő országok jelenlegi támogatáspolitikája többnyire ösztönzi az erdő-kitermelést, a hagyományos növénytermesztési szerkezet monokulturálissá történő átalakítását, a külterjes állattenyésztés belterjesítését. Ezek a fejlesztések, szerkezeti átalakítások csökkentik a hagyományos mezőgazdasági termékek kínálatát, növelik az árakat, rapidan kimerítik a természeti erőforrásokat, tartalékokat. Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik a harmadik, negyedik és ötödik fejezet.

Régi aggodalom, hogy korlátozottan rendelkezésre álló természeti kincseink a növekedés fenntartását hosszú távon nem teszik lehetővé. A technológiai fejlődés eredményeivel ma már ugyanazon erőforrás-mennyiség felhasználása mellett nagyobb mennyiségű terméket állíthatunk elő. A növekedésnek azonban ára van, az erőltetett ütemű fejlődés, technológiai változás klimatikus következményekkel jár együtt, számolnunk kell a melegházhatás negatív következményeivel, a káros gáz kibocsátás növekedésével.

A könyv egy másik lényeges eleme, a növekedési problémák másik sarkalatos kérdése a konvencionálisan használt elszámolási rendszerek használhatatlansága a környezeti károk és a természeti erőforrások kihasználásának értékelésére. A nem korrekt döntéstámogató adatok viszont a környezet gazdálkodási döntéseket nem kielégítő mértékben alapozzák meg. A GDP növekedése például a gazdaság és a jólét növekedését sugallja, még akkor is, ha a környezeti károk nagysága esetleg felülmúlja a GDP növekedését, vagyis valójában az ország összességében elszegényedik.

A természeti kincsek kíméletlen, felelőtlen felhasználását ösztönző rejtett és/vagy nyílt gazdasági támogatások, a korrupció, rent-seeking (járadékvadászat) megszüntetése a növekedés feltételeit erőteljesen javítaná, több erőforrást biztosítana a helyi adottságoknak megfelelő, a környezetet kímélő gazdasági programok finanszírozásához.

A könyv a második fejezetben foglalkozik a fejlődés mérésével, kihívásaival. A fejezet kitér arra is, hogy a természeti tőkével kapcsolatos adatokhoz nehezen jutunk hozzá, és kitér a minőségi tényezők kvantifikálásának kérdéseire is.

A szerzők véleménye szerint nem elég aktív környezetpolitikát alkalmazni, szükséges a környezetvédelemnek gazdaságpolitika valamennyi területén prioritást biztosítani. A szerzők véleménye szerint, az egész világon a politikai döntéshozatal és végrehajtás reformjára van szükség, az egyéni érdekeket alá kell rendelni a társadalmi jólét, a környezet hosszú távú megőrzésének.

Az utolsó előtti fejezet a fejlődő államok erőforrás-kihasználásának kérdéseivel foglalkozik, a szerzők megállapítják, hogy ez nem helyi probléma, hanem nemzetközi szintű. Mind ezidáig nem jöttek létre olyan nemzetközi intézmények, amelyek feladata lenne a természeti környezet megőrzésének felügyelete, annak az igénynek az érvényesítése, hogy a fejlett államok által felhasznált természeti erőforrásaikért megfelelő ellentételezés részesüljenek.

Az utolsó két fejezet egyik lényeges következtetése, hogy igen bizonytalanok még azok az erőfeszítések, eljárások, módszerek melyek a természet szolgáltatásait értékelik. Nem ismerjük eléggé azokat a folyamatokat, értéket, eljárásokat sem, amelyek szükségesek ahhoz, hogy megvédjük a környezetet, csökkentsük gazdasági és társadalmi ártalmaiknak a kockázatát. A másik következtetés, hogy a gazdasági feltételek biztosításán kívül gyakorlati lépésekre is szükség van, aminek a megtétele szintén sok akadályba ütközik, bizonytalan.

A könyv szerzői tanulmányaikban sokszor ábrándokat kergetnek, gyakran túlzottan optimisták, máshol a tényszerű, realista helyzetismertetést nyújtanak, valóságghú esettanulmányokat közölnek. Javasolt megoldásaik azonban már-már a mesék világába tartoznak, idealizmusuk töretlen; feltételezik, hogy a vállalatok társadalmi és környezeti felelősségtudata a racionális profitéhségük fölé kerekedik

A könyvet mindenkinek ajánlom, akit érdekelnek a környezetpolitika céljai, eszközei, hatásai, valamint a mögötte húzódó érdekkapcsolatok. A könyvet azok is haszonnal forgathatják, akik hisznek a vállalatok fogyasztók felé mutatott társadalom-, és környezettudatos arculatában, és azok is, akik kételkednek ebben.

Economy & Society

1. ÉVFOLYAM

2009. OKTÓBER

1. SZÁM

Table Of Contents

Abstracts

Letter From Editor..... *Prof. Dr. Csaba Székely, DSc* 3

Articles

Has the great depression returned? .....
..... *Prof. Dr. László Csaba member of Hungarian Academy of Sciences,
Central European University (DE,BCE).* 5

The first part of the paper offers a theoretical perspective on the causes and mechanisms of financial meltdowns in general and the most recent 2007–2009 crisis in particular. In the second part theories are underpinned by empiric, indicating that the global economy has not contracted in either 2007 or 2008, and the recession of 2009 in the range of 0.6–0.9 pct is anything but a devastating depression. In the next part, experiences of west European stagflation of the 1970s and of Japan's lost decade in the 1990s are invoked to caution against an overdose of fiscal and monetary easing. Finally an overview of Hungarian difficulties, which date back to 2003 at latest, indicates the predominance of structural factors of slowdown, which are hard to remedy by Keynesian means.

What's the matter with the world? Financial system and ageing: Related challenges
..... *Prof. Dr. Katalin Botos Dsc*
University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration 18

From the most critical three challenges of our age, i.e. financial system, aging and ecological issues, the article draws the attention to the importance of the coherency between the first two.

The earliest establishment of such financial system that can be sustained for a long period is vital for Europe and within Europe – for Hungary.

Moral motives of human behavior are hidden behind all the three of them. It seems to be inevitable to go back to those moral-philosophical principles from which – and on the basis of which – the economic science was born in the time of Adam Smith.

Epidemics, diseases and international security ..... *Prof. Dr. Ferenc Kondorosi*
University of West Hungary, Faculty of Arts, Szombathely 29

Recently, in the international community the cooperation and interdependence between certain countries and certain regions have been formed to such an extent that has a positive effect on the development of the world and makes dividing of the achievements of the technological, economical and social development inevitable. The international capital flow is creating new development opportunities, new markets are opened up and new technologies become available. But the globalization does not only connect people, it does not only deliver values and behavior models; the globalization also separates with making people aware of the breaking point of civilization, and it threatens with the loss of identity.

Making use of regional strengths: The example of the Austrian Land Salzburg and the Hungarian County of Győr-Moson-Sopron .....
 ..... *Prof. Dr. Franz Schausberger*
Professor für Neuere Österreichische Geschichte, Universität, Salzburg 38

Historically the Austrian Land Salzburg and the Hungarian county Győr-Moson-Sopron used to act far beyond their contemporary boundaries. Also today it can be asserted that both regions comply with all requirements to be European Top-regions if they are actively ready to act in a wider field by cross-border regional cooperation.

This article goes in for tourism which have good conditions in this area and important factor of development for both regions. It is about a comparison of one region (Salzburg), which has a quite developed tourism due to long tradition and therefore has reached a strong economic position and another region (Győr-Moson-Sopron county), which disposes of many resources for tourism industry but has poor implementation yet.

Land Salzburg showed that tourism as a "soft" local economic sector – even if not as the only factor – has the ability to bring forth wealth and international prestige for the region. Land Salzburg has a lot of natural, cultural and human resources, and the people of region use them sustainably.

The West Hungarian counties, in particular Győr-Moson-Sopron, dispose of these scenic, cultural and human resources for encouraging tourism by suitable measures. Therefore it is necessary to bundle strengths and to prepare a regional tourism plan including the border regions in Austria and Slovakia. All planned measures are to be tested for their sustainability, for their careful use of resources and according to the principle "quality over quantity".

Efficiency reserves of enterprises in management ... *Prof. Dr. Csaba Székely DSc*
University of West Hungary, Faculty of Economics, Sopron
 ..... *Pál Andriská President*
University of West Hungary, Faculty of Economics, Sopron 62

Competitiveness is a comparative concept of the ability and performance of a firm, sub-sector or country to sell and supply goods and/or services in a given market. Competitiveness of enterprises can be led back to the differences in efficiency between competing companies. A certain part of the differences in efficiency can be originated in technical-technological reasons, but economical effects arising from the size, experiences, and special abilities of the enterprises also play a leading role. Within this, the personal element which is in connection with leading-organizing activities on the one hand, and with the knowledge, proficiency, motivation and commitment of the labor force on the other hand is also important.

This paper examines the issues above on the basis of the first experiences of a research cooperation started last year.¹⁰¹ On the basis of audits of Hungarian companies the universities and advisory companies participating in the research with the co-ordination of the European Lean Association are seeking such kind of relations with the help of which efficiency reserves of the economic factors can be brought to the surface.

---

¹⁰¹ Research on the Inner Efficiency Reserves of the Hungarian Economy

The research is built on ‘the paradigm of organizational excellence by Franklin Covey’, according to which organizational excellence is determined by the long-lasting high performance, the loyal customers, the winning organizational culture and cooperation. Their primary conditions are the excellent focus (strategy, aims) and realization, the excellent leading and the excellent people. In our research we use those methods findable in international literature that can give well-established answers to these questions.

Innovative Organizations And Dimensions Of Change .....
 ..... *Prof. Dr. Franz Schausberger*
Professor für Neuere Österreichische Geschichte, Universität, Salzburg 80

The research of innovative organizations examines the adaptability of companies in four dimensions, as the organizational structure, the values of the organization, the processes of the organization and the changes in the effects of the organization, the exploration of the tendencies detected in them. This article examines three generally perceptible tendencies of changing which can be observed in several dimensions.

Outsourcing as one of the means of competence-based company establishment is strongly developing into co-sourcing (becoming network consumers, co-operating partners).

In accordance with this it is also necessary to study the networking and one of its specific subjects, the types of the clusters.

Telecottages: Hopes and Realities of Rural Development.....
 ..... *Prof. Dr. László Kulcsár, CSc*
University of West Hungary, Sopron
 ..... *Ferenc Hohl, PhD student*
Szent István University, Gödöllő
 ..... *Dr. Csilla Obádovics, PhD Associated professor*
Szent István University, Gödöllő 97

Rural development is a persistent challenge everywhere, whether in most developed countries and post - communist regions in Europe or in less developed economies. Although there are several dimensions of the rural and regional backwardness, principal among them are some lacks of information and a limited access to economic and social services. The greater distance to information and other resources maintains the gap of competitiveness between different settlements/regions.

Many scholars and politicians believed in digital “revolution” open doors to access information in poor settlements and partly diminish regional inequalities. This paper focuses on the role of Telecottages in rural areas and according to literature shows the Telecottages in Hungary almost inefficiently because of failures in less developed settlements and micro regions. Most of the failures connected to lack of human and social capital and a poor economic infrastructure.

The socio-Economic development and the employment crisis in agriculture in Hungary	<i>Dr. Krisztián Ritter, PhD. Assistant professor Szent István University, Faculty of Economic and Social Sciences, Gödöllő</i>	112
--	---	-----

In the last decades the global economic processes and the decreasing agricultural employment have caused heavy structural problems in a number of rural areas all over the EU and other developed countries as well.

The main objective of this paper was to explore the connection between long-term agricultural unemployment and the state of territorial development; and also to define the possibilities of local endogenous development on those impaired micro regions that suffered most from the decrease of employment in the agriculture in Hungary, during the period 1990–2003.

By multivariate statistical methods, the areas involved in the examination have strong correlation with the spatial inequalities, and the selected micro-regions lag behind concerning the necessary local resources, especially the human resource. On the ground of the results, it is not the decreasing role of the agriculture in employment that is the main problem affecting the lagging rural areas, but the economic, social, infrastructural and mainly human disadvantages that are accumulated. As a main conclusion, the development of the human resources should be the first main goal and term of local strategies and actions.

Book Reviews

State, Society and the „Post-Socialist” Economies [John Pickles (ed.): State and Society in Post – Socialist Economies. Palgrave, MacMillan 2008. 262.p. New York. ISBN: 978-0-230-52214-5]	<i>Prof. Dr. László Kulcsár</i>	147
Economic Development and Environmental Sustainability [Ramon Lopez – Michael A. Toman: Economic Development & Environmental Sustainability, Oxford University Press, 2006. 505 p. ISBN 0-19-929799-1 978-0-19-929799-3]	<i>Zsolt Kincses</i>	153

A KÉZIRATOK FORMAI ÉS SZERKEZETI KÖVETELMÉNYEI

1. Kéziratokat kizárólag elektronikus formában, e-mailen fogadunk.
2. A kéziratok Microsoft Word 2010, vagy 2003-2007 verzióval, vagy azokkal teljesen kompatibilis szövegszerkesztővel készüljenek
3. A képek, ábrák, térképek, táblázatok a mellékletben szerepelnek, a szövegben csak jelölni kell a körülbelüli helyüket. Pl. „A 18. táblázat körülbelül ide”.
4. **Színes ábrák és táblázatok nem alkalmazhatók!**
5. Az alkalmazott betűtípus és méret: **Times New Roman 12. Sortávolság: 1,5.**
6. A formai és irodalmi hivatkozásoknál a kötelezően alkalmazott stílus az **APA**. Lásd részletesen pl.: <http://www2.liu.edu/cwis/cwp/library/workshop/citapa.htm>
7. A kéziratok terjedelme táblázatokkal, ábrákkal, stb. együtt nem haladhatja meg a 20 A4 oldalt (1,5 sortávolság, 12-es betűméret).
8. A cikkek **kötelező** szerkezete:
  - a. cím, szerző(k) – név, intézmény, beosztás, **csak az első szerző e-mail elérhetősége;**
  - b. magyar nyelvű absztrakt (maximum 200 szó címmel együtt) és maximum **5 kulcsszó/kötelező, JEL kódok/kötelező;**
  - c. angol nyelv absztrakt (maximum 200 szó címmel együtt) és maximum **5 kulcsszó/kötelező;**
  - d. bevezetés, célok;
  - e. a téma felvezetése, a vonatkozó szakirodalom bemutatása, értékelése;
  - f. az alkalmazott módszerek (ha értelmezhető);
  - g. a téma tárgyalása / kutatási eredmények (ha értelmezhető);
  - h. következtetések / összefoglaló;
  - i. irodalomjegyzék (**csak APA stílus**);
9. A könyvismertetések terjedelme nem haladhatja meg a hat A4 oldalt (Times New Roman, 1,5 sortávolság, 12-es betűméret). Az ismertetés címe és a szerz. neve után szögletes zárójelben meg kell adni az ismertetett könyv, kiadvány teljes bibliográfiai adatait, beleértve az ISBN, vagy ISSN számot.
10. A követelményekkel nem egyező kéziratokat a szerkesztőség visszaküldi.
11. A szerkesztő fenntartja a jogot a kézirat terjedelmi és minőségi változtatására.
12. Korábbi számok: <http://gt.nyme.hu>

MANUSCRIPT STYLE REQUIREMENTS

The Journal of Economy & Society (JES) is a quarterly publication of the University of West Hungary. It is designed to provide information and fresh perspectives on issues of importance to professional economists and social scientists and to all readers interested in policies affecting economy and society.

The editors of The Journal of Economy & Society are looking for papers that inform our readers and engage them in discussion about issues of relevance to the disciplines of economics and social sciences. If you want to publish in JES you must accept the following writing style guidelines for submission.

1. Send manuscript by email to **Zita Juhász** (zjuhasz@ktk.nyme.hu) only. Email attachments are acceptable.
2. We accept papers in English, German and Hungarian.
3. Manuscripts must be sent in Microsoft Word 2010, 2003- 2007 format, or in WordPerfect X3, X4 format.
4. Manuscripts including abstract, footnotes, references, and appendices should be Times New Roman 12, one and half spaced. Papers should be thoroughly checked for misspellings and grammatical errors, and should not exceed 20 pages (including tables, pictures, maps, figures).
5. Papers have to follow the next structure:
  - a. Title, completed with the name(s), host institute(s) and academic position(s) of the author(s) or authoress(es) and **one e-mail address** for further communication;
  - b. An abstract of not more than 200 words (see APA style). plus 5 keywords maximum and JEL codes;
  - c. Introduction, objectives;
  - d. Explaining the issue and relevant literature;
  - e. Methodology, data sources (if relevant);
  - f. Description, findings;
  - g. Summary / Conclusions;
  - h. References (**we accept APA style only**). See e. g. <http://www2.liu.edu/cwis/cwp/library/workshop/citapa.htm>
6. Brief footnotes are acceptable only.
7. Required tables, pictures, maps, figures should be enclosed and on separate sheets, following all references. Notify editors of appropriate position of tables, pictures, maps and figures within the text (e.g. **Table one about here**).
8. **We don't accept color tables, figures, charts, maps!**
9. References should be presented in alphabetical order. See **APA** style.
10. The editor reserves the right to edit all submissions for clarity and length.
11. Back issues: <http://gt.nyme.hu>

Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó
University of West Hungary Press
Sopron